

**E. K. MEYENDORF VE ESERİNİN BUHARA HANLIĞI
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Emre KESER

Kütahya 2018

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**E. K. MEYENDORF VE ESERİNİN BUHARA HANLIĞI
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Danışman:
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ

Hazırlayan:
Emre KESER

Kütahya – 2018

Kabul ve Onay

Emre KESER'in hazırladığı "E. K. Meyendorf ve Eserinin Buhara Hanlığı Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı Yüksek Lisans tezi çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

...../...../2018

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ		
Doç. Dr. Emine DİNGEÇ (Danışman)		
Doç. Dr. Muhammed Bilal ÇELİK		

Doç.Dr. Ayhan KAHRAMAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “E. K. Meyendorf ve Eserinin Buhara Hanlığı Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2018

Emre KESER

Özgeçmiş

26/08/1990 tarihinde İstanbul ilinin Bakırköy ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu Oğuzhan okulunda, liseyi Sağmalcılar lisesinde tamamladı. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümünde başladığı lisans eğitimini 2014 yılında tamamladı. Tarih alanında akademik çalışmalarına devam etmektedir.

ÖZET

E. K. MEYENDORF VE ESERİNİN BUHARA HANLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

KESER, Emre

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emine Dingec

Ocak, 2018, 122 sayfa

Türkistan bölgesi yüzyıllar boyunca jeopolitik ve jeostratejik konumu yüzünden birçok güçlü devletin ilgisini çekmiştir. Bu devletlerden biri olan Rusya uyguladığı genişleme siyaseti ile Türkistan bölgesine doğru sınırlarını sürekli genişletmiş ve bölgeye komşu olmuştur. Bunun sonucunda Buhara Hanlığı ile diplomatik ve siyasi ilişkiler kurmuştur. Rusya, Türkistan bölgesine hâkim olan Türk devletlerini daha iyi tanımak ve bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda araştırılması için pek çok kişiyi görevlendirmiştir. Bunlar genelde tüccar veya diplomatik heyetlere dâhil olan kişilerdir. Bu kişiler çeşitli notlar tutarak Türkistan bölgesi ve Buhara Devleti hakkında önemli bilgileri kaydetmeyi başarmışlardır. Egor Kazimiroviç Meyendorf, Türkistan bölgesini ziyaret eden Rus diplomatik heyetlerinin birinin üyesidir. Buhara Hanlığı'nda ve Türkistan bölgesinde gördüklerini bir kitap halinde Fransa'da yayımlamıştır. Çalışmamızın ana konusu Egor Kazimiroviç Meyendorf'u tanımak ve bölge hakkında yazdığı kitabın Buhara Hanlığı açısından değerlendirilmesini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Meyendorf, Buhara, Rusya, Elçi, Türkistan.

ABSTRACT**E. K. MEIENDORF AND EVALUATION OF HIS BOOK WITH REGARD TO
THE KHANATE OF BUKHARA****KESER, Emre****M.A. Thesis, Department of History
Supervisor: Assoc. Prof. Emine DİNGEÇ
January, 2018, 122 pages**

For centuries Turkestan has attracted many powerful states because of its geopolitical and geostrategic position. Russia, one of these states, has been expanding its borders towards the Turkestan region with the enlargement policy it applied and has been neighboring the region. As a result, he established diplomatic and political relations with the Bukhara Khanate. Russia commissioned many people to better understand the Turkish states that dominate the Turkestan region and to investigate the region economically, socially, and culturally. These are usually those involved in merchants or diplomatic missions. They kept various notes and recorded important information about the Turkestan region and the Bukhara state. Egor Kazimirovich Meiendorf is a member of one of the Russian diplomatic missions visiting the Turkestan region. What they saw in Khanate of Bukhara and Turkestan published in a book in France. The main topic of our work is to get to know Egor Kazimirovich Meiendorf and to evaluate the book written about the region in terms of the Bukhara Khanate.

Keywords: Meiendorf, Bukhara, Russia, Envoy, Turkestan.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM RUSYA’NIN TÜRKİSTAN’DA YAYILMA SİYASETİ VE RUSYA-BUHARA HANLIĞI İLİŞKİLERİ

1.1. 19. YÜZYILA KADAR RUSYA VE TÜRKİSTAN SİYASETİ	5
1.2. 19. YÜZYILA KADAR BUHARA HANLIĞI VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİ	22

İKİNCİ BÖLÜM MEYENDORF’UN HAYATI VE ESERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

2.1. MEYENDORF AİLESİNİN KÖKENİ	50
2.2. EGOR KAZİMİROVİÇ MEYENDORF’UN HAYATI	51
2.2.1. Ailesi ve Eğitim Hayatı.....	51
2.2.2. Askerî Hizmetleri ve Buhara Seyahatı.....	57
2.2.3. Sivil Hizmete Geçiş ve Son Yılları.....	62
2.2.4. Meyendorf Ailesinin Diğer Önemli Üyeleri	64
2.3. E.K MEYENDORF’UN ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	68
2.3.1. Eserin Ortaya Çıkışı ve Farklı Dillerde Yayınlanması	68
2.3.2. Eserin Dönemin Kaynakları İle Değerlendirilmesi	69
2.3.2.1. Buhara Hanlığı’nın Coğrafi Yapısı	70
2.3.2.2. Buhara Hanlığı’nın İklimi	73
2.3.2.3. Buhara Hanlığı’nın Nüfusu	75
2.3.2.4. Buhara Hanlığı’nın Yönetim Yapısı	82
2.3.2.5. Buhara Hanlığı’nın Askeri Yapısı.....	86
2.3.2.6. Buhara Hanlığı’nın Ticari Yapısı.....	89
2.3.2.7. Buhara Hanlığı’nda Tarım ve Zanaat.....	94
2.3.2.8. Buhara Hanlığı’nın Mimari Yapısı	96
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	99
EKLER.....	103
KAYNAKÇA	108
DİZİN	119

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
s. : Sayfa
ss. : Sayfa sayısı
Ed. : Editör

TEZ METNİ

GİRİŞ

Egor Kazimiroviç Meyendorf'un eserinde incelediği Buhara Hanlığı Türkistan bölgesinin en güçlü ve en etkin Türk devletlerinden birisidir. Hanlık 16. yüzyıldan Rus devleti hâkimiyetine girdiği 19. yüzyıla kadar Türkistan bölgesinin önemli bir aktörü olmayı başarmıştır. Buhara Hanlığı'nın ticaret yolları üzerinde bulunması, zamanının gelişmiş devletleri için iyi bir ticaret pazarı olması bu devletin ekonomik ve siyasi değerini arttırmıştır. Bu yüzden Rusya gibi Türkistan bölgesiyle ilgilenen devletler bölgede kendi geleceklerini sağlamak için Buhara Hanlığıyla siyasi ve ekonomik ilişki kurmuşlardır.

Buhara Hanlığı İslami kaidelere bağlı yönetilen bir Türk devleti olduğu için kendi topraklarına gelen veya kendisiyle siyasi ve ekonomik münasebetlerde bulunmaya çalışan yabancı devletlere karşı genelde güvensiz bir yaklaşım sergilemiştir. Rusya ise Buhara Hanlığıyla diplomatik ilişki kurmak ve bölgeyle ilişkilerini geliştirmek amacındadır. Bu yüzden Rusya, birinde Egor Kazimiroviç Meyendorf'un da dâhil olduğu çok sayıda diplomatik heyeti Buhara Hanlığı'na göndermiş, ilişkilerin gelişmesiyle beraber Buhara Hanlığı'ndan da aynı şekilde pek çok heyet Rus topraklarına ziyarette bulunmuştur.

Buhara Hanlığı'nın elçilik heyetlerinden farklı olarak Rus elçilik heyetlerinde Türkistan bölgesini iyi bilen veya çeşitli yeteneklere sahip olan kişilerin alınması önemli bir kural olmuştur. Bu kişiler Buhara Hanlığı'ndayken genelde gördüklerini ve tutabildikleri notları Rusya'ya döndüklerinde Rus yetkililere bildirmişlerdir. Alexander Fedoroviç Negri'nin başkanlığındaki elçilik heyetiyle bölgeye giden Egor Kazimiroviç Meyendorf'un eseri de Rus elçilik heyetlerinin bölge hakkında bilgi edinme geleneği sayesinde ortaya çıkmıştır.

Meyendorf'un eserinin daha iyi incelenip değerlendirilmesi maksadıyla aynı yüzyılda Türkistan bölgesine giden pek çok seyyahın eserlerinden de yararlanılmıştır. Bu seyyahlardan Alexander Burnes İngiltere Devleti tarafından çeşitli faaliyetlerde bulunmak maksadıyla 1829 yılı itibarıyla Türkistan bölgesine gönderilmiş bir kişidir. Eserinden yararlandığımız bir diğer seyyah olan Khanikoff ise 1841 senesinde Türkistan bölgesinde bulunmuş ve bu bölge hakkında eser vermiş önemli bir şahsiyettir. Meyendorf'un gözlemlerini daha iyi anlamamız için kullandığımız bir diğer yapıtın sahibi

olan Vambéry 1863 yılında daha rahat gözlem yapabilmek maksadıyla kılık değiştirip tüm Türkistan bölgesini gezen bir seyyahdır.¹ Kitabından yararlandığımız bir diğer seyyah olan Eugene Schuyler Türkistan bölgesinde Rus hâkimiyetinin yayılmasına şahit olan az sayıda yabancından biridir. 1873 yılında başlayan Türkistan seyahati yaklaşık sekiz ay sürmüştür.² Son olarak bahsedilmesi gereken önemli seyyah ise Mohan Lal'dır. Mohan Lal Hindistan asıllı bir kişidir. Kendisi Hindistan'ın Keşmir şehrinde bulunan Pandits adlı entelektüel bir aileye mensuptur. Keskin zekâlı bir kişiliğe sahip olan Mohan Lal bu özelliği sayesinde pek çok kimsenin dikkatini çekmiştir. On sekiz yaşında seyahat etmeye başlayan Mohan Lal Avrupa'nın pek çok ülkesini gezmeyi başarmıştır. Mohan Lal 1831 ve 1832 yılları arasında Türkistan bölgesini ziyaret etmiştir. Bu bölgede İngiltere adına çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.³ Bahsedilen bu seyyahların hemen hemen hepsi başta Buhara olmak üzere Türkistan bölgesinin tüm önemli şehirlerini görmüşler ve eserlerinde bahsetmişlerdir.

Bu tez konusunun seçilmesi ve incelenmesinin asıl amacı “Voyage D'Orenburg A Boukhara” adlı orijinali Fransızca olan kitap ve yazarı olan Meyendorf hakkında detaylı bilgiler içeren bir eserin bulunmamasıdır. Bu çalışma sayesinde Meyendorf'un “Voyage D'Orenburg A Boukhara” kitabı daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Ayrıca Meyendorf ailesinin Rus soylu sınıfı içerisindeki yeri ve önemi, Egor Kazimiroviç Meyendorf'un hayatı ve eserinin ortaya çıkış süreci, Rusya ve Buhara devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler de incelenmiştir.

Tez çalışması iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Rusya ve Buhara devletlerinin 19. yüzyıla kadar içinde bulundukları durum, Rusya'nın Türkistan politikası ve Rusya-Buhara Hanlığı diplomatik ilişkileri incelenmiştir. İkinci bölümde ise Meyendorf'un kendisi ve ailesi hakkında detaylı araştırma ve Meyendorf'un eserinin incelenip değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bu çalışmada yerli ve yabancı pek çok kaynak kullanılmıştır. Çalışmamızın ilk bölümünde Rusya ve Buhara ile ilgili yerli ve yabancı kitap, bilimsel makalelerden

¹ Aysel Erdoğan, (2013), *İngiliz Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre XIX. Yüzyılda Türkistan Şehirlerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş: s. 3.

² Asude Doğan, (2008), Bir Amerikalının Asya-yı Vusta'da Seyahati Eugene Schuyler'in Türkistan'ı, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Ankara: s. 193.

³ Hari Ram Gupta, (1943), *Life And Work of Mohan Lal Kashmiri*, Minerva Book Shop, Lahor: s. 1.

faýdalanılmıştır. Rusya we Buhara Hanlygy diplomatik iliskileri konusunu aýyklarken genelde dönem hakynda yazılı metinlerin we bu yönde çalyşmaların daha fazla bulundugy Rus kaynaklarından istifade edilmiştir. Çalyşmamyzın ikinci bölümünde ise Rus biyografik we ansiklopedik sözlükler, Meyendorf ailesinin üyeleri ile aynı dönemde yaşamış kişilerin hatıra kitapları, Rusça bilimsel makaleler we kitaplar, Buhara Hanlygy ile ilgili pek çok yabancı kaynak eserden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA'NIN TÜRKİSTAN'DA YAYILMA SİYASETİ VE RUSYA-BUHARA HANLIĞI İLİŞKİLERİ

1.1. 19. YÜZYILA KADAR RUSYA VE TÜRKİSTAN SİYASETİ

Rusların ortaya çıktığı ve siyasi birliğini sağladığı coğrafyada Türk topluluklarının bulunması onları yüzyıllar boyunca Türk devletleri ve toplulukları ile siyasi, kültürel ve ekonomik etkileşimde bulunmak zorunda bırakmıştır. Rusya'nın Türkistan bölgesi üzerindeki amaç ve ideallerini anlamak, Rusya ile Buhara Hanlığı ilişkilerini daha iyi bir şekilde değerlendirmek için Rusya'nın tarihsel süreç içerisinde siyasi olarak geçirdiği evrimin bilinmesi gerekmektedir. Rusların tarih sahnesine ilk çıkışları 9. yüzyıl olarak kabul edilmektedir. Bu yüzyıldaki gelişmeler Rusların devlet kurmalarına olanak tanıyacak olaylara neden olmuştur. Peçeneklerin bölgedeki nüfus yapısı üzerinde kurduğu baskı ile burada bulunan Slav nüfus yavaş yavaş Rus tesiri altına girmeye başlamıştır. Bu sırada Kiev bölgesindeki Rus knezlerinden Rurik bölgedeki diğer Rus asillerine nazaran daha güçlü bir konumda bulunmaktaydı. Rurik kuzey bölgesindeki tüm Slav ve Fin nüfusu üzerinde hâkimiyet kurmuş Novgorod (Yeni Şehir) şehrine yerleşmiştir. Rurik geniş bir alanda Slav ve Fin nüfusu üzerinde siyasi bir teşekkül kurmayı başardığı için tarihçiler tarafından Rusya Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁴

Rurik'in tam olarak Novgorod şehrine hangi zaman diliminde geldiği tespit edilememiştir. Bazı kaynaklar bu durum için 862 yılını işaret etmektedir. Bu bakımından da resmi olarak Rusya Devleti'nin kuruluş tarihi 862 yılı olarak belirlenmiştir. Devletin kurucusu olan Rus knezlerinden Rurik, Rusya Devleti'ni kurduktan tam on iki yıl sonra 879 yılında ölmüştür.⁵ Rusya'nın siyasi bir yapı olarak ilk ortaya çıkan devleti Kiev Rusyası'dır. Bu devlete Kiev Rusyası denmesinin nedeni Rus kelimesinin bölgedeki nüfusun kendilerine yakıştırdığı bir isim olması, Kiev'in ise kurulan siyasi yapının başkenti olmasından kaynaklanmaktadır.⁶ Aynı zamanda bu devlete Kiev Knezliği ismi de verilmektedir.

Kiev Rusyası veya diğer bir ismi ile Kiev Knezliği'nin yöneticilerinin, Hristiyanlığı benimsemeleri Rusya tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. 10. yüzyılda Kiev Rusyası'nın devlet yapısı boylar birliği şeklindedir. Kiev Rusyası'nın

⁴ Akdes Nimet Kurat, (1987), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 19.

⁵ Kurat, a.g.e., s. 21.

⁶ Paul Bushkovitch, (2016), *Rusya'nın Kısa Tarihi*, Mehmet Doğan (Çev.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul: s. 23.

ilk zamanlardaki dini inancı putperestliktir. Kiev Rusyası Prenslерinden İgor'un eşi Prenses Olga Hristiyanlığı kabul eden ilk Kiev Rus yöneticisi olmuştur. Fakat oğlu Svyatoslav annesinin dinini kabul etmemiş eski geleneklere göre yaşayan son Rus hükümdarı olmuştur. Svyatoslav oğlu Vladimir hükümdarlığının ilk zamanlarında dini konularda babasının izinden gitmiş, Kiev'de putperestlik inancı için tapınaklar yaptırmıştır. Fakat kısa bir süre sonra babaannesi Olga'nın dini olan Hristiyanlığa geçmiştir. Kiev Rusyası hükümdarı olan Vladimir'in Hristiyanlığa geçiş süreci için pek çok farklı hikâye bulunmaktadır. Bunlardan birisi Vladimir'in Kırım'da bir Bizans bölgesi olan Çersonesus'a yaptığı bir akın ile buradan bir Bizans prensesi ile evlenip Hristiyan olması hikâyesidir. Bir diğer hikâyeye göre ise Vladimir diğer devletlerin kendi dinlerini benimsemeleri tekliflerini dinlemiştir. Bu hikâyeye göre Vladimir Müslümanlık dinine çok sıcak bakmış, fakat içkinin haram olması hükmünü beğenmemiştir. Kendi atalarının Katolik Hristiyanlık inancını reddettiklerini belirtip Roma kilisesini de reddetmiştir. Vladimir sonunda İstanbul'a bir heyet göndermiştir. Heyet Ayasofya kilisesindeki bir dini ayine katılmış ve bu ayinden çok etkilenmiştir. Sonuç olarak bu heyet Ortodoks Hristiyanlık hakkında Vladimir'e çok olumlu görüşler sununca Vladimir bu dini kabul etmiştir.⁷ İlk Rus hükümdarlarından olan Vladimir'in Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmesi Rusya tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak görülmektedir.

13. yüzyılda ortaya çıkmış ve o zamanlar bilinen dünyanın büyük bir bölümünü kontrol altına almış olan Moğol akınlarından Rus Knezlikleri de büyük ölçüde etkilenmiştir. Ruslar ilk olarak Moğol akınlarına bölgede önemli bir topluluk olan Kıpçaklar ile beraber karşı durmaya çalışmıştır. Kıpçaklar, Moğolların Gürcü Krallığı'na olan savaşında Gürcü Kralı'nın yanında yer alarak Moğolların askerî bir başarı kazanmasını engellemiştir.⁸ Bu durum üzerine Moğollar, Kıpçaklar ile bir saldırmazlık antlaşması imzalamıştır. Kıpçaklar bu antlaşma sonunda bölgedeki güç mücadelesinde taraf olmaktan vazgeçmişler ve kendi bölgelerine dönmüşlerdir.⁹ Askerî hareketlerine ara vermeyi düşünmeyen Moğollar önceden barış antlaşması imzaladığı Kıpçaklar üzerine şiddetli bir hücum gerçekleştirerek onları yenmişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda

⁷ Bushkovitch, a.g.e., ss. 28-29.

⁸ Altay Tayfun Özcan, (2017), *Moğol-Rus İlişkileri 1223-1341*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 28.

⁹ Özcan, a.g.e., s. 30.

Kıpçak halkı Rus sınırına yerleşmiştir. Bölgeye hâkim olmaya çalışan Moğol akınlarına karşı bu iki güç ittifak yapmıştır.¹⁰

Moğolların bölgeye doğru ilerlemesi üzerine Rus Knezleri aralarında toplantı yaparak Moğol tehlikesine karşı tedbirler almaya girişmişlerdir. Fakat Rus knezleri arasında Moğollara karşı güç birliği yapmayan Büyük Knez Yuri Vsevolodoviç gibi kişiler de vardır. Birleşik Rus-Kıpçak ordusu yaklaşık yirmi bin kişiden oluşmasına rağmen aralarında tam bir bütünlük bulunmamaktadır. Buna mukabil Moğol ordusu tek bir güç halindedir ve aralarında savaşçı yapıda olan Türk kavimleri de bulunmaktadır. Bu durum Moğol ordusu için büyük bir avantaj sağlamıştır.¹¹ 1223 yılında yapılan Kalka Meydan Muharebesi'nde önce Kıpçaklar'ın muharebeden çekilmesi ve Rus askerlerinin savaş meydanını Moğollara bırakmak zorunda kalmasıyla Moğollar büyük bir zafer kazanmışlardır.¹² Rus topraklarında istila hareketlerine devam eden Moğollar 1237 senesinin kış aylarında buz tutan Volga Nehri üzerinden Rusya içlerine ilerlemeye başlamıştır. Bölgeye gelmiş olan Moğol ordusunun temel amacı kendisine karşı birleşik bir düşman cephesi oluşmadan Rus bölgesini işgal etmektir. Moğol ordularının bu harekâtı başarı ile sonuçlanmış ve Moskova ele geçirilmiştir. Ayrıca Moğollar istila hareketlerine devam etmişler 1240 senesinde Kiev şehrini de ele geçirmişlerdir.¹³ Moğol Devleti'nin Rusya'ya akınları oldukça başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Özellikle Altın Orda Devleti'nin kurucusu Batuhan'ın kardeşi Berke'nin organize ettiği akınlar sayesinde bu bölgeden pek çok köle elde edilmiştir. 1241 senesi itibarıyla Moğol orduları Asya'nın 10.000 km. doğusundan Atlas Okyanusu kıyılarına kadar kendileri ile başa çıkabilecek büyük bir güç bulamamışlardır.¹⁴ Kiev Knezliği ve diğer büyük Rus Knezlikleri de kendi bölgesinde Moğol hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde kalmıştır.

Moğol hâkimiyetinin ertesinde Ruslar Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Hatta Altın Orda Devleti hükümdarları bölgedeki Rus knezliklerini atama yoluyla yönetmeye başlamıştır. Rus knezlerinin çocukları, düzenin sağlanması ve knezlerin Altın Orda'ya bağlılıklarını temin etmek için alıkonulmuştur. Rus knezlikleri

¹⁰ Özcan, a.g.e., ss. 31-32.

¹¹ Özcan, a.g.e., ss. 35-39.

¹² Özcan, a.g.e., s.45.

¹³ Mesut Hakkı Çaşın, (2006), *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul: ss. 58-59.

¹⁴ Çaşın, a.g.e., s. 60.

Altın Orda'ya düzenli bir şekilde vergi ve asker vermek zorunda kalmışlardır.¹⁵ Bu hâkimiyet III. İvan (1462-1505) dönemine kadar sürmüştür. Ruslar gerçek anlamda bağımsızlıklarını ilk defa III. İvan döneminde kazanmışlardır. III. İvan 1462 yılında Rus tahtına çıkmasından itibaren en büyük hedefi Rus siyasi birliğini sağlamak olmuştur. Dış politikada da akıllıca adımlar atan III. İvan, Kırım Hanlığı'nı Altın Orda'ya karşı önemli bir müttefik olarak görmüş ve Kırım Hanlığı ile dostça ilişkilerini geliştirmeye gayret etmiştir. 1463 yılında III. İvan doğuda bulunan hanlıklara karşı gayet düzgün bir politika izleyip batı bölgelerinde fetih hareketlerinde bulunarak 1463 yılında Yaroslav Dükaliği, 1478 yılında Novgorod Dükaliği ve Tver Knezliğini son olarak ise 1501 yılında Litvanya Krallığı'nı mağlup etmiş ve bu ülkelerden çeşitli toprak kazanımları elde etmiştir. III. İvan döneminde dış politikada Kırım-Rus yakınlaşmasının yanında Altın Orda ve Leh devletlerinin karşı ittifak girişimi göze çarpmaktadır. Fakat bu mücadelelerin sonucunda Altın Orda Devleti 1502 yılında yıkılmıştır.¹⁶

Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile beraber yaşanan siyasi gelişmelerin ışığında Rus Çarı IV. İvan (1547-1584) Kazan ve Astarhan hanlıklarını işgal etmiştir. Rusya'nın bu hanlıkları işgal etmesi bölgede büyük bir güç haline gelmesine neden olmuştur. Çar IV. İvan 1552 yılında topladığı büyük bir kuvvet ile Kazan Hanlığı'nın adını aldığı başkent önlerine gelmiştir. Şehri ele geçirmek isteyen iki yüz bin kişilik Rus kuvvetine karşı Kazan Türklerinin şehri savunma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durumun en önemli nedeni Rusların kale kuşatmalarında başarıya ulaşmış bazı batılı tekniklerle kaleyi muhasara altına alması ve Kazan halkından bazı kimselerin şehrin su yollarını Rus kuvvetlerine göstermesidir. Kazan Hanlığı'nın fethi ile beraber bölgedeki diğer Türk devletlerinin işgal edilmesinin önü açılmış ve Ruslar birçok önemli ticaret yolunu ele geçirme fırsatını da elde etmiştir.¹⁷

Kazan Hanlığı'nı egemenliği altına alarak cesaretlenen Çar IV. İvan bölgedeki bir diğer önemli Türk devleti Astarhan Hanlığı'nı da işgal etme planını devreye sokmuştur. Başlangıçta Astarhan Hanlığı ile Rus ilişkileri gayet dostane bir şekilde ilerlemiştir. Bu dostane ilişkilerin temel sebebi iki devletin de Kırım Hanlığı'nı ortak

¹⁵ İlyas Kemaloğlu, (2013), *Altın Orda Devleti*, Karatay, Osman ve Acar, Serkan (Ed.). Kitabevi Yayınları, İstanbul: s. 589.

¹⁶ Nahide Şimşir, (2010), *Rus Devleti Tarihi XVI. XX. Yüzyıllar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: ss. 23-24.

¹⁷ Şimşir, a.g.e., s. 32.

düşman olarak kabul etmesidir. Fakat bu dostane ilişkiler Rusların Kazan Hanlığı'nı ele geçirmesi ile beraber değişiklik göstermeye başlamıştır. Çünkü IV. İvan bölgedeki İdil ticari yolunu ele geçirme stratejisini uygulamaktaydı. 1554 yılında bu stratejinin gereği olarak Rus-Astarhan Hanlığı mücadelesi başlamıştır. IV. İvan bu mücadeleye görünüşte Kazan Hanlığı'nın Moskova'dan giden elçiye kötü davranması ve Kazan hanının yapılan anlaşmalara uymamasını gerekçe göstermiştir. Bu olaylar dizisinin sonunda 1556 yılında Çereminisov başkanlığında Astarhan Hanlığı'na bir harekât düzenleyen Ruslar, bu hanlığı ele geçirmiştir.¹⁸ IV. İvan'ın 16. yüzyılın ortalarında Kazan ve Astarhan hanlıklarını egemenliği altına alması tarihi olarak Rus devletinin konumunu da değiştirmiştir. Bu fetihler dolayısıyla Rusya Devleti tarihinde ilk olarak Slav olmayan bir etnik grubu egemenliği altına almayı başarmıştır.¹⁹ Bu durum Rusya'nın bir imparatorluk devleti olma yolunda attığı önemli adımlardan bir tanesi olmuştur.

IV. İvan devrinden sonra Rus Çarlığı'nın başına I. Theodore geçmiştir. Bu değişiklik ile birlikte çarın kayınbiraderi olan Boris çar adına yönetimde çok etkili bir figür olmuştur. Boris, IV. İvan döneminden kalma politikaları takip etmeye devam ederken bir yandan da Rus soylularına karşı zanaat sınıfını destekleyerek Rus soylularını yönetime karşı küstürmüştür. 1598'de Rus Çarı Theodore'nin ölmesi, eşi İmparatoriçe İrene'nin manastıra kapanması ve çarlığı yönetecek bir varis olmaması neticesinde Rusya bir hanedan krizi ve iç karışıklık dönemine girmiştir.²⁰ Bu karışıklık dönemi ile beraber bir dizi olaylar silsilesinden sonra 1613 yılının Ocak ayında çar seçimi için Moskova'da toplanılmıştır. Bölgedeki köleler hariç tüm grupların temsilcileri yeni çar seçimi için görüşlerini bildirmek üzere Moskova'ya gelmişlerdir. Adaylar arasında Psikopos Filaret'in oğlu Michael Romanov en uygun aday olarak ilk sırada yer almıştır. Michael Romanov aday gösterildiğinde iki haftalık bir süre ile bu adaylığa itiraz zamanı tanınmasına rağmen kimse Michael Romanov hakkında itirazda bulunmamıştır. Sonuç olarak 1613 yılının şubat ayında Michael Romanov kurulda oy birliği ile Rus çarı

¹⁸ İlya Zaystev, (2016), *Astarhan Hanlığı*, Alan, Hayrunnisa ve Kemaloğlu, İlyas (Ed.). Ötüken Yayınları, İstanbul: ss. 379-380.

¹⁹ Ricarda Vulpius, (2012), *The Russian Empire's Civilizing Mission in The Eighteenth Century a Comparative Perspective*, Tomohiko, Uyama (Ed.). Routledge, New York: s. 14.

²⁰ George Vernadsky, (2009), *Rusya Tarihi*, Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak (Çev.), Selenge Yayınları, İstanbul: ss. 150-151.

seçilmiştir. Bu olay sonucunda Rus tarihinde Romanov Hanedanı yaklaşık üç yüz senelik bir dilimde Rusya Devleti'ni yönetmeye başlamıştır.²¹

Rusya tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisi ise I. Petro'nun (1682-1725) Rus tahtına geçmesidir. Bazı tarihçilerin Büyük Petro diye adlandırdıkları bu Rus hükümdarı devrinde Rusya gerçek bir imparatorluk düzeyine erişmiş ve I. Petro kendisinden sonraki Rus hükümdarlarına pek çok emperyalist hedef bırakmıştır. Rus Çarı I. Petro 1682 yılında henüz 10 yaşında iken çar ilan edilmiştir. 1694 yılında annesinin vefat etmesiyle beraber fiili olarak I. Petro Rusya'nın kaderine hükmetmeye başlamıştır.²² Rus Çarı I. Petro selefleri gibi Türk devletleri ile mücadele etmekten kaçınmamıştır. Hatta sırf bu amaç ile ordu ve donanmasını ıslah etmiş ve gemi inşası, denizcilik gibi konularda Hollanda, İtalya ve İngiltere'ye öğrenciler göndermiştir. Zamanının en büyük Türk devleti Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak arayışları içinde de bulunmuştur.²³

Rusya Çarı I. Petro sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil aynı zamanda Türkistan bölgesinde bulunan Türk devletlerine karşı ilk önemli siyasi ve ekonomik adımları atan Rus hükümdarı olması bakımından çok önemlidir. Bu dönemde Rusya ilk defa Hazar, Hive ve Buhara bölgelerine yönelik özel bir siyaset izlemeye başlamıştır. Petro döneminde yine ilk olarak Türkistan bölgesine hem keşif hem de ticaret amacıyla bir Rus seferi gerçekleşmiştir. Onun 1725 yılındaki ölümüyle beraber Rus devletinin başına 1762 yılında tahta çıkmış II. Katerina'ya (1762-1796) kadar çok etkin bir hükümdar geçmemiştir.²⁴

Rusya tarihinin I. Petro'dan sonra en önemli reformcu hükümdarlarından birisi II. Katerina'dır. Yaşadığı devirde Rusya'yı iç ve dış siyaset sahalarında saygın bir konuma getirmeyi başarmıştır. 1762 yılında eşi III. Petro'nun bir darbe ile tahttan indirilmesi sonucunda çariçe olmuştur.²⁵ II. Katerina kilise topraklarını devletleştirmiştir. Ülke içerisindeki köylü sınıfının bir bölümüne bol miktarda devlet arazisi ve çeşitli nişanlar vererek onları önemli toprak sahipleri konumuna yükseltmiştir.²⁶ II. Katerina

²¹ Vernadsky, a.g.e., s. 159.

²² Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Stenberg, (2016), *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, Figen Dereli (Çev.), İnkılap Yayınevi, İstanbul: s. 222.

²³ Riasanovsky ve Stenberg, a.g.e, s. 229.

²⁴ M. Annanepesov, (2003), *Relations Between The Khanates and With Other Powers*, Adle, Chahryar ve Habib, Irfan (Ed.). Unesco Publishing, Paris: s. 89.

²⁵ Riasanovsky ve Stenberg, a.g.e, s. 266.

²⁶ Riasanovsky ve Stenberg, a.g.e, s. 268.

döneminde Rus Çarı I. Petro'nun hâkim olduğu topraklardaki halka karşı yapmış olduğu bazı yanlış uygulamalar sona erdirilmiştir. Kazan ve Astarhan hanlıkları gibi çeşitli Türk-İslam devletlerinde bulunan Müslüman halkın ileri gelenlerinin zorla Ortodoks mezhebi inancına yönlendirilmeye çalışılması II. Katerina tarafından kaldırılmıştır.²⁷ II. Katerina yönetimde aldığı doğru kararlar sayesinde devlet içerisindeki gücünü önemli ölçüde arttırmayı başarmıştır. O, idari anlamda ülkesinde önemli bazı reformlarda yapmıştır. Rus çariçesi ülkesinin yönetimini kolaylaştırmak için Rusya'yı eyaletlere bölmüştür. Bu reform hareketi ile geniş Rus toprakları daha kolay ve etkin bir şekilde yönetilebilmiştir.²⁸

II. Katerina zamanında Rusya İmparatorluğu önemli derecede sınırlarını genişletmeyi başarmıştır. Bu durum onun önderliğindeki Rusya'nın prestijini arttırmıştır. Bu devirde Lehistan'ın tamamı Rus topraklarına katılmıştır. II. Katerina daimi suretle Rusya'yı genişletmeyi düşünen bir siyaset takip ettiği için ülke içindeki muhalif hareketlere karşı baskıcı bir politika izlemiştir.²⁹ Aynı zamanda onun döneminde birçok askeri zaferin kazanılmasında Suvorov ve Rumiamstev gibi dönemin önemli generallerinin katkıları büyüktür. II. Katerina 1768-1774 ve 1787-1792 yılları arasında Osmanlı ile yaptığı savaşları da kazanarak önemli kazanımlar elde etmiştir. 1789 yılındaki ünlü Fransız devrimi onun dönemine rast gelmektedir. II. Katerina Fransa'daki bu gelişmelerden kaygılanmış, ülkesinde yarattığı entelektüel uygulamaların aleyhinde icraatlarda bulunmaya başlamıştır.³⁰

1796 yılında ünlü Rus Çariçesi II. Katherina'nın ölümüyle beraber Rus tahtına oğlu Pavel geçmiştir. II. Katherina'nın saltanatı sırasında onun gölgesi altında etkisiz bir dönem geçirmiştir. Kişilik bakımından babası III. Petro gibi dengesiz bir yapıya sahip olan Rus Çarı Pavel ülkesinde baskıcı bir yönetim tarzı uygulamaya çalışmıştır. Aynı zamanda ülkede bulunan soylulara karşı uyguladığı şiddetli politikalar ve halkın alt kesimini temsil eden sınıfları koruyucu davranışları kendisine halk dostu ünvanını kazandırmıştır. Pavel her şeye rağmen yönetimde tutarsız davranışlar sergilemiştir. Rusya'nın dış politikada Fransa ile olan ilişkilerinde değişken yapısı, devlet ve askeri

²⁷ Paul Georg Geiss, (2003), *Pre-tsarist and Tsarist Central Asia: Communal Commitment and Political Order in Change*, Routledge, Londra: s. 172.

²⁸ Riasanovsky ve Stenberg, a.g.e, s. 272.

²⁹ Abdürreşid İbrahim, (2015), *Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara: s. 33.

³⁰ Riasanovsky ve Stenberg, a.g.e, s. 275.

kurumlardaki öngörülemeyen politikaları kendisinden bürokrasi ve halkın uzaklaşmasına neden olmuştur. Son olarak kendi oğlu ve veliahdı Alexander'ı kabul etmemesiyle beraber Alexander'ın izniyle 1801'de gerçekleşen bir darbeye tahttan indirilmiştir. Kendisini tahttan indirmeye çalışanlara karşı direnirken öldürülmüştür.³¹

19. yüzyıla kadar Rusya pek çok tarihi safhadan geçmiştir. Ruslar devlet olarak güçlendikçe kendi hâkimiyet alanlarını genişleterek daha büyük zenginliklere ulaşmak istemişlerdir. Bu amaçlarına ulaşmadaki en önemli adımın Türkistan bölgesini hâkimiyet altına almak olduğunu anlayan Rusya bunun için çeşitli siyasi, ekonomik ve askeri tedbirlere başvurmuştur.³²

IV. İvan dönemi Rusların Türkistan bölgesine doğru yayılmacı siyasetinin başlangıcını teşkil etmektedir. Ruslar bu dönemden başlayarak bölge coğrafyasında sistemli bir şekilde ilerleme kat etmişlerdir. Bölgede bulunan Türk hanlıklarının Ruslara karşı birlik halinde hareket etmemeleri Rusların bu coğrafyada ilerlemelerini kolaylaştıran etkenlerin başında gelmektedir. 1552 yılında stratejik önemi çok büyük olan Kazan Hanlığı Çar IV. İvan tarafından ele geçirilmiştir. Kazan Hanlığı'nın stratejik önemi Rusların bölgede Hazar Denizi'ne ve Ural sahasına yayılmalarını engellemesinden kaynaklanmaktadır. Kazan Hanlığı'nın IV. İvan tarafından ilhak edilmesiyle Rus sınırları Hazar Denizi'ne ve Kafkaslara kadar genişlemiştir. Aynı zamanda Ruslar ele geçirdikleri Ural bölgesi sayesinde Sibir ve Türkistan istikametlerine rahatça yayılacak imkânlar elde etmişlerdir.³³

Ruslar, Astarhan ve Kazan hanlıklarını ele geçirdikten sonra bölge üzerinde büyük bir güce sahip olmaya başlamışlardır. Bu yüzden bölgedeki Başkurtlar Rusya ile birlikte hareket etme politikasını benimsemişlerdir. Onların benimsediği bu politika karşısında Rus hükümdarı IV. İvan Başkurtları yaşadıkları topraklarda kendilerine ait arazileri işletme, kendi gelenek ve göreneklerini sürdürme gibi çeşitli izinler vermiştir. Lakin Ruslar 1579 yılı itibariyle Başkurdistan bölgesine Ufa ismini verdikleri bir şehir kurmuşlar ve buna müteakip Başkurt topraklarını işgal etmeye teşebbüs etmişlerdir. Rusların bölgede bulunan Başkurtlara karşı bu politikasına Başkurtlar isyan ederek cevap

³¹ Roger Barlett, (1982), *İmperial Russia, The Cambridge Encyclopedia of Russia and The Soviet Union*, C.I, Cambridge University Press, Cambridge: s. 97.

³² Baymirza Hayit, (1966), *Esir Türkler*, Sekip Engineri (Çev.), Kişisel Kitaplar Yayınevi, Ankara: s. 13.

³³ Nadir Devlet, (1999), *Rusya Türklerinin Milli Mücadele tarihi (1905-1917)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: s. 3.

vermişlerdir. Bölgede ilk önemli ve büyük isyan 1664 yılında Seyyid Batır yönetiminde başlamıştır. Bu isyan 1667 yılında sona ermiştir fakat Ruslar bu isyanı bastırmak için bir hayli uğraşmak zorunda kalmışlardır.³⁴

Başkurtlar Kırım ve Osmanlı devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmaya, bölgede bulunan Kalmuk ve Nogay halkları ile birleşmeye çalışmışlardır. Başkurtların gerçekleştirmek istediği bu siyasetin amacı bölgede işgal politikaları izleyen Ruslara karşı bir güç birliği sağlama isteği olmuştur.³⁵ Bölgedeki Başkurt asilleri Osmanlı Devleti'nden yeşil bayrak talep ederek Başkurdistan topraklarından Kırım bölgesine kadar ne kadar Rus var ise hepsinin imha edilmesini amaçlamışlardır.³⁶

Başkurtlar Ruslara karşı mücadelelerinde bölgedeki diğer Türk topluluklarından da bir takım destekler görmüşlerdir. Fakat Başkurtların Ruslara karşı bölgedeki mücadelesi Rusya'nın bazı nazik anlarını kollayarak bölgede isyan çıkartmaktan öteye gidememiştir. Başkurtların Ruslara karşı ikinci büyük isyanı 1707 yılında ortaya çıkmıştır. Bu isyanın en önemli nedeni Rusların kurmuş olduğu Ufa şehrinde bulunan resmi memurlarının halka uyguladıkları kötü muameledir. Maalesef Başkurtların bu isyanı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başkurtlar 1709 yılında tekrardan isyana teşebbüs etmişlerse de Rusların bölgedeki Başkurt isyancıları etkisiz hale getirenlere maddi vaatlerde bulunması ile birlikte ortaya çıkan on bin kişilik Kalmuk kuvveti Başkurtlara karşı tam bir katliam uygulamıştır. Bu isyandan tam otuz yıl sonra 1739 yılında Başkurtlar tekrar ayaklanmışlardır. Bu seferki ayaklanmanın nedeni ise Rusların bölgede izlemiş olduğu baskıcı Hristiyanlaştırma siyaseti ve halktan ağır vergi almasıdır. Bunun yanı sıra Başkurt bölgesindeki önemli arazilerin ve ormanların Rus köylülerine verilmesi isyanı tetikleyen en önemli nedenlerden biri olmuştur.³⁷

Başkurtlar bölgede Rusların egemen olmasını ve yayılmasını bir türlü kabul etmemişlerdir. Neredeyse 19. yüzyıla kadar bir dizi isyan girişiminde bulunmuşlardır. Başkurtların Ruslara karşı birçok isyanı çeşitli nedenler yüzünden sonuç vermemiştir.

³⁴ Sebahattin Şimşir, (2012), *Türk Dünyası Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: s. 108.

³⁵ Zeki Veli Togan, (1981), *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2.Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul: s. 161.

³⁶ Togan, a.g.e., s. 162.

³⁷ Şimşir, a.g.e., s. 109.

Başkurtlar nihayetinde 1895 yılında tamamen Rus yönetimi altına girmek zorunda kalmışlardır.³⁸

Rusların yayılma siyaseti aynı hız ve kararlılıkla Sibiry bölgesine doğru devam etmiştir. Sibiry bölgesinde bir Türk hanlığı olan Sibir Hanlığı bulunmaktadır. Ruslar bu hanlıktaki iç karışıklıklardan yararlanarak bölgeyi ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Hanlıkta etkin bir konumda olan Sibiry Şibanîleri 16. yüzyılın ikinci yarısında Buhara hanı II. Abdullah Han tarafından destek görmekteydiler. Bu destek ile Sibiry Şibanîleri bölgedeki eski hâkimiyet ve otoritelerini yeniden tesis etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Bölgedeki bir diğer etkin güç olan Yedigâr bu duruma karşı Rus Çarı IV. İvan'dan yardım talep etmiştir. Yedigâr bu yardımın karşılığında Ruslara yıllık vergi verip bağlılığını dahi sunmuştur. 1556 ve 1557 yıllarında karşılıklı olarak diplomatik ilişkiler gelişmesine rağmen Yedigâr Rusların desteğini alamayıp yenilmiştir.³⁹

Ruslar Sibiry bölgesinde kendilerinin istediği bir siyasi düzenle beraber genişleme politikalarından vazgeçmemişlerdir. Bölgede bulunan Rus Kazak savaşçılarının lideri Yermak Ruslar adına bölgede faaliyet göstermekteydi. Yermak'ın 1582 yılında Sibiry bölgesindeki şiddetli hücumları Sibiry Şibanîlerini zor durumda bırakmıştır. Rus Kazakların Sibiry bölgesindeki başarısı ateşli silahları iyi kullanabilmelerinden meydana gelmektedir. Sonuç olarak 1598 yılında Rusların saldırısı ile Sibir hanı Küçüm Han mağlup oldu ve Sibir Hanlığı yıkıldı. Küçüm Han ise bölgede önemli bir topluluk olan Nogaylara esir düşerek öldürülmüştür.⁴⁰

Sibiry bölgesinin Rus hâkimiyetine geçmesiyle beraber Ruslar büyük avantajlara sahip olmuşlardır. Öncelikle Ruslar Sibiry bölgesini kontrol altına alarak doğu sınırlarını büyük ölçüde genişletmeyi başarmışlardır. Ayrıca pek çok zenginliğe sahip olan Sibiry bölgesinin kaderini belirleme gücünü de elde etmişlerdir. Lakin Rusya Devleti'nin Sibiry bölgesi üzerinden ilerleyişi devam etmiştir. 1648 senesinde Yakut, Buryat ve Tunguz topluluklarını hâkimiyet altına almayı başarmışlardır. 1665 senesinde ise Baykal Gölü de Rus topraklarına katılmıştır. Rusların Sibiry bölgesi üzerinden genişleme siyasetinin başarılı olmasının temel nedeni aslında tüm Türkistan sahasındaki

³⁸ Şimşir, a.g.e., s. 112.

³⁹ İlya Zaitsev, (2002), Sibir Hanlığı, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: s. 475.

⁴⁰ Zaitsev, a.g.m., s. 477.

neden ile benzerlik göstermektedir. Bölgedeki toplulukların birlik olamaması ve ateşli silahları iyi kullanamamaları yüzünden Ruslar dört veya beş bin km lik bir alana daha yayılma şansını kolay bir şekilde elde etmişlerdir. Rusların bölgede hızlı bir şekilde yayılmasını ancak 1689 senesinde Çin orduları durdurabilmiştir.⁴¹

Ruslar Sibiryâ bölgesindeki yayılmacı faaliyetlerinde başarıya ulaştıkları zaman kendileri için Kazak topraklarının ne kadar önem arz ettiğinin kısa sürede farkına varmışlardır. Sibiryâ bölgesinin Ruslar tarafından ilhakı sonrasında Rusların nüfuz ettiği topraklar ile Kazak toprakları komşu statüsüne gelmiştir. Rusların bu andan itibaren bağımsız Türk hanlıklarına doğru etki alanlarını genişletmelerinde Kazak toprakları kilit bir rol oynamıştır. Ruslar Kazak bölgesini ilhak edebildikleri takdirde Afganistan'a hatta İngilizlerin kontrolünde olan Hindistan bölgesine kadar etki alanlarını genişletebileceklerini bilmekteydiler. Böyle bir durumda Rusya'nın siyasi, ekonomik gücü ve etkinliği geniş ölçüde artacak ve Rusya Devleti dünya siyasetinde daha etkin bir konumda olacaktır. Ruslar bu avantajlara sahip olabilmek için mutlak bir suretle Kazakistan'ın ilhak edilmesi gerektiğinin farkındaydılar. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için çok farklı yollara başvuracak olan Ruslar karşılarında kendilerine çok iyi direnen Kazakları bulacaklardır. Ruslar gayelerine ulaşabilmek için yaklaşık yüz elli yıl boyunca Kazaklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.⁴²

Rusların Kazak bölgesini ilhak politikası I. Petro döneminde şekillenmeye başlamıştır. İlk olarak 1722 yılında Rus devlet adamlarından Tevkelev vasıtasıyla I. Petro Kazak toprakları hakkında birçok kişiden bilgi almıştır. Bu kişiler arasında dönemin Astarhan valisi olan Volynsky ve onun yardımcısı Soimonov gibi bölgeye hâkim Rus görevliler de bulunmaktadır. Bu kişiler I. Petro'ya Kazak topraklarının stratejik konumunun önemini farklı biçimlerde dile getirmişlerdir. Rusya'nın kendi siyasi ve ekonomik menfaatleri için Kazak topraklarına ilgi göstermeye başladığı bu dönemde maalesef Kazak coğrafyasında iç çekişmeler had safhaya ulaşmaya başlamıştır. Bu durum Kazak Hanlığı'nın bölünmesine kadar geçen sürenin başlangıcını teşkil etmiştir.⁴³

⁴¹ Nurettin Hatunoğlu, (2016), *Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Âlim Han*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul: s. 54.

⁴² Zeyneş İsmail, (2002), *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: s. 67.

⁴³ I. Yerofeva, (2007), *Rus İmparatorluğu Yönetiminde Kazakistan*, Saray, Mehmet (Ed.). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 74.

1511 yılından itibaren Kazaklar Kasım Han yönetimindeydi. Han bölgedeki tüm Kazak boylarını birleştirmiş ve onların hükümdarı olmuştur. Boylar arasındaki bu birlik sayesinde Kasım Han'ın toplam askeri gücü üç yüz bin kişiye kadar ulaşmıştır. Kazaklar arasında oluşmuş olan bu güçlü yapı onun ölümünden sonra devam ettirilememiştir. Sonraki Kazak Hanları arasında Hak-Nazar Han'ın yönetimi dikkat çekmektedir. Hak-Nazar Han devrinde Nogay halkına karşı başarılı askeri seferler olmuş ve ülkede birlik yeniden sağlanmıştır. Kazakların üç orda sistemiyle teşkilatlanmaları Hak-Nazar Han'ın torunu olan Tevkel Han devrinde olmuştur. Bu “Üç Orda“ sistemini üç büyük Kazak boyu oluşturmaktadır, Büyük Orda'nın etki alanı Kazak bölgesinin doğu kısımlarından Balkaş ve Issık gölünün güney kısımlarına ve Ceyhun Nehri'ne uzanmaktadır. Orta Orda'nın etki alanı ise Kırgız bozkırlarının kuzeyinden Tobol ve İşim Irmağı bölgesine kadardır. Son olarak Küçük Orda'nın etki alanı Aral gölünün batı kısmı Hazar ve Ural arazileridir.⁴⁴

“Üç Orda“ sisteminin kurulduğu Tevkel Han zamanında bu Ordaların yazın ve kışın konaklayacakları alanlar da belirlenmiştir. Ayrıca her bir Orda'ya farklı mühürler de tahsis edilmiştir.⁴⁵ Kazaklarda oluşturulan Orda sistemi çok önemlidir. İlk başlarda bu sistem çok iyi işlese de ilerleyen tarihlerde Kazakların birlik olamamalarına hatta Ruslara karşı istiklallerini kaybetmelerine neden olacak sebeplerin başında gelmektedir.

Rusların bölgedeki Kazak topluluklarını zayıflatmak ve üzerinde hâkimiyet kurmak için takip ettiği politikalardan bir tanesi de Kalmuk halkını Kazaklara karşı kullanmak olmuştur. Aslında 16. yüzyılın sonlarında Kalmuklular bölgedeki Çin ve Kazak ordularına karşı hiçbir şekilde mukavemet gösterememişlerdir. Fakat Ruslar Sibiry bölgesini ele geçirip Sibir Hanlığı'nı yıkınca Kalmuklar bu bölgedeki boş alanlara yerleşmeye başlamışlardır. Ayrıca Hazar Denizi'nin kuzey kısmı ve Volga Nehri civarında Nogay topluluğunun boşaltmaya başladığı topraklara kadar etki alanlarını da genişletmişlerdir. Ruslar bölgede yaptıkları işgal faaliyetleri ile dolaylı yoldan Kalmuklara yaşam alanları açmışlardır. Bu sayede güçlerini toparlamaya başlayan Kalmuklar 17. yüzyıl boyunca aktif olarak Kazaklarla mücadeleye girişmişlerdir. Hatta

⁴⁴ Saadettin Gömeç, (1999), *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara: s. 62.

⁴⁵ Gömeç, a.g.e., s. 63.

Yedisu bölgesini ele geçirmek için yaklaşık yüz bin kişilik bir kuvvet oluşturmuşlar ve bölgenin büyük bölümünü Kazaklardan almayı başarmışlardır.⁴⁶

Kalmuklar, Kazak topluluklarıyla mücadele etmeden önce Özbek halkıyla da mücadele etmişlerdir. Kazaklar 17. yüzyılda Ceyhun Nehri etrafında ve Aral sınırlarında ikamet etmekteydiler. Kalmuklar burada bulunan Kazak topluluklarını 17. yüzyıl boyunca rahatsız etmekten yılmamışlardır.⁴⁷ Aslında Kalmukların Kazak topluluklarına hakiki hücumları 17. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. 1683 ve 1685 yılları arasında bir kısım Kırgız halkını yenmişler ve Fergana bölgesini istila etmeyi başarmışlardır. Kalmuklar 1696 yılında bölgedeki Çin ordusunu bile mağlup edebilecek kadar iyi bir askeri tekniğe sahip olmuşlardır. Bunun en önemli nedeni Kalmukluların bölgede esir olan Renat isimli bir İsveç subayından modern harp tekniklerini ve özellikle savaşlarda belirleyici role sahip olan topların kullanımını iyi bir şekilde öğrenmeleridir. Kalmuklar bu sayede Kazaklara ve bölgede bulunan diğer halklara karşı haklı bir üstünlük kazanmayı başarmışlardır. Yaşanan bu olaylar Kazakları çok zor durumda bırakıp farklı siyasi manevralara itmiştir.⁴⁸

18. yüzyılda Kalmuklar tarafından Yedisu bölgesini tamamen ilhak ederek Yedisu bölgesini merkez olarak edinmiş Büyük Orda üzerinde de hâkimiyet sahibi olmayı başarmışlardır. Kalmukların Büyük Orda bölgesinde kazanmış olduğu nüfuz Orta ve Küçük Orda gibi diğer Kazakların bulunduğu yerlere karşı büyük bir tehlike durumu arz etmiştir. Özellikle Kalmukluların 1724 ve 1725 yıllarında Büyük ve Orta Ordaların iç kısımlarına kadar ulaşan etkili hücumları Özbek hanlıklarıyla mücadele halinde olan Kazak topluluklarını çok zor bir durumda bırakmıştır. 1730 senesinde Küçük Orda Hanı Ebulhayr bölgede yaşanan bu siyasi gelişmelere dayanarak kendi siyasi birliğini ve tahtını korumak için Rus Çariçesi Anna İvonava'ya haber göndererek Rusya'nın yönetimi altına girmek istediğini belirtmiştir. Bu durumu Kazak topraklarını işgal için önemli bir fırsat olarak gören Rusya bu isteği kabul etmiştir. Hatta 1732 yılında Küçük Orda'nın bu isteğini Orta Orda'ya örnek göstererek aynı şartları kendilerine de sunmuş ve Orta Orda da bölgenin istikrarsız durumu ve içinde bulunduğu sıkıntılar yüzünden bu teklifi kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Orta ve Küçük Orda Ruslara olan bu tabiiyetlerinin

⁴⁶ Yelda Demirağ ve Cem Karadeli, (2006), *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya*, Palme Yayıncılık, Ankara: s. 32.

⁴⁷ Togan, a.g.e., s. 166.

⁴⁸ Togan, a.g.e., s. 167.

karşılığında Rusya'ya bağlı Kazaklardan, Başkurtlardan ve çok çekindikleri Kalmuklardan kendilerini Rusya'nın koruyacağını tasavvur etmişlerdir.⁴⁹

Ruslar Küçük Orda Hanı Ebulhayr'ın tabiiyet isteğini kabul etmiştir fakat buna karşılık kendileri de Küçük Orda hanından bazı isteklerde bulunmuşlardır. Öncelikle Küçük Orda'dan Rusya'ya tabi olma isteği geldiğinde Ruslar ilk olarak Tевкеlev isminde bir Rus elçisine tam yetki vererek bölgeye göndermişlerdir. Rusların Tевкеlev aracılığıyla Ebulhayr'dan ilk istekleri Küçük Orda'ya bağlı olan beylerden Rusya'ya karşı sadakat yemini, Ebulhayr'ın Rus sadakatini gerçekten kanıtlaması için bir yakınına Rus başkentine rehin olarak vermesi olmuştur. Bu istekler doğrultusunda görüşmeler devam ederken 1731 yılında Rus elçisi Tевкеlev ve Ebulhayr'ın yapmış oldukları gizli bir görüşme vasıtasıyla Ebulhayr Rus tabiiyetine girme kararını sadece kendisinin aldığını, bunu ülkesinin kendi önemli devlet adamlarına ve kişilerine sormadığını, onların haberi olmadığını açıklamıştır. Bu durumun kendini ve tahtını korumak için zorunlu olduğunu Rus elçisine anlatan Ebulhayr ayrıca diğer devlet adamlarının desteğinin de alınması için Rusya'dan yardım istemiş, önemli hediyeler göndermesini rica etmiştir. Aynı sene Ebulhayr başkanlığında yapılan Han Şurasında Ebulhayr kendi devlet erkânına Rus tabiiyetine girmeyi kabul ettirememiştir.⁵⁰

Bu durum üzerine Rusya bölgedeki kendi taktiksel üstünlüğüne başvurmuştur. Rus yetkililer Küçük Orda'ya öne sürdükleri şartları kabul etmezler ise bölgede Rusya'ya bağlı olan Kalmuk, Başkurt, Sibir, Kossak ahalisinin birleşik bir şekilde Kazaklara saldıracaklarını söylemişlerdir. Tевкеlev'in yoğun çabaları ve getirdiği hediyeler aynı zamanda Ebulhayr Han'ın Rusların lehinde tutumu sonunda Küçük Orda'nın ileri gelenleri Rus tabiiyetine girmeyi kabul etmişlerdir. Ruslar ayrıca Or ve Ural nehirleri arasında askeri bir kale kurulması isteklerini ısrarlı bir şekilde yinelemişlerdir. Ebulhayr ve Küçük Orda'nın ileri gelenleri içinde bulundukları durum neticesinde Rusların bu isteğini de kabul etmek zorunda kalmışlardır. Rus elçisi Tевкеlev Küçük Orda'nın şartlarını kabul ettiğini kendi üstü olan Krillov'a bildirmiştir.⁵¹

Rusların kurmak istedikleri bu kalenin ismi Orenburg olarak adlandırılmaktadır. Or ve Ural nehirlerinin olduğu bölgede kurulacak bu kale projesinin başına Krillov

⁴⁹ Ahad Andican, (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, Doğan Kitap, İstanbul: s. 217.

⁵⁰ Mehmet Saray, (2014), *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara: s. 99.

⁵¹ Saray, a.g.e., s. 100.

getirilmiştir. Bu kalenin kurulmasıyla beraber Ruslar Kazakların yaşadıkları bölge üzerinde büyük bir güce erişeceklerdir. Bu kalenin ayrıca farklı bir stratejik önemi de bulunmaktadır. Bölgeye yapılmış olan bu kale Hive ve Buhara Hanlıklarına en yakın Rus karakolu olma özelliğini de taşımıştır. Rusya'nın Türkistan Hanlıkları ile oluşmuş olan ilişkilerinde bu kalenin çok önemli görevleri olmuştur. Rusların bu kalede teşekkül ettiği siyasi ve askeri yapı sayesinde Orenburg kalesi 1867 yılında kurulan Türkistan Genel Valiliği'ne kadar Rusların Türkistan bölgesi üzerindeki en önemli siyasi, idari ve askeri karakolu olma özelliğini taşımıştır. Orenburg kalesi tarihi süreç içerisinde iki kez yer değiştirmiştir. Sonuç olarak Orenburg kalesinin son yeri ilk kurulan yerin 284 km. batısında yer almaktadır.⁵²

Bu bölgede askeri bir kale kurmakla görevlendirilmiş olan Krillov ayrıca Özbek Hanlıkları-Rusya ilişkilerini de geliştirmekle yükümlü kılınmıştır. Ruslar Özbek tüccarlarına bu bölgede ticari imtiyazlar tanımaya başlamışlardır. Orenburg bölgesi ilerleyen zamanlarda Rusya'nın Türkistan Hanlıkları ile kuracağı pek çok siyasi ve ekonomik ilişkilerinde kilit bir noktada bulunacaktır. Rusya Orenburg bölgesinden Türkistan Hanlıklarına doğru ticari faaliyet yapılmasını kararlaştırmıştır. Rusya 1744 yılında Orenburg Genel Valiliği'ni kurmuştur. Bu valiliğin etki alanı Sibiryâ bölgesi dâhil olmak üzere Hazar Denizi'nden Kazak bozkırlarına kadar pek çok yeri etkilemektedir. Orenburg Genel Valiliği adı altında Rusların bölgede yapmış oldukları siyasi ve askeri çalışmalar ilerleyen yıllarda Rusların Türkistan Hanlıklarını ele geçirmesini sağlamıştır.⁵³

Orenburg kalesinin yapımının tamamlanmasıyla beraber Rusların fiili olarak Kazak bölgesini işgal girişimleri başlamıştır. Hatta bu işgallerden sonra daha önce belirttiğimiz gibi hız kesmeden Türkistan Hanlıklarına müdahale edilmiştir. Ruslar bölgede Orenburg kalesini yapacakları zaman Küçük Orda ile aslında farklı bir antlaşmaya varmışlardır. Bu antlaşmaya göre kalenin inşaatı bittiği gibi kalenin kontrolü Ebulhayr'a yani Küçük Orda'ya verilecekti. Fakat Ruslar bu antlaşmaya uymamışlardır. Bunu önceden görebilen tek topluluk Rusların hâkimiyetini kabul etmeyen bazı Başkurtlar olmuşlardır. Onlar kale inşaatı zamanında Rusları engellemeye yönelik bir dizi girişim içine girmiş olsalar da maalesef kalenin inşaatına engel olamamışlardır. Kale

⁵² John L. Evans, (1982), *Russia and the Khanates of Central Asia to 1865*, Associated Faculty Press, Washington: s. 12.

⁵³ Hamid Ziyayev, (2007), *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, Ayhan Çelikbay (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: s. 60.

inşaatının bitmesiyle beraber Ruslar kendi askeri birliklerini kaleye sokmaya başlamışlardır. Bunu gören Ebulhayr kendilerine eski antlaşmalara göre hiçbir hak verilmeden kandırılıp işgal edildiklerini anlamıştır. Bir süre sonra Ruslar da resmi bir açıklamayla Kazaklara özerk bir statü tanıyan antlaşmayı fesh ettiklerini ilan etmişlerdir. İşte bu noktadan itibaren Kazaklar Ruslara karşı isyan hareketlerinde bulunmaya başlamışlardır.⁵⁴

Orenburg kalesinin yapılmasıyla beraber işgal hareketlerinde bulunan Ruslar bunu dünya kamuoyuna açıklamak mecburiyetinde kalmışlardır. Ruslar Kazak bölgesindeki tüm siyasi ve askeri uygulamalarını medeniyetten geri kalmış olan Türk halklarına medeniyet götürmek amacı taşıdıklarını söylemişlerdir. Zamanının en büyük Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti ise 1774 yılında Küçük Kaynarca Antlaşması ile beraber bölge üzerindeki tüm etkisini maalesef kaybetmek durumunda kalmıştır.⁵⁵

Ruslar Kazak bölgesini ele geçirmek amacı taşıdıkları için buradaki halkı yıldırıcı uygulamalar ortaya koymaktan çekinmemişlerdir. Ruslar tarımla uğraşan Kazak halkından bazılarını ticareti teşvik etmek bahanesiyle başka yerlere sürmüşlerdir. Bir başka uygulamaya göre Kazakların çeşitli tarım ürünlerini kendi topraklarında yetiştirmeleri yasaklanmıştır. Rusların dönem içerisindeki politikalarından bir diğeri ise kendi ürettikleri ekmeği yüksek fiyatla bölgedeki Kazakların almasını sağlamak olmuştur. Yine farklı bir uygulamayla Rus devlet görevlilerinin Kazak halkının sığırlarını çok düşük bir fiyat ile bölgede bulunan Ruslara sattırmaya çalışması Kazak halkının tepkisini çekmiştir. Çeşitli dönemlerde Rus devletinin Kazak halkını sindirme politikaları yüzünden Kazaklar Rus yönetimine karşı çok kez isyan girişiminde bulunmuşlardır.⁵⁶

Kazak bölgesinde Rusların işgal ve uygulamalarına karşı isyan girişimleri çoğu zaman Ruslar tarafından bastırılrsa da Kazak bölgesinde uzun yıllar devam eden pek çok isyan olmuştur. 1783 ve 1797 yılları arasında Sırım Datulı isimli bir Kazak başkanlığında bir isyan teşebbüsü olmuştur. Bu ayaklanma zengin Kazaklar ile Rus devlet memurlarının bölgede yaptıkları zorbalık ve düşmanca tavırlara karşı başlamış bir ayaklanmadır. Bu ayaklanmaya daha çok fakir kesimdeki Kazaklar katılmıştır. Kazakların Rusları gerçekten

⁵⁴ Alaeddin Yalçinkaya, (1997), *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan*, Timaş Yayınları, İstanbul: s. 40.

⁵⁵ Yalçinkaya, a.g.e., s. 41.

⁵⁶ Michael Rywkin, (1963), *Russia In Central Asia*, Collier Books, Londra: s. 19.

uğraştıran bir başka isyan girişimi ise 1836 ve 1838 yılları arasında İsatay Taymanulı ve Muhammet Ötemisulı adlı Kazak kişilerinin başlatmış olduğu ayaklanma olmuştur. Bu isyanın Kazakistan coğrafyasının batı kısımlarında çok etkili olmuş ve pek çok taraftar toplamıştır. Kazak halkının Rus idaresine karşı ellerindeki basit silahlar ile tam donanımlı Rus ordusuna karşı verdiği bu destansı isyan hareketi Kazak tarihinin en büyük olaylarının başında gelmektedir. Ruslar bu ayaklanmayı bastırabilmek için yaklaşık üç yıl uğraşmışlardır. Bu üç yıl içerisinde pek çok maddi hasar alıp büyük miktarda asker kaybetmişlerdir. Kazakların en büyük isyanlarından bir tanesini ise Kenesarı isyanı olmuştur. Bu isyan Kazak bölgesinde 1837 ve 1847 yılları arasında yaklaşık on yıl etkili olmuş büyük bir bağımsızlık mücadelesidir. En büyük Kazak isyanlarından biri olan bu hareket Rusya'yı tüm isyanlardan daha fazla uğraştırmıştır.⁵⁷

Rusya açıklandığı üzere sistemli bir şekilde sürekli doğu sınırlarını genişletip bölgedeki Türk devlet ve hanlıklarını ele geçirmiştir. Rusların tüm bu fetih ve iskân hareketlerinin bir sonraki hedefi Türkistan'da bulunan Türk hanlıkları olmuştur. Rusların Türkistan'daki hanlıklar arasındaki ilk hedefi Hive Hanlığı'dır. Hive Hanlığı tüm Türkistan Hanlıkları gibi İran Şahı olan Nadir Şah'ın bölgeye yaptığı askeri seferlerden kötü bir şekilde etkilenmiştir. Fakat 1747 yılında Nadir Şah'ın ölmesiyle beraber Türkistan'daki diğer hanlıklar gibi Hive Hanlığı da kendini toparlama sürecine girmiştir.⁵⁸ 18. yüzyılın genelinde Hive Hanlığı kendi bölgesindeki savaşlar ve karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Rusya 18. yüzyılın başında Türkistan Hanlıkları arasında ilk askeri ve keşif amaçlı seferini Hive Hanlığı üzerine yapmıştır. I. Petro zamanında gerçekleşen bu seferin bir diğer önemli nedeni ise bölgedeki Türkmen tüccarların Ceyhun Nehri yataklarında altın olduğu bilgisini Rus makamlarına ulaştırmalarıdır. I. Petro 1717 yılında bölgeye General Bekoviç Çerkaskiy'i göndermiştir. I. Petro, Generali Bekoviç Çerkaskiy'den Hive Hanlığı'nın yanı sıra Buhara Hanlığı'na da Rus üstünlüğünü kabul ettirmesini, Rus askerlerinin Hazar Denizi'nin doğu kıyısında kale inşa etmesini ve eski su kanalları vasıtası ile Ceyhun Nehri'nin su akışını Hazar Denizi'ne yönlendirmelerini emretmiştir.⁵⁹

⁵⁷ İsmail, a.g.e., s. 69.

⁵⁸ Mehmet Saray, (1984), *Türkistan Türkleri Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri*, Veli Yayınları, İstanbul: s. 9.

⁵⁹ Avel Petroviç İvanov, (1958), *Oçerki Po İstorii Sredney Azii*, Vostçnoy Literaturi, Moskova: s. 91.

Bölgede keşif harekâtına girişen General Bekoviç Çerkaskiy Hive askeri birlikleriyle karşılaşmış, yaklaşık üç gün süren savaşın sonunda galip gelmiştir. Fakat Hive Hanı Şirgazi (1714-1728), General Bekoviç ile görüşüp Rus askerlerine kendisinin bilgisi dışında saldırıldığını söylemiştir. Şirgazi Han'ın bu sözlerine inanan General Bekoviç, yine Şirgazi Han'ın etkisiyle Rus askerlerini küçük birlikler şeklinde ayırarak Hive bölgesinde araştırmalar yapmaya karar vermiştir. Bu olaylar silsilesi sonunda bölgedeki küçük Rus birlikleri Hive kuvvetleri tarafından kolaylıkla mağlup edilmiştir. Hayatta kalan Rus askerlerinin çoğu öldürülmüş çok az bir Rus kuvveti ülkelerine geri dönebilmiştir.⁶⁰

Hive Hanı Şirgazi Han'ın General Bekoviç başkanlığındaki Rus askerî keşif koluna güvenmeyip tedbirler almasının bir takım nedenleri bulunmaktadır. Bunların başında Rus askerî komuta kademesinin bölgedeki amaçları hakkında tutarsız açıklamalarda bulunmalarıdır. Bir diğer önemli neden ise Rus gücünün bir bölgeyi tanımak için gönderilen keşif gücünden çok üstün nitelikler taşımasıdır. Bölgeye keşif için geldiklerini söyleyen Rus askerleri arasında harp uzmanları ve profesyonel askerlerin bulunması Hive Hanlığındakileri şüphelendirmiştir. General Bekoviç Çerkaskiy'in emrindeki Rus askerleri yaklaşık altı bin kişiden oluşmaktaydı. Ruslar Hive Hanlığı'nı basit bir taktikle yenebileceklerini düşünüp yanılmışlardır. Bu yanılgı yüzünden pek çok Rus askeri ve General Çerkaskiy hayatını kaybetmiştir.⁶¹ Sonuç olarak Hive Hanlığının Ruslara karşı aldığı tedbirler sayesinde Rus İmparatorluğunun Türkistan'ı hâkimiyet altına alma girişimleri bir süre ertelenmiştir.

1.2. 19. YÜZYILA KADAR BUHARA HANLIĞI VE RUSYA İLE İLİŞKİLERİ

Buhara Hanlığı tarihi boyunca Türkistan bölgesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Tarihi dokümanlar arasında Buhara Hanlığı'na ismini veren şehre ilk defa Hüang Tsang isimli Çinli bir yazarın eserinde rastlanmaktadır. Buhara zaman içerisinde geçirdiği evrimle beraber Türkistan bölgesinin önemli ilim, kültür ve sanat merkezlerinden birine dönüşmüştür. Buhara Hanlığı'nın kurulmuş olduğu bölgenin İpek

⁶⁰ Ivanov, a.g.e., s. 92.

⁶¹ Dinçer Koç, (2016), *Hive Hanlığı*, Alan, Hayrunnisa ve Kemaloğlu, İlyas (Ed.). Ötüken Neşriyat, İstanbul: s. 588.

Yolu üzerinde olması da bu hanlığın bölge üzerindeki ticari değerini ve nüfus yapısını tarih boyunca çok yükseltmiştir.⁶²

Buhara, ticari ve kültürel değeri sayesinde Türkistan içerisinde neredeyse her zaman nüfus olarak çok kalabalık bir durumda bulunmuştur. Örneğin 19. yüzyılın başında Türkistan bölgesi dört milyonluk bir nüfusa sahiptir. 1850 yılında bu nüfus beş milyona yükselmiştir. Türkistan'ın bu kalabalık yapısıyla beraber Buhara şehri Taşkent, Hokand, Semerkand gibi önemli şehirlerden nüfus olarak daha kalabalıktır. Buhara şehrinin bu yüzyıldaki nüfusu yetmiş bin civarındadır. Nüfus yoğunluğuyla beraber etnik olarak pek çok halka ev sahipliği yapan Buhara Hanlığı Tacik, Kazak, Kırgız, Yahudi, Arap, Çingene ve İranlı gibi pek çok milliyetten insanın bir arada yaşayabildiği bir yer olmuştur. Buhara Hanlığı'nda tarım ve hayvancılık bölge halkının daimi meslek gruplarını oluşturmaktadır.⁶³

Buhara Hanlığı Türkistan'da kurulan ve İslami kültürü benimsemiş en önemli devletlerden biridir. Devlet yıkılışına dek farklı hanedanlardan bir emirin idaresi altında ve İslam hukukuna uygun bir yapıda yönetilmiştir. Hanlıkta çeşitli yüzyıllarda farklı hanedanlar hüküm sürmüştür. Bu hanedanlar Şibanîler, Astarhanlılar ve Mangıtlar'dır.⁶⁴

Ebul Hayr Han (1428-1468) Özbek ulusunun tarih sahnesine çıkmasını sağlayan en önemli kişidir. Ebul Hayr Han 1428 yılında Batı Sibirya'nın Tura isimli şehrinde hâkimiyet kurmuştur. Onun hükümdarlığını ilan edebilmesi bulunduğu bölgedeki Özbekler üzerinde ne kadar etkili bir figür olduğunu göstermektedir. Ebul Hayr Han yetenekli bir asker ve devlet adamıdır. Nitekim kısa bir süre içerisinde Deşt-i Kıpçak bölgesinin büyük bir bölümünü hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Art arda aldığı galibiyetler ile Deşt-i Kıpçak bölgesinden Maverâünnehir bölgesine doğru nüfuz alanını genişletmiştir. Ebul Hayr Han 1447 yılında ise Ceyhun Nehri'nin önemli bir kısmını ele geçirmiştir.⁶⁵

Bölgede bulunan devletlerden biri olan Timurlular Devleti'nde ortaya çıkan taht kavgaları Ebul Hayr Han'ın bölgedeki konumunu da etkilemiştir. Timurlular Devleti

⁶² Halil Açıkgoz, (1990), *Türkistan İllerinden Özbekistan*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul: s.52.

⁶³ Evans, a.g.e., s. 3.

⁶⁴ Scott C. Bailey, (2008), Bukhara Emirate, *Encyclopedia of The Age of Imperialism 1800-1914*, C.I, Greenwood Press, Londra: s. 118.

⁶⁵ Abdülkadir Macit, (2016), *Şeybani Özbek Hanlığı Siyasi, İdari, Askeri ve İdari Yapı*, Nobel Yayınları, Ankara: s. 79.

tahtında hak iddia eden Ebu Said Mirza (1451-1469), Timurlu Sultanı Uluğ Bey'in oğlu olan Abdullah Mirza'ya karşı isyan etmiştir. Bu olayların akabinde bölgede etkin bir güç olan Ebul Hayr Han'dan taht için destek talep etmiştir. Ebul Hayr Han, Ebu Said Mirza'nın destek talebine olumlu yanıt vermiştir. Bu sayede Ebu Said Mirza Timurlular Devleti'nin hükümdarı olmuştur. Ebul Hayr Han bu olaylardan sonra Uluğ Bey'in kızı olan Rabia Sultan Begüm ile de evlenmiştir. Ebul Hayr Han'ın göstermiş olduğu bu faaliyetler kendisi Timurlular Devleti üzerinde çok etkin bir hale getirmiştir. O bu sayede Türkistan bölgesinin iç işlerine daha fazla etki etme imkânına sahip olmuştur. Onun devlet yönetiminde ve siyasetteki bu başarılı faaliyetlerinden sonra bir düşüş dönemine girilmiştir. Çünkü Ebul Hayr Han'ın idaresindeki hanlık bir siyasi birliğe sahip değildir. Ayrıca bölgedeki diğer yerel kabileler askeri olarak güçlenmeye başlamıştır.⁶⁶

Ebul Hayr Han idaresindeki Özbekler bölgede güçlenen yerel kabileler arasında olan Kalmukların ısrarlı hücumlarına dayanamamışlardır. Ebul Hayr Han ve diğer Özbek yöneticileri bu sıkıntılı durumdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Ancak Ebul Hayr Han bu önemli meseleyi çözme mücadelesi verirken hayatını kaybetmiştir.⁶⁷

Muhammed Şibanî han dedesi Ebülhayr Han'ın 1468'deki vefatından sonra Çağatay Hanlığı hükümdarı Mahmut Han'ın (1487-1508) hizmetine girmiştir. Mahmut Han, Muhammed Şibanî'nin hizmetinden çok memnun olmuş ve ona Türkistan bölgesini yurtluk olarak vermiştir. Muhammed Şibanî Han kısa sürede Maverâünnehir, Harezm ve Horasan'ın tüm şehirlerini ele geçirmiştir. Bölgenin bir diğer güçlü devleti olan Safevilerle Şii-Sünni ihtilafı yüzünden mücadeleye giren Muhammed Şibanî Han 1510 yılında Şah İsmail tarafından mağlup edilip öldürülmüştür. 1512 yılında Muhammed Şibanî Han'ın yeğeni olan Ubeydullah Han kaybedilen Maverâünnehir bölgesini tekrar ele geçirmiş ve bölgede sağlam bir siyasi yapı teşkil etmiştir.⁶⁸

Muhammed Şibanî Han 1500-1510 yılları arasında Türkistan bölgesinde faaliyet göstermiştir. Aynı dönemde yaşayan büyük Türk hükümdarı Babür'ün bölgedeki emellerini engellemeyi başaran Muhammed Şibanî Han, Babür'ün Türkistan için tasarladığı planlardan fazlasını başarmıştır. Muhammed Şibanî Han bölgedeki Timur

⁶⁶ Macit, a.g.e., s. 80.

⁶⁷ Macit, a.g.e., s. 82.

⁶⁸ İsmail Türkoğlu, (2010), Şeybaniler, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul: ss. 45-47.

hâkimiyetine son vermiştir. Buhara Hanlığı vasıtası ile Şibanî sülalesinin 1500-1599 yılları arasında bölgeye hâkim olmasını sağlayan bir yapı oluşturmuştur.⁶⁹

Şibanî Hanedanı'nın yönetmekte olduğu Buhara Hanlığı'nda ailenin en yaşlı üyesinin han olması ve ülkenin tüm erkek üyelerin malı kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Buhara Hanlığı'nın bu dönemde başkenti olarak sayılabilecek olan şehir Timurlu Devleti'ne de başkentlik yapmış olan Semerkand'dır. Fakat hanların bazıları Buhara şehrinde ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Böylece Buhara ilk kez 1533-1539 yılları arasında hüküm süren Ubeydullah Han tarafından başkent kabul edilmiştir. Bu durum son olarak 16. yüzyılın ortalarında Buhara hanlarından Abdullah'ın bölgedeki iç karışıklık durumundan yararlanarak Buhara şehrini tekrar ele geçirip şehri hanlığın başkenti yapması ile kesinleşmiştir. Bu olaydan sonra Buhara diğer hanedanlar döneminde de başkent olarak kalmıştır. Maverâünnehir bölgesini fethetmiş olan göçebe Özbek toplulukları bölge üzerindeki en iyi mera ve sulanan toprakları da ele geçirmiştir. Bu olay neticesinde Özbekler bölgedeki yerleşik ve göçebe nüfusları hanlığın doğu bölgesindeki dağlık alanlara sürmüşlerdir.⁷⁰

Şibanî Hanedanı'na mensup olan Ubeydullah Han ve II. Abdullah Han döneminde Buhara Hanlığı geniş topraklara ve büyük bir askerî güce kavuşmuştur. Ayrıca bu dönemde Buhara kenti önemli bir siyasi ve kültürel merkez haline gelmiştir.⁷¹ Ubeydullah Han'ın Buhara Hanlığı'nda kurmuş olduğu askeri, siyasi ve ekonomik otorite kendinden sonra gelmiş olan I. Abdullah Han, Abdülaziz Han ve Abdülatif Han zamanlarında yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlamıştır. Buna rağmen bu dönemlerde de önemli uygulamalar ile Buhara Hanlığı kendini geliştirme çabası içinde olmuştur. Ubeydullah Hanın oğlu Abdülaziz Han zamanında Buhara Hanlığı'nda pek çok imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Şehirde gelişen imar faaliyetlerine ek olarak 1544 senesi itibariyle Buhara kentinin surları da genişletilmiştir. Buhara Hanlığı'ndaki bu gelişim sadece başkent olan Buhara şehri ile sınırlı kalmamıştır. Buhara şehri gibi bölgenin önemli şehirlerinden biri olan Belh şehri de yapılan çalışmalar neticesinde gelişmiş ve

⁶⁹ Svat Soucek, (200), *A History Of Inner Asia*, Cambridge University Press, New York: s. 149.

⁷⁰ Rhoads Murphey, (1988), Bukhara, *Encyclopedia of Asian History*, C.I, Collier Macmillan Publishers, Londra: s. 193.

⁷¹ Ramazan Şeşen, (1992), Buhara, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul: s. 366.

kalabalık şehirler arasında yerini almıştır. 1549 yılında Abdülaziz Han'ın kendisine bir varis bırakmadan ölmesi bir takım iç karışıklıklara sebep olmuştur.⁷²

Buhara Hanlığı içerisindeki bazı kesimler Abdülaziz Han'ın ölümüyle beraber onun kuzeni olan Yar Muhammed'in Buhara tahtına oturmasını istemişlerdir. Fakat ölen Buhara Hanı olan Abdülaziz Han'ın amcası Pir Muhammed bu duruma şiddetle muhalefet etmiştir. Bu muhalefetin en önemli nedeni Yar Muhammed'in çok naif ve savaş karşıtı bir karakterinin bulunmasıdır. Pir Muhammed 1550 yılında bir sefer düzenleyip Buhara şehrini ele geçirmiştir.⁷³

Buhara Hanlığı'nın tahtında hak iddia eden Nevruz Ahmet Han ise 1551 yılı itibariyle Semerkand şehrini ele geçirmiştir. Bu tarihten itibaren 1556 yılına kadar Maverâünnehir bölgesinin çoğu şehrinde Nevruz Ahmet Han'ın hükmü geçerli olmuştur. Buralarda hükümdarlık alameti olarak Nevruz Ahmet Han adına paralar basılıp hutbe okutulmuştur. Bu siyasi gelişmeler yaşanırken genç bir yaşta olan ve daha sonra Buhara tahtına oturacak olan II. Abdullah Han amcası Pir Muhammed'i desteklemiş, Nevruz Ahmet Han'a karşı onunla birlikte mücadele etmiştir. 1556 yılında Nevruz Ahmet Han'ın ölmesiyle beraber Pir Muhammed Uluğ Han ilan edilerek Buhara tahtına oturmuştur. Pir Muhammed'in tahta çıkması bölgedeki karışıklıklara son vermemiştir. 1557-1561 seneleri arasında II. Abdullah Han'ın faaliyetleri neticesinde İskender Han Buhara tahtına oturmuştur. İskender Han döneminde en etkin figür yine İskender Han'ın oğlu olan II. Abdullah Han'dır. O, devlet işlerinde çok etkin bir konumda olup fiili olarak devleti yönetmiş fakat babası İskender Han ölünceye kadar resmi olarak Buhara Hanı olmamıştır.⁷⁴

II. Abdullah 1573 yılından 1582 yılına kadar bir dizi fetih hareketiyle Buhara Hanlığı'nın topraklarını genişletmiştir. O, Buhara Hanedanı'nın diğer üyeleriyle yaptığı tüm mücadelelerden başarıyla çıkmıştır. Özbek lider kendisine isyan etmiş tüm akrabalarını etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Buhara Hanlığı içerisinde eskiden beri çok etkili olan Özbek aşiret liderleri onun döneminde neredeyse tüm güçlerini kaybetmişlerdir.⁷⁵ II. Abdullah Han döneminde Buhara şehri gerçekten bir kültür ve

⁷² Orhan Doğan ve Aysel Erdoğan, (2017), *Batı Türkistan Hanlıkları*, Berikan Yayınevi, Ankara: s. 43.

⁷³ Doğan ve Erdoğan, a.g.e., s. 44.

⁷⁴ Mehmet Alpargu, (2002), *Türkistan Hanlıkları, Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara: s. 566.

⁷⁵ Doğan ve Erdoğan, a.g.e., s. 45.

siyaset başkenti haline gelmiştir. Buhara Hanlığı hükümdarı, bölgedeki tüccar ve sanatkârların işlerini geliştirmeleri için devlet hazinesinde ayrıca bir bütçe oluşturmuştur. II. Abdullah Han, Buhara Hanlığı'nda bulunan sulama sistemlerini geliştirmiş ve hanlığa yeni sulama sistemleri eklemiştir. Özbek lider, dönemindeki bu faaliyetlerine ek olarak Buhara Hanlığı'nın ekonomik, dini, siyasi ve iktisadi olarak gelişmesine katkıda bulunan pek çok önemli kurum binasını Buhara Hanlığı'na kazandırmıştır.⁷⁶

II. Abdullah Han dönemi Buhara Hanlığı'nın neredeyse gücünün zirvesine ulaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde pek çok fetih yapılmıştır. Özbeklerin hükümdarı bölge siyasetinde etkin bir konuma gelmesi sayesinde İran ile de mücadele içinde bulunmuştur. Özbek liderin 1598 yılındaki ölümünden yaklaşık bir yıl sonra Astarhanlılar Hanedanı Buhara Hanlığı yönetimine geçmiştir. Şibanî Hanedanı yönetimindeki Buhara Hanlığı daima gelişim göstermeye çalışmıştır. Ayrıca bu hanedan döneminde Buhara Hanlığı'nın sınırları sürekli bir değişim içinde olmuştur.⁷⁷

Astarhanlılar'ın soyu Timur döneminde Doğu Dest-i Kıpçak hâkimiyeti için Timur ile mücadele ederek Timur'un Toktamış Han'ı yenmesini sağlayan Moğol reislerine dayanmaktadır. Astarhanlılar uzun bir müddet boyunca Volga bölgesinde önemli bir güç olarak bulunmuşlardır. Rusların artan siyasi ve askeri gücü yüzünden Astarhan Hanlığı yıkılmış ve Astarhanlılar doğuya yönelmek zorunda kalmışlardır. 16. yüzyılın ortasına doğru eski Astarhan Hanı Yar Muhammed Han Buhara'ya sığınmıştır. Astarhanlılar Cuci'nin 13. oğlu Tukay Timur soyundan geldikleri için Buhara Hanlığı'nın yönetici kesimi olan Şibanîler tarafından son derece saygı ile karşılanmışlardır. O dönemde Buhara Hanı olan İskender Han, Yar Muhammed'in oğlu Can Muhammed ile kızını evlendirmiştir. Bu evlilik ile doğrudan Şibanîler ve Astarhan hanedanları akraba olmuştur. Bölgedeki Astarhanlılar II. Abdullah Han zamanındaki askeri seferlerin hepsinde etkin bir rol üstlenmişlerdir.⁷⁸

II. Abdullah Han'ın 1598 yılında ölmesiyle beraber oğlu Abdülmümin Buhara tahtına çıkmıştır. Özbeklerin yeni lideri şehzadeliği döneminde başarılı faaliyetlerde bulunmasına rağmen hükümdarlığı döneminde yanlış kararlar vererek kötü bir yönetim

⁷⁶ Doğan ve Erdoğan, a.g.e., s. 47.

⁷⁷ Doğan ve Erdoğan, a.g.e., s. 49.

⁷⁸ Francis Henry Skrine and Edward Denison Ross, (2003), *The Heart of Asia: A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times*, Routledge, Londra: s. 194.

sergilemiştir. O tahta çıktığı gibi ailenin tüm üyelerini katlettirmiştir. Ardından ise Buhara Devleti'nin tecrübeli ve önemli pek çok devlet adamının da idam emrini vermiştir. Abdülmümin arka arkaya verdiği yanlış kararlar ve Buhara tahtında göstermiş olduğu kötü yönetim sonucunda hükümdarlığının henüz altıncı ayında olmasına rağmen öldürülmüştür.⁷⁹

Safevi Devleti'nin hükümdarı olan Şah Abbas, II. Abdullah Han'ın vefat haberini almış ve bölgedeki iktidar mücadelelerinden haberdar olmuştur. Bu durumu bir fırsat olarak gören Safevi hükümdarı Horosan bölgesini ele geçirmek amacıyla bölge üzerine sefer başlatmıştır. Din Muhammed bu durum karşısında Maverâünnehir bölgesine çekilmeyi yanlış bulmuştur. Sonuç olarak 1598 yılında yapılan savaşta Şah Abbas, Din Muhammed'e karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Din Muhammed savaş meydanında hayatını kaybetmiştir. Bu durum üzerine Astarhan Hanedanı'nın yeni lideri Baki Muhammed, bölgede bulunan Buhara Hanlığı'nın Şibani hükümdarı II. Pir Muhammed'in hizmetine girmiştir. Hatta Pir Muhammed'e Kazak saldırıları konusunda çok büyük yardımlarda bulunması dolayısıyla Semerkand şehri yöneticiliği kendisine verilmiştir.⁸⁰

Baki Muhammed, Şibani Hanedanı'na mensup olan Pir Muhammed'e karşı mücadelesini çok akıllıca yürütmüştür. Baki Muhammed, bölgede bulunan Miyankal isimli bir şehri kendi hâkimiyeti altında olmasını istemiştir. Astarhan Hanedanı'nın lideri, bu öneriyi reddeden Pir Muhammed'e aldırınmayarak önce Miyankal şehrini ele geçirmiş ardından 1599 yılında onu savaş meydanında mağlup etmeyi başarmıştır. Bu savaş sonucunda Pir Muhammed ölmüştür. Böylece Astarhanlılar Hanedanı Buhara Devleti'ne resmen egemen olmuşlardır. Bu gelişmeler sonunda Baki Muhammed Astarhan Hanedanı'nın en yaşlı üyesi olması dolayısıyla dedesi Yar Muhammed'e Buhara tahtına çıkmasını teklif etmiştir. Fakat Yar Muhammed bu teklifi reddetmiştir. Baki Muhammed dedesinden aldığı ret cevabı üzerine babası Canı Muhammed'i bu sefer tüm Buhara'nın hükümdarı ilan etmiştir. Bu olaylar silsilesi sonucunda Astarhan Hanedanı resmen Buhara Devletine hükmetmeye başlamıştır. Şibani Hanedanı taraftarları Safevi Devleti'nin de desteğini alarak Belh bölgesinde Astarhan Hanedanı aleyhine bazı

⁷⁹ Muhammed Bilal Çelik, (2016), *Astrahanîler Döneminde Buhara Hanlığı*, Arıkan, Refik ve Demiryürek, Halim (Ed.). Lotus Yayınevi, İstanbul: s. 605.

⁸⁰ Çelik, a.g.m., s. 607.

teşebbüslerde bulunmaları üzerine Canı Muhammed'in diğer oğlu Veli Muhammed bu bölgeyi ele geçirmeyi başarmıştır.⁸¹

Canı Muhammed Han'ın ölümünden sonra Baki Muhammed Han Buhara tahtına oturmuştur. Onun döneminde de Safevilerle olan mücadeleler devam etmiştir. Baki Muhammed Han kardeşinin intikamı için Kunduz şehrini ele geçirmiştir ve buradaki tüm Safevi askeri garnizonunun öldürülmesi emrini vermiştir. Bu yapılan harekâtta haberdar olan Şah Abbas ise kendi kuzeydoğu sınırlarını koruma altına almak için askeri harekâta karar vermiştir. Şah Abbas ve Baki Muhammed arasında bölgede süren güç mücadelesini Belh yakınlarında başarısız olarak Şah Abbas kaybetmiştir. Buhara Hanlığı kaybolan kendi otorite ve gücünü yavaş yavaş bölgeye kabul ettirmeye başlamıştır.⁸²

Buhara Hanlığı'na hâkim olan Astarhanlılar, hanlığı yönetmek için Şibanî Hanedanı'ndan daha fazla bölgedeki yerel aşiretlere bağımlı olmuşlardır. Bu yüzden 17. yüzyılda yerel aşiretlerin etkisi Buhara Hanlığı üzerinde büyük ölçüde artmıştır. 1611-1642 yılları arasında Buhara Hanlığı'na hükmetmiş olan İmam Kulu Han döneminde Astarhan Hanedanı bölgede siyasi ve ekonomik istikrarı az da olsa sağlayabilmiştir. Bundan başka İran'a kaybedilen Horosan'ı geri alamamışlar ayrıca Harezm bölgesi de yeniden bağımsız olmuştur. Buhara Hanlığı kuzeyden gelen Kazak saldırılarına karşı iyi bir şekilde karşı koymuştur. Buhara Hanlığı 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin şekilde güç kaybetmeye başlamıştır. 1650 yılından itibaren Harezm bölgesinden gelen yağmalama faaliyetleri, bazı Özbek kabilelerinin göçebe yaşamı terk etmek istememeleri, aşiretler arasındaki kavgaların engellenememesi gibi sorunlar Buhara Hanlığı'nın zayıf düşmesine neden olmuştur.⁸³

Buhara Hanlığı'nı yöneten Astarhanlı Hanedanı'nın üyesi olan Ebu'l Feyz Han (1711-1747) zamanında Buhara Hanlığı içerisinde bazı müstakil yapıların oluşmaya başladığı görülmektedir. Buhara Hanlığı'nın Fergana bölgesi hanlık yönetiminden çıkmış durumdaydı. Ebu'l Feyz Han'ın atalık pozisyonuna getirdiği Muhammed Hâkim Biy, hanın devlet işlerindeki yeteneksizliğinden yararlanarak Buhara ülkesini kendi denetiminde yönetmeye başlamıştır. Mangıt ve Keneges aşiretleri arasında şiddetli

⁸¹ Çelik, a.g.m., s. 608.

⁸² Skrine and Ross, a.g.e., s. 195.

⁸³ Yuri Bregel, (1988), Bukhara Khanate, *Encyclopedia of Asian History*, C.I, Collier Macmillan Publishers, Londra: s. 194.

çatışmalar çıkmış Keneges aşiretinin başı İbrahim Biy damadı Recep Hanı Buhara Hanı ilan edip ülkeyi iç karışıklık durumuna sokmuştur. Recep Han başarısız olsa bile iç karışıklıklar yüzünden şehirler büyük bir şekilde yoksullaşmıştır.⁸⁴

Safevi Devleti hükümdarı olan II. Tahmasb'ın Osmanlı Devleti ile yaptığı mücadelede yenilmesi, bunun sonucunda Safevi Devleti'nin güçsüz durumda kalması sonucunda bölgede etkin bir konumda olan Nadir Şah henüz bir yaşında olan oğlunu III. Abbas ismiyle Safevi Devleti'nin hükümdarı yapmıştır. Osmanlı Devleti ile tekrar savaşı ve Safevi Devleti'nin eski gücünü geri getiren Nadir Şah 1736 yılında İran hükümdarlığını kendi üzerine almıştır. Bu durumdan sonra hızlı bir şekilde Afgan sorununu çözen Nadir Şah, zengin bir bölge olan Hindistan üzerine sefer çıkmıştır. Bu sefer sonucunda büyük bir ganimet elde edilmiş Safevi Devleti ekonomik olarak çok güçlenmiştir. Hindistan seferinden sonra Nadir Şah'ın en önemli hedefi Türkistan bölgesi olmuştur.⁸⁵

Nadir Şah Türkistan bölgesine askeri bir sefere başlamadan önce oğlu Rıza Kulu Mirza bölgeyi kontrol altına alma girişiminde bulunmuştur. Nadir Şah oğluna Maverâünnehir bölgesi ve ötesine doğru bir harekâta bulunmamasını tembihlemesine rağmen Rıza Kulu Karşı şehrini ele geçirmek ve devletin sınırlarını genişletmek istemiştir. Bunu yapmak içinde ağır kuşatma toplarının gelmesini talep etmiştir.⁸⁶ Rıza Kulu'nın Karşı şehrine doğru hareket ettiğini ve şehri ele geçirmek için yaptığı faaliyetleri öğrenen Muhammed Hakim Biy Atalık, Karşı şehrine ulaşarak Buhara Hanı Ebu'l Feyz Han'dan yardım talep etmiştir. Bu talep karşısında Ebu'l Feyz Han Karakalpak, Kazaklar ve Buhara Hanlığı'nın büyük şehirlerinden asker toplayarak Muhammed Hâkim Biy Atalık'a yardım göndermiştir. Yapılan savaş neticesinde Safevi ordusu bölgeye hâkim olamamış ve Nadir Şah'ın emriyle Belh'e çekilmiştir.⁸⁷

Bu gelişmeler neticesinde Nadir Şah adımlarını daha dikkatli atmaya karar vermiştir. Bölgenin bir türlü siyasi istikrara kavuşmaması sebebiyle Buhara Hanlığı'nın ve bölgenin içinde bulunduğu karışıklıklarından faydalanmak isteyen Nadir Şah Türkistan'ı fethetme planını 1740 yılında uygulamaya koymuştur. Ceyhun Nehri'ni geçip

⁸⁴ Alpargu, a.g.m., s. 572.

⁸⁵ Mehmet Alpargu ve Muhammed Bilal Çelik, (2009), Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, Ankara: s. 514.

⁸⁶ Alpargu ve Çelik, a.g.m., s. 515.

⁸⁷ Alpargu ve Çelik, a.g.m., s. 516.

askeri harekâta girişmiştir. Nadir Şah giriştiği askeri mücadelenin sonunda Maverâünnehir bölgesini işgal etmiştir. Bu olayın sonucunda Buhara Hanlığı, Buhara kentinin mahallelerine çok yakın bir yerde kurulan Nadir Şah'ın kampında İran Şahına bağlılığını bildirmiştir. Ayrıca Şah'ın ordusu eğer Buhara şehrine girmez ise bu orduya büyük miktarda tahıl ve on bin atlı vermeyi kabul etmiştir. Bu teklifi kabul eden Nadir Şah ardından Hive'ye karşı askeri harekâta girişmiştir.⁸⁸

1743 yılında Muhammed Hâkim Biy'in ölümü üzerine Buhara Hanlığı'nda isyanlar baş göstermiştir. Nadir Şah bunun üzerine Muhammed Hâkim Biy oğlu olan Muhammed Rahim'i bölgede düzeni sağlamak üzere desteklemiştir. Bu olaylar silsilesi ile beraber 1747 yılında Nadir Şah'ın ölümü Muhammed Rahim'in Buhara Hanlığı içerisindeki pozisyonunu güçlendirmiştir. Muhammed Rahim, Ebu'l Feyz Han ve sonrasında tahta çıkardığı on iki yaşındaki oğlunu katlettirmiştir. 1757 yılında Buhara Hanlığı'nda tahta çıkıp Mangıt Hanedanı'nı iktidara taşısa da 1759'daki ölümünden 1785 yılına kadar Mangıt atalıkları kukla hanlar ile ülkeyi yönetmişlerdir.⁸⁹ 1785 yılında iktidara gelen Şah Murat ile birlikte Buhara hanları emir ünvanını kullanmaya başlamışlardır.⁹⁰

Mangıt Hanedanı'nın Buhara Hanlığı'ndaki ilk resmi hükümdarı olan Şah Murat 1740 veya 1741 yılında doğmuştur. Babası Muhammed Danyal oğluna Begi Can adını koymuştur. Emir Masum ismi de onun için kullanılmıştır. Bilinen adı olan Şah Murat ismi onun hanlık içerisinde kullanmış olduğu bir ünvandır. Şah Murat küçük yaştan itibaren devlet tecrübesi edinmesi için babası Muhammed Danyal tarafından devletin çeşitli kademelerinde görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeler sırasında kendisinin Semerkand şehrinde görevli olduğu zaman yaptıkları kendisine büyük bir şöhret kazandırmıştır.⁹¹

Şah Murat babasının Atalıklik yaptığı dönemde devlet işlerinden ziyade din işleriyle meşgul olmak istemiştir. Bu yüzden dini olarak yol göstermesi için Nakşibendiye şeyhlerinden Şeyh Safer'e bağlanmıştır. Bu şeyh başlangıçta Şah Murat'ı kabul etmek

⁸⁸ Yuri Bregel, (2009), *The New Uzbek States: Bukhara, Khiva and Khoqand 1750-1886*, Cosmo, Nicola Di ve Frank, Allen J. (Ed.). Cambridge University Press, Cambridge: s. 394.

⁸⁹ Murphey, a.g.e., ss. 179-180.

⁹⁰ Hayrunnisa Akbıyık, (2003), Mangıtlar, *İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII., Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul: s. 571.

⁹¹ Muhammed Bilal Çelik, (2009), *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya: s. 75.

istememiş fakat Şah Murat'ın ısrarlarına dayanamayarak bu durumu kabul etmiştir. Şeyh Safer, Şah Murat'tan pazarlarda hamallık yapmasını, basit işlerde çalışmasını istemiştir. Bu istekleri eksiksiz yerine getiren Şah Murat bu şekilde yaşamına devam ederken babası Muhammed Danyal bu durumdan rahatsız olmuştur. Fakat Şah Murat babasına devlet içerisindeki yolsuzluklardan ve devlet yöneticilerinin yaptığı yanlış uygulamalardan bahsetmiş ve onlar gibi yaşamayacağını ve bu hayatına devam edeceğini belirtmiştir. Hakikaten Şah Murat'ın belirttiği gibi Muhammed Danyal Atalık'ın yönettiği Buhara Hanlığı'nda bazı büyük sıkıntılar mevcuttur.⁹²

Gelişen olaylar neticesinde Muhammed Danyal Atalık ve devletin ileri gelen şahsiyetleri kötü gidişatı Şah Murat'ın değiştirebileceği kanısına varmışlardır. Bu yüzden Şah Murat'a Buhara tahtına hükümdar olmasını teklif etmişlerdir. Şah Murat bu teklifi reddetmiştir. Bu durum üzerine devrin ileri gelenleri ve Muhammed Danyal Atalık, Şah Murat'ın şeyhi olan Şeyh Safer'e başvurup Şah Murat'ı Buhara tahtı için ikna etmesini istemişlerdir. Şeyh Safer, Şah Murat ile yaptığı konuşmasında onu Buhara tahtına çıkması konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Şah Murat'ın kendisine yapılan bu teklifi kabul etmesiyle beraber babası ilk olarak oğlunu kendi pozisyonunda halefi ilan etmiştir. Kendi yetkilerinin hepsini oğlu Şah Murat'a devretmiştir. Bu olaylar neticesinde yönetim pozisyonunda önemli bir konum elde eden Şah Murat devlet içerisinde kötü gidişatın sorumlusu olarak gördüğü Koşbegi ve Kadı Kelan gibi üst düzey devlet görevlilerini ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Şah Murat o sıralarda hanlığa gelmiş olan Hokand elçisi ile alakalı bir durum üzerine Koşbegi'ni huzuruna çağırtmış ve sonunda onu ortadan kaldırmıştır. Aynı şekilde Kadı Kelan'ı da etkisiz hale getirmeyi başaran Şah Murat bu olaylar silsilesi sonunda hanlığın en etkili ve en güçlü figürü olarak ortaya çıkmıştır.⁹³

1785 senesine gelindiğinde Muhammed Danyal Atalık ağır bir hastalığa yakalanmıştır. Bu durum neticesinde öleceğini anlayan Muhammed Danyal Atalık, Şah Murat'tan halefi olması dolayısıyla bazı isteklerde bulunmuştur. Muhammed Danyal Atalık, Şah Murat'ın kardeşlerini katletmemesini veya sürgüne göndermemesini, o devirdeki Harem Ağası olan Hoca Sadık'a her zaman itimat etmesini, geride kalan eşleri ile Şah Murat'ın evlenmemesini, kardeşlerine kendilerini geçindirebilecek miktarda hazineden para tahsis etmesini istemiştir. Muhammed Danyal Atalık bu isteklerde

⁹² Çelik, a.g.t., s. 76.

⁹³ Çelik, a.g.t., s. 77.

bulunduktan bir süre sonra vefat etmiştir. Şah Murat kendi devrinde babasının vasiyeti olan bu isteklere mümkün mertebe riayet etmeye çalışmıştır. Hatta kendisine karşı isyan girişiminde bulunan kardeşlerini öldürmek yerine babasına verdiği söz yüzünden sürgüne göndermiştir.⁹⁴

Şah Murat fiili olarak 1785 yılında Buhara Hanlığı'nı yönetmeye başlamıştır. Onun en büyük amacı Buhara Hanlığı'ndaki tüm yerel aşiret reislerini iktidarda bulunan güçlerle birleştirmek ve Buhara halkının hoşnutsuz olduğu konuları ve aşiret kavgalarını çözmektir. Şah Murat ilk olarak hanlığın maliyesini düzeltmek için parasal bir reform yapmıştır. Buhara Hanlığı'ndaki altın ve gümüş paraların bölgede yayılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ekonomik olarak çalışmalarına devam eden Buhara hanı şariat kurallarına aykırı olarak alınan vergilerin önemli bir kısmını kaldırmıştır. Buhara bölgesindeki esnafa ek yük getiren birçok vergiyi de iptal etmiştir. Buhara halkının yararına olan bu ekonomik düzenlemeler devletin gelirlerini de bir ölçüde düşürmüştür. Şah Murat bu yüzden öncekiler kadar ağır olmayan yeni bir vergi ortaya koymak durumunda kalmıştır. O, Buhara Hanlığı'nda yasal reformlar da yapmıştır fakat ulemeden kişilerin tepkisini çekmemek için reformların doğruluğunu ulemeden önemli kişilere kontrol ettirmiştir. Özbeklerin lideri hanlıktaki isyancı güçlerle mücadele etmiş ve Afgan Hükümdarı Timur Şah'ın üzerine askerî seferler düzenlemiştir.⁹⁵

Şah Murat Merv ve Belh gibi bölgenin önemli şehirlerini de hükümdarlığı döneminde Buhara Hanlığı hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. Şah Murat bir hükümdar olmasına rağmen çok sade bir hayat yaşamış ve yaşadığı hayat şekliyle herkese örnek olmuştur. O kendi döneminde asla han ve emir gibi unvanları kullanmamıştır. Bilinçli bir şekilde bu tür unvanları kullanmaktan kaçınmıştır. Şah Murat 1800 yılında ölmüştür. Kendisinden sonra Buhara Hanlığı'nın başına oğlu ve veliahtı olan Emir Haydar geçmiştir.⁹⁶

19. yüzyıla kadar Rusya ve Buhara Hanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler dönem dönem sekteye uğramış olsa bile hiçbir zaman bitmemiştir. İki tarafın birbiriyle diplomatik ilişkilerini sürdürmeye gayret etmesinin belli sebepleri bulunmaktadır. Buhara

⁹⁴ Çelik, a.g.t., s. 78.

⁹⁵ Ahror Mukhtarov, (2003), *The Manghits*, Adle, Chahryar ve Habib, Irfan (Ed.). Unesco Publishing, Paris: s. 57.

⁹⁶ Doğan ve Erdoğan, a.g.e., s. 222.

Hanlığı ve Rusya'nın diplomatik münasebetlerinin ilk safhası genellikle aradaki ticarî ilişkileri geliştirmek esasına dayanmaktadır. İki devlet arasındaki diplomatik münasebetler uzun zaman bu fikir alt yapısı ile devam etmiştir. İki devletin ekonomik ilişkilerinin gelişmesiyle beraber diplomatik faaliyetleri de doğru orantılı olarak artış göstermiştir. Özellikle 16. yüzyılda başlayan diplomatik faaliyetlerde Rus hükümdarı IV. Ivan tarafından 1558 yılında Harezm ve Buhara'ya Rus elçilik heyetleri gönderilmiştir. Bu diplomatik faaliyete karşılık olarak 1559 yılında Buhara ve Belh bölgesinden elçilik heyetleri Moskova'ya gitmiştir. Bu elçilik heyetlerinin asıl amacı iki devlet arasındaki bir takım ticarî sorunları düzeltmek olmuştur. Buhara Han'ı Abdullah Han'ın göndermiş olduğu elçilik heyeti Rusya'dan Kazan, Astarhan gibi Rus hâkimiyetinde olan pek çok kentte tüccarlardan alınan kente giriş ücretlerinin Buhara tüccarları için alınmamasını talep etmiştir. Buhara Devleti bu diplomatik faaliyetleri ile önce Astarhan kentinde daha sonra Rusya'nın diğer şehirlerinde serbest ticaret yapma olanağı elde etmiştir. Buhara Hanlığı serbest ticareti sağlamak için 16. yüzyıl boyunca pek çok diplomatik girişimde bulunmuştur. 1589 yılında gerçekleşen diplomatik faaliyet neticesinde Buhara Hanlığı ticarî mallarını gümrük vergisi ödemeden satabilme hakkını da elde etmiştir. Bu diplomatik faaliyetlerin sonucunda Buhara ticarî ürün olarak Rusya'ya çoğunlukla pamuk, ipek kumaşlar ithal etmiştir. Rusya ise Buhara'ya Rus yapımı metal ürünlerin yanı sıra kürk ve yabancı menşeli kumaş ürünleri vermiştir.⁹⁷

Buhara Hanlığı, diplomatik faaliyetlerinin tümünde daimi olarak hanlığın Rus toprakları içerisindeki ticarî ve ekonomik çıkarlarını korumak ve bu açıdan bir statü elde etmek için faaliyetlerde bulunmuştur.⁹⁸ Buhara Hanlığı'nın ilk zamanlarda Rusya'ya karşı diplomatik faaliyetlerinin temel nedenleri olan ticari ilişkilerden elde edilen kâr normal olarak karşılıklı bir şekilde gelişim göstermiştir. Bu duruma 1745-1774 yılları arasında Orenburg eyalet hazinesi örnek gösterilebilmektedir. Karşılıklı diplomatik faaliyetlerin sonucunda geliştirilen ticaret sayesinde Rusların Orenburg eyaletinin hazinesi 1.038.952 ruble kâr elde etmeyi başarmıştır. Rusya ayrıca Türkistan bölgesinden gelen ürünlerin vergilerinden ise 1.769.080 ruble kâr elde etmiştir. Yine yapılan diplomatik çalışmalar neticesinde Türkistan'a gönderilmesi kararlaştırılan ticari mallar

⁹⁷ Muhamedjanova Lola Polvonovna ve Mirzakulov Beşim Tangriev, (2015), *Diplomatiçeskie i Torgovie Svyazi Buharı s Rossiey XVI-XVIII.*, *Molodoy Uçöny*, Sayı: 20, Kazan: s. 548.

⁹⁸ Polvonovna ve Tangriev, a.g.m., s. 549.

sayesinde 5.957.426 ruble kâr elde edilmiştir. Bu sayısal veriler iki taraf arasında yapılan diplomatik faaliyetlerin siyasi getirilerinin yanı sıra ticari getirilerini de göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Rusya, Buhara Hanlığı'nı bölgedeki diğer devletlerden ayrı bir konumda tutmuş, gönderdiği diplomatik görevlilere farklı siyasi görevler verirken mutlaka ticaretin gelişimi konusunda bir takım telkinlerde bulunmuştur.⁹⁹ Türkistan'da birbirleri ile mücadele içinde bulunan üç devletin olması, Rusya'nın bu bölgede kurduğu ilişkilerin seyrini de doğrudan etkilemiştir. Rusya Devleti'nin Türkistan Hanlıklarıyla kurduğu diplomatik ve ticarî ilişkilerinin gelişmesinde Buhara Hanlığı'nın rolü büyük olmuştur.¹⁰⁰

Rus-Buhara Hanlığı diplomatik ilişkilerinde elçilik heyetleri sadece iki tarafın gelir kaynağı olarak gördüğü ticarî ilişkiler konusunu gündeme getirmemişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 16. yüzyıldan itibaren başlayan Buhara-Rus ilişkilerinde taraflar pek çok siyasi ve sosyal meseleleride gündeme getirmişlerdir. 16. yüzyıl itibariyle Buhara Hanlığıyla Rusya arasında elçilik yapan ilk kişi Anthony Jenkinson olarak bilinmektedir. Burada şaşırtıcı olan nokta Anthony Jenkinson'un bir İngiliz olmasıdır. İngiltere 16. yüzyılda yeni ticarî alanlar aramaktadır. Türkistan bölgesi de İngilizlerin ticaret yapmayı düşündükleri önemli bölgelerden bir tanesidir. Anthony Jenkinson bu amaçla Türkistan bölgesine gönderilmiş bir İngiliz tüccardır. 1557 yılında Rusya üzerinden Türkistan Hanlıkları olan Hive ve Buhara'ya gitme amacı taşıyan Anthony Jenkinson'un yolu Rusya'ya çeşitli hediyeler getirip ticarî bir takım imtiyazlar elde etmek amacıyla olan Buhara ve Hive elçileri ile kesişmiştir. Rus Çarı IV. İvan bu amaca müteakip bölgeye gelen Buhara ve Hive elçilerine karşılık olarak Anthony Jenkinson'u 1558 yılının Nisan ayında Buhara ve Hive Hanlığı'na göndermiştir. Anthony Jenkinson bu yolculukta ilk olarak Hive Hanlığı'na gitmiştir. Zamanın Hive Hanı Hacim Han ile Rus Çarı'nın istekleri doğrultusunda çeşitli diplomatik görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerden sonra Hive Hanının iznini alarak Kat ve Ürgenç gibi Hive Hanlığı'nın idaresinde olan şehirlere de seyahatlerde bulunmuştur. Anthony Jenkinson bu seyahatlerin ertesinde Buhara Hanı Abdullah Han ile görüşmek için Buhara'ya gitmiştir. Abdullah Han ile görüşmeyi başaran Anthony Jenkinson burada da çeşitli diplomatik görüşmeler yaptıktan

⁹⁹ Hujaeva Şahida Haydarovna, (2015), Osobennosti Torgovih Vzaimootnoşeniy Mejdı Rossiey i Buharskim Emiratom, *Moloday Uçöny*, Sayı: 1, Kazan: s. 353.

¹⁰⁰ Haydarovna, a.g.m., s. 356.

sonra Rusya'ya dönmüştür. Anthony Jenkinson'un Rusya'ya tam olarak döndüğü tarih 1559 yılıdır. Onun Buhara ve Hive Hanlıklarına Rusya adına yaptığı ziyaretler sayesinde Rusya ve Buhara Hanlığı ilk önemli siyasi görüşmesini yapmayı başarmıştır.¹⁰¹

Bu diplomatik faaliyetten sonra uzun bir süre Buhara Hanlığı ile Rusya arasında önemli bir diplomatik faaliyet bulunmamaktadır. Bu süreçten sonra Rusya'dan Buhara Hanlığı'na giden elçilik heyetinin başındaki ilk kişi İvan Daniloviç Hohlov'dur. İvan Daniloviç Hohlov'un Buhara elçilik görevine başlamadan önce Rusya Devleti içerisinde hangi konumda olduğunu ve neler yaptığını bilmemiz önemlidir. İvan Daniloviç Hohlov 16. yüzyılın başlarında Kazan bölgesinde bulunduğu bilinmektedir. O Rus nüfusunun fazla olduğu alanların dışında olan Kazan bölgesinde devlet hizmetinde yer almıştır. Bu bölgedeki hizmetleri dolayısıyla zengin bir şahsiyet konumuna gelmiştir.¹⁰² Bu bölgede devlet hizmetine devam ederken Çar tarafından Safevi Şahı Abbas'a gönderilen elçilik heyeti içerisinde de yer almıştır. Safevi Şahı Abbas Hohlov'u kendi hizmetine almak istemiştir. Bu amaçla kendi yanına gelen Tikanov başkanlığındaki Rus elçilik heyetine bu durumu açıklamıştır. Bu sırada Hohlov gelen elçilik heyeti ile beraber de Şah Abbas'ın davetlerine icabet etmiştir.¹⁰³ Şah Abbas Rus Çarı Mihail Fedoroviç'ten kardeşim diye bahsetmiş, isteklerini sıraladıktan sonra Hohlov'u da kendisine satmasını istemiştir.¹⁰⁴ Şah Abbas'ın Hohlov konusundaki istekleri gerçekleşmemiştir. Hohlov tüm bu diplomatik görevlerden sonra Kazan'a geri dönmüştür. 1620 senesinde Buhara Hanlığı'na gönderilecek önemli bir elçilik heyetini kurmak ve Buhara Hanlığı'na gitme göreviyle görevlendirilmiştir.¹⁰⁵

Bu sırada Buhara Hanı İmamkulu Han (1611-1642) Rusya ile diplomatik ilişkilerin ve ticaretin yeniden canlandırılmasına karar vermiştir. Ayrıca Buhara Hanı bölgedeki Kazak ve Kalmukluların yaptığı saldırılar hakkında Rusya'dan bilgi almak istemiştir. Buhara Hanlığı, Rusya ile kuracağı diplomatik ilişkilerin çerçevesinde Taşkent bölgesinde bulunan Kazakların saldırılarını etkisiz hale getirmeyi amaçlamaktadır. O, Rus Çarı Mihail Fedoroviç'e 23 Eylül 1613 tarihinde bir elçilik heyeti göndermiştir.

¹⁰¹ Dinçer Koç, (2017), XVI.-XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığına Gelen Rus Diplomat ve Askerleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 227. İstanbul: s. 63.

¹⁰² N.İ. Veselovskiy, (1891), İvan Daniloviç Hohlov, *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşşeniya*, Sayı: 273, St. Petersburg, s. 50.

¹⁰³ Veselovskiy, a.g.m., s. 53.

¹⁰⁴ Veselovskiy, a.g.m., s. 54.

¹⁰⁵ Veselovskiy, a.g.m., s. 57.

Gönderilen bu elçilik heyeti Moskova'ya ulaşamamıştır. Elçilik heyeti Buhara ve Harezm tüccarları ile beraber yaklaşık olarak on dört ay boyunca Samara kentinde tutsak edilmiştir. Bu sırada Rusya bazı siyasi problemlerini halletmeye çalışmaktadır ve Buhara Hanlığı'ndan gelen elçilik heyeti ile görüşmelerini ertelemek zorunda kalmıştır. Bu olaylardan sonra Buhara Hanı İmamkulu Han, Adem Bey başkanlığında başka bir elçilik heyetini Rusya'ya göndermiştir. İmamkulu Han bu elçilik heyeti ile beraber Buhara politikasına ters olmasına rağmen Kırım ve Nogay bölgesinden satın aldığı Rus köleleri de Rus Çarı'na hediye olarak göndermiştir. İmamkulu Han'ın Rus Çarına böyle bir jest yapmaktaki amacı Buhara-Rus ilişkilerini güçlendirmek ve geliştirmektir. Rusya bunun üzerine İvan Daniloviç Hohlov'u çarın resmi elçisi sıfatıyla Buhara Hanlığı'na göndermiştir. Hohlov'un en önemli görevi Buhara'da bulunan Rus esirlerini serbest bıraktırmasıdır. Ayrıca Hohlov çarın hediyelerini Buhara Hanına vermiş, sınır şehirlerindeki ticaret koşullarını iyileştirmek için bir takım görüşmeler de yapmıştır.¹⁰⁶

Rus yetkili makamları İvan Daniloviç Hohlov ve heyetindeki diğer görevlilere kendilerini nasıl tanıtmaları gerektiğini, Rus hükümdarının mektubu Buhara Hanı'na nasıl doğru bir şekilde okuyacakları gibi türlü davranış ve protokol usullerini dikkatli bir şekilde açıklamışlardır. Bu elçilik heyetinin başı olan İvan Daniloviç Hohlov inatçı ve ısrarlı kişiliği, verilen emirleri yerine getirebilme becerisi ile daha göreve başlamadan ön plana çıkmayı başarmıştır. Hohlov Rusya'nın uzak bölgelerindeki yabancı halklar ile nasıl iletişim kurulması gerektiğini iyi bilmesine rağmen Buhara görevine atandığında tam olarak tecrübeli bir diplomat değildir. Hohlov 1622 yılının Aralık ayında Rusya'ya dönmüştür. Rusya dönüşünde Rus yetkili makamları tarafından Buhara Hanlığı hakkında detaylı bir açıklama yapması istenmiştir. Bu durumun gerçekleşeceğini önceden tahmin eden Hohlov günlük tutmak gibi bir alışkanlığı olmamasına rağmen çeşitli notlar tutmuştur, fakat bu notların bir kısmı elçilik görevi sırasında ortadan kaybolmuştur. Rus devlet görevlilerini Buhara Hanlığı hakkında yaptığı bilgilendirmelerde Buhara Hanlığı'nda otuz şehir bulunduğunu söylemiş ve bu şehirler hakkında çeşitli malumatlar vermiştir. Ayrıca dönemin bölge siyaseti hakkında da çeşitli bilgilendirmeler yapmıştır. Hohlov'un yaptığı bu bilgilendirmeler Rus yetkili makamları tarafından bir dereceye kadar yeterli görülmüştür. Sonuç olarak Buhara Hanlığı'na giden elçilik heyetinin kendi

¹⁰⁶ Ron Sela, (2013), *Prescribing the Boundaries of Knowledge Seventeenth-Century Russian Diplomatic Missions to Central Asia*, Green, Nile (Ed.). Indiana University Press, Indianapolis: s. 74.

asıl sorumluluklarını yerine getirdiğine kanaat getirmişlerdir. Fakat Rus Çarlığı Türkistan bölgesi hakkında gelen bilgileri yeterli bulmamış ve bu bilgilerin daha da genişletilmesi gerektiği konusunda fikir birliğine varmışlardır.¹⁰⁷

Bu durumun yanı sıra Rusya ve Buhara Hanlığı arasında gerçekleşen tüm diplomatik ilişkilerde Rus tarafı çok ısrarlı bir şekilde Buhara Hanlığı'nın elinde olan ve köle yapılmış Rusların serbest bırakılmasını istemiştir. Buhara Hanları, Rusların kendi insanlarına karşı zafiyetlerini gördükleri için bunu ikili ilişkilerde Rusya'ya karşı kullanmaya başlamışlardır. Özellikle Rus esirlerin salıverilmesi karşılığında fidye istemek, Rus esirlerin üzerinden siyasi bir nüfuz elde etme çabaları Buhara Hanlığı'nda görülmektedir. Bu durum Hohlov'un elçilik faaliyetleri sırasında da kendini göstermiştir. İvan Daniloviç Hohlov yine Rus esirler meselesini gündeme getirmiş, Buhara Hanı fidye almak için kendi elçilik heyetiyle Ruslara yaptığı jesti bir kenara bırakarak fidye almadan Rus esirlerin hiç birini salmamıştır. Hohlov nakit olarak büyük bir meblağ vermesine rağmen ancak yüz altmış yedi Rus'u geri getirme şansına sahip olmuştur. Hohlov'un Buhara'daki Rusların çektiği eziyet ve sıkıntılardan Rusya'ya döndüğünde ayrıntılı bir biçimde bahsetmesiyle beraber Rus Çarlığı bu durumdan çok rahatsız olmuş, sırf bu yüzden o sırada yine Rusya'da bulunana Buhara elçisi Adem Bey ve Hive elçisini tutuklamıştır. Bu olayın yaşanması Buhara ve Rus ilişkilerine ciddi bir zarar vermiştir. Taraflar yaklaşık on dokuz yıl neredeyse düzgün bir diplomatik münasebette bulunmamışlardır.¹⁰⁸

Bu gelişmelerin ışığında Rus Çarlığı Buhara Hanlığı'na bir sonraki diplomatik girişimini 1641 yılının bahar ayında yapmıştır. Elçilik heyetinin başında Onisim Gribov isminde bir tüccar bulunmuştur. Bu görev öncesinde tüccar olduğu için pek çok kez Türkistan bölgesine gitmiştir. Onisim Gribov akıcı bir şekilde Türkçe konuşabilmesi onun bölgede daha rahat hareket edebilmesini sağlamıştır. Onisim Gribov'un elçilik heyetinin görevi Buhara Hanlığı'nın Osmanlılar ve Gürcistan ile olan ilişkileri hakkında bilgi sahibi olmak, iki ülke arasındaki ticaret olanaklarını genişletmek ve Buhara Hanlığı'nda köle olarak bulunan Rus esirleri özgürlüklerine kavuşturmak olmuştur. Onisim Gribov'un elçilik heyetinde kendisine Savin Gorokhov isminde başka bir Rus elçisi de eşlik etmiştir. Fakat yolculuğun çok zor koşullar altında geçmesinden dolayı

¹⁰⁷ Sela, a.g.m., s. 75.

¹⁰⁸ Edward Allworth, (1994), *Encounter*, Allworth, Edward (Ed.). Duke University Press, Durham: s. 41.

Savin Gorokhov yolculuk esnasında vefat etmiştir. Onisim Gribov Buhara'ya geldiğinde Nezir Muhammed Han (1642-1645) diplomatik kaideler gereği çarın sağlığını sorması gerekirken bunu yapmamış yine Rus hükümdarının mektubu okunurken ayağa kalkmamış, Rus esirlerin serbest bırakılmasını kesin bir dille reddetmiştir. Onisim Gribov bir Rus esir vasıtasıyla bütün bu muamelenin nedenini öğrenmiştir. Buhara hanı kendisini diplomatik amaçla değil bilgi toplamak ve ajanlık faaliyetleri için geldiğini düşündüğünden kendisine kötü muamele etmiştir. Onisim Gribov hiçbir başarı kazanamadan 1643 yılının Ağustos ayında Rusya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁹

1669 yılında Rus Çarı olan Aleksey Mihailoviç, Boris ve Semen Pazuhin kardeşleri Hive, Buhara ve Belh bölgelerine göndermeye karar vermiştir. Bu elçilik heyetinde bölgedeki farklı hanlar için yazılmış mektuplar ve hediyeler bulunmaktadır. Elçilik heyeti bölgedeki siyasi konular ve Rus esirlerinin durumuyla alakalı görüşmeler yapmıştır. Pazuhin kardeşlerin başında bulunduğu bu elçilik heyeti 30 Haziran 1669 tarihinde Moskova şehrinden hareket etmiştir. Elçilik heyetinin ilk hedefi Hive Hanlığı olmuştur. Rus elçilerinin seyahat planına göre istenen bölgeye gitmek için 3 ana güzergâh bulunmaktadır. Fakat bu güzergâhlardan en uzun ve en güvenli olanı tercih edilmiştir. Çünkü diğer güzergâhlarda bölgedeki Türkmen kabilelerinin saldırısına uğrama ihtimali vardır. Seçilen güvenli güzergâhta bile iyi bir şekilde yol alabilmek için elçilik heyeti yanına bölgeyi iyi bilen bir kılavuz ve güvenlik için bir miktar asker almıştır. Pazuhin kardeşlerin başında bulunduğu elçilik heyeti Astarhan toprakları bölgesine geldiğinde heyete ilave olarak on dokuz deve de satın almıştır. Böylece Türkistan bölgesindeki ilk durakları olan Hive Hanlığı'na doğru yolculuklarına devam etmişlerdir.¹¹⁰

Rus elçilik heyeti Hive şehri yakınlarına geldiğinde hanın bir adamı efendisini temsilen kalabalık bir maiyet ile Pazuhin kardeşleri selamlamaya gelmiştir. Bu olaydan yaklaşık iki gün sonra Pazuhin kardeşlerin elçilik heyeti Hive Hanlığı'nın sarayına kabul edilmiştir. Hive Hanı Rus elçilik heyetini sarayda "Altın Oda" diye bilinen bir yerde huzuruna kabul etmiştir. Rus elçilik heyeti huzura kabul edildiği zaman han kalabalık bir saray maiyetiyle onun karşısına çıkmıştır. Hive Hanı çarın sağlığını sorduktan sonra çardan gelen mektup okunmuş ve çeşitli diplomatik görüşmeler yapılmıştır. Diplomatik

¹⁰⁹ Sela, a.g.m., s. 79.

¹¹⁰ R.A. Clarke, (1876), A Voyage to Uzbegistan in 1671-72, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, Sayı: 3, Londra: s. 218.

görüşmelerin akabinde çeşitli yemekler gelmiş ve elçilik heyetine altın kadehlerde kırmızı ikram edilmiştir. Bu karşılama organizasyonundan Pazuhin kardeşlerin elçilik heyeti çok memnun kalmışlardır. Rus elçilik heyeti bir kez daha Hive hanının huzuruna çıktığında Hive’de esir olarak bulunan Rusların durumu, çevre hanlıklardaki Rus esirlerin durumları ve akıbetleri görüşülmüştür. Aynı zamanda Hive’de bulunan Rus esirlerin önemli bir kısmının bedelsiz olarak Rusya’ya geri verilmesi konusunda anlaşılmıştır. Tarafların ticari konular üzerinde de bir takım anlaşmalar sağlaması neticesinde elçilik heyetinin Hive Hanlığı’ndaki görevi sona ermiştir. Pazuhin kardeşler Hive Hanlığı’nı terk ederek Buhara Hanlığı’na gelmiştir. Burada Buhara hanını bulamayan Pazuhin kardeşler Buhara hanının geri dönmesini beklediği günlerde hanlığın siyasi ve ekonomik durumunu incelemiş ve hanlığın askeri durumları ile alakalı Rusya’ya bir takım bilgiler göndermiştir.¹¹¹

Pazuhin kardeşler Karakalpak yardımcı birlikleri de dâhil olmak üzere Buhara ordusunun yüz elli bin kişiden oluştuğunu söylemektedir. Buhara askeri sisteminde kuvvetli bir piyade ve topçu sınıfın bulunmadığını da eklemektedir. Ayrıca Pazuhin kardeşler bölgedeki hanların topraklarını kendine bağlı beyler arasında pay ettikleri için şahsi olarak çok zengin olmadıklarını da belirtmektedir. Türkistan hanlıkları için tarım ve sulamanın vazgeçilmez olduğundan bahseden Pazuhin kardeşler Buhara’da üretilen ipeğin ihtiyacı karşılamadığını söylemektedir. Onlar Buhara Hanlığı hakkında önemli bilgiler elde ederek bunları Rus makamlarına bildirmiştir.¹¹² Pazuhin kardeşleri Buhara Han’ı Abdülaziz Han topraklarına geri döndükten sonra Semerkant şehrinde 30 Aralık 1670 tarihinde huzuruna kabul etmiştir. Bu görüşmeden sonra Buhara Hanı Pazuhin kardeşlerin elçilik heyetini ayrı tarihlerde tam üç kez daha huzuruna kabul etmiştir.¹¹³

Pazuhin kardeşlerin Buhara Hanlığı’nda iken tuttuğu notlardan hanlığın ekonomik durumu, gelenekleri gibi pek çok farklı konuda bilgi sahibi olunabilmektedir. Buhara Hanı Abdülaziz Han taraflar arasındaki diplomatik görüşmeler bittikten sonra Pazuhin kardeşlere dönemin Rus Çarı olan Aleksey Mihailoviç’e verilmesi için bir mektup teslim etmiştir. Bu mektup daha sonra çar tarafından okutulduğunda Rus devletinin göndermiş olduğu Pazuhinlerin elçilik heyetinden önce kendisinin Muhammed

¹¹¹ Clarke, a.g.m., s. 219.

¹¹² Clarke, a.g.m., s. 220.

¹¹³ S.V. Jukovskiy, (1915), *Snoşeniya Rossii s Buharoi i Hivoy za Poslednee Trehsotletie*, Tipografiya M. M. Stasüleviça, St. Petersburg: s. 30.

Hoca ve Nazar Bey isminde iki elçiyi Rusya'ya gönderdiğini fakat bu elçilerin Kalmuk halkı tarafından yağmaya uğradıkları için Moskova'ya gelediklerini belirtmiştir. Abdülaziz Han bununla beraber Pazuhin kardeşlerin elçilik heyetine Hive bölgesinden para ile satın aldığı on Rus esiri teslim etmiştir. Ayrıca han kendi topraklarından Rusya'ya gitmek isteyen esirleri engellemeyeceğini belirtmiştir. Abdülaziz Han'ın Pazuhin kardeşlerin elçilik heyetine böyle davranmasının nedeni Rusya ile ilişkileri geliştirmeye çalışmasından ileri gelmektedir. Zira o da diğer Buhara Hanları gibi Rusların bu bölgede kendi insanların esir edilmesinden ne kadar rahatsızlık duyduğunu bilmektedir.¹¹⁴

Pazuhin kardeşler Buhara Hanı'nın bu önemli jestinden memnun olmalarına rağmen bölgeden daha çok Rus esir beraberinde götürmeye çaba sarf etmişlerdir. Fakat bu girişimleri başarıyla sonuçlanmamıştır. Pazuhin kardeşler satın alma yöntemiyle sadece yirmi iki Rus esiri daha kendi yanlarına alabilmişlerdir. Bunların arasında ne yazık ki önemli veya soylu kimseler de bulunmamaktaydı. Pazuhin kardeşler Buhara'da geçirdikleri zaman mukabilinde bölgede bulunan Rus esirlerin sayısını tespit etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalarının sonucunda yaklaşık üç yüz kişilik Rus esir sayısına ulaşmışlardır. Bu Rus esirlerin yüz ellisi Buhara Hanlığı'nda, ellisi Hive Hanlığı'nda, yüzü ise Belh bölgesindedir. Pazuhin kardeşler daha fazla Rus esiri tespit edebilmek için Nikitin Medvedev ve Semen İzmail isimli iki kişiyi görevlendirmişlerdir. Bu iki kişiden sadece Nikitin Medvedev görevini yerine getirip geri dönebilmiştir. Pazuhin kardeşler yaşadıkları tüm bu gelişmelerden sonra Buhara Hanlığı'ndaki diplomatik görevleri bitmiş ve Rusya'ya geri dönmüşlerdir.¹¹⁵

Pazuhin kardeşlerin elçilik faaliyetlerinden sonra Rus Çarı, Muhammed Yusuf Kasimov ve Vasily Aleksandrov Daudov isimli elçiler başkanlığında bir Rus diplomatik heyetinin Buhara'ya gitmesini kararlaştırmıştır. Elçilik heyetinde bulunan Muhammed Yusuf Kasimov'a Rus ticaretini geliştirmesi ve bölgedeki su yollarına dikkat etmesi gerektiği söylenmiştir.¹¹⁶ Elçilik heyetinin başkanlığını bir süre sonra Vasily Aleksandrov Daudov almıştır. Daudov Buhara Hanı Abdülaziz'in askeri bir seferde olması yüzünden yaklaşık on hafta hanı beklemiştir. Daudov elçilik heyetinin hediyelerini Buhara hanına

¹¹⁴ Jukovskiy, a.g.e., s. 31.

¹¹⁵ Jukovskiy, a.g.e., s. 32.

¹¹⁶ V.V. Bartold, (1911), *İstoriya İzuçeniya Vostoka v Evrope i v Rossii*, İzdatelskie Arhivı, St. Petersburg: s. 158.

sunmuş ve akabinde bölgedeki Rus esirlerin serbest bırakılmasını talep etmiştir. Buhara Hanı Abdülaziz bu teklifi reddetmiştir. Fakat Daudov'un Rus esirleri konusunda çok ısrarlı olması ve bu konuda geri adım atmaması yüzünden değerleri karşılığında beş Rus esiri bırakmayı kabul etmiştir. Fakat Buhara hanı bunu yaparken Hive ile olan savaş yüzünden asker ihtiyacı olduğunu belirterek Daudov'a bölgedeki Rus esirleri de savaş için kullanması gerektiği mesajını vermiştir. Daudov Buhara Hanlığı'ndan ayrıldığı 1677 yılında toplam 1114 Ruble karşılığında otuz üç Rus köleyi daha kurtarmayı başarıp Rusya'ya dönmeyi başarmıştır.¹¹⁷

1716 yılının Şubat ayında Buhara Hanlığı tarafından Han Kuli Bek isimli bir elçi Rusya'yı diplomatik bir görev için ziyaret etmiştir. Elçi Kuli Bek'in görevli olduğu diplomatik heyetin amaçları dönemin siyaseti açısından çok özel bir önem taşımamaktadır. Buhara'dan gelen elçilik heyeti Rus-Buhara diplomatik tarihine uygun klasik istekler ile Rus hükümdarının karşısına çıkmıştır. Buhara'dan gelen Kuli Bek'in elçilik heyeti Ruslar tarafından büyük bir gösteriş ve saygıyla karşılanmıştır. Bu çerçevede ilerleyen diplomatik görüşmelerde Rus Çarı I. Petro Buharalıların samimi olarak bölge için ticari görüşmeler yapmaya çalıştıklarını anlamıştır. Ruslar gelen Buhara elçilik heyetine bir daha geldiklerinde kullandıkları çeşitli ateşli silahları, kendi bölgelerinde yetişen nadir bitkileri getirmelerini rica etmişler bu durum Buhara elçilik heyetini oldukça şaşırtmıştır.¹¹⁸

Esasen Rus Çarı I. Petro Buhara elçisi Kuli Bek'in geldiğini Rus sınırları dışındayken öğrenmiştir. Kendisi gelene kadar Buhara elçilerinin sarayda iyi ağırlandığını emretmiştir. Rus Çarı I. Petro Buhara'dan gelen elçilik heyetiyle başka bir devlet yetkilisinin görüşmesini istememiş kendisi görüşmek istemiştir. I. Petro'nun bu davranışı Buhara Hanlığı'na ve bölgeye ne kadar önem verdiğini açıklamaktadır. Kuli Bek Çar I. Petro'nun huzuruna çıktığında Buhara Hanı Ebulfeyz Han'dan gelen tebrik mektubunu Rus Çarı I. Petro'ya teslim etmiştir. Zira o zamanlarda Ruslar, İsveçlileri ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Buhara Han'ı Ebulfeyz tebrik mektubunun yanı sıra Kuli Bek aracılığıyla I. Petro'ya ipek kumaşlar, at, maymun ve iki adet leopar cinsi hayvanı da hediye olarak göndermiştir. Gönderilen bu hayvanlardan maymun ve leopar cinsi yolda

¹¹⁷ Jukovskiy, a.g.e., s. 37.

¹¹⁸ V. G. Halfin, (1986), *Poslannik Petra I na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiu i Buharu v 1718-1725 godah*, Nauka, Moskova: s. 10.

öldüğü için onların derileri yüzülerek I. Petro'ya bu şekilde takdim edilmiştir. Kuli Bek'in başında bulunduğu elçilik heyetinin Çar I. Petro'ya asıl hediyesi yanlarında getirdikleri otuz altı Rus esir olmuştur. Bu esirleri Buhara Hanlığı'nın iyi niyet göstergesi olarak I. Petro'ya teslim etmişlerdir. Bu arada Buhara Han'ı Ebulfeyz Rusların yendiği İsveçlilerden dokuz tanesini kendisine göndermesi, saat ve silah gibi mekanik aletleri talep etmesiyle Rusları şaşırtmıştır.¹¹⁹

Bu durum üzerine Rus Çarı I. Petro bölgeye Florio Beneveny başkanlığında bir elçilik heyeti göndermeye karar vermiştir. Florio Beneveny 1714 yılında Rusya'ya gelmeden önce 1708 yılında İstanbul'da Rus diplomatları ile beraber bulunmaktaydı. Kendisi Rus asıllı birisi değildir. Muhtemelen dönemin İstanbul'da bulunan Rus diplomatının heyetinde tercümanlık görevini yürütmekteydi. Kendisi Farsça, Türkçe ve İtalyanca dillerini bilen çok donanımlı birisidir.¹²⁰ Florio Beneveny, Osmanlı Devleti'nin 20 Kasım 1710 tarihinde Rusya'ya savaş açmasıyla beraber İstanbul'da bulunan Rus diplomatlarla beraber alıkonmuş ve Yedikule zindanlarına hapsedilmiştir. İstanbul'da bulunan malları müsadere edilmiş ve kendisi yaklaşık on yedi ay boyunca tutuklu kalmıştır. Florio Beneveny bu yaşadıklarıyla Türk diplomasisine, adetlerine ve kültürüne aşina bir şahsiyettir. Kendisi Rusya'ya döndüğü 1714 yılından sonra Buhara elçilik heyetinin başına getirilmiştir.¹²¹

Florio Beneveny Buhara Hanlığı için göreve başlayacağı zaman kendisine Buhara hanı ve hanlıktaki yetkili kişilere teslim etmesi için özel hediyeler verilmiştir. Bunun dışında çeşitli türde deriler, kumaşlar, porselenler ve İngiliz yapımı bazı gümüş saatler de Florio Beneveny'nin elçilik heyetinin hediye envanterine girmiştir. Beneveny'nin elçilik heyetinin görevlerinin bazıları Rus ticaretini genişletmek, bölgede bulunan su yolları hakkında bilgi sahibi olmak gibi klasik Rus diplomasisinin her zaman elçilik heyetlerinden istediği şeyler olmuştur. Bunlar dışında Buhara Hanlığı'nın Rusya ile askeri bir ittifak anlaşması imzalanması, bölgede bulunan altın yataklarının yerlerinin saptanması gibi farklı istekler de Florio Beneveny'nin elçilik heyetinden istenmektedir.¹²² Florio Beneveny'nin başında bulunduğu elçilik heyeti uzun bir yolculuğun sonunda 25 Eylül 1721 tarihinde Buhara Hanlığı'na ulaşmıştır. Rus elçilik heyeti diplomatik seyahate

¹¹⁹ Halfin, a.g.e., s. 11.

¹²⁰ Halfin, a.g.e., s. 12.

¹²¹ Halfin, a.g.e., s. 13.

¹²² Halfin, a.g.e., s. 17.

başladıkları günden itibaren Buhara Hanlığı'na ulaşana dek bölgedeki şehirleri, önemli akarsu ve nehirleri kısacası kendilerine ilginç gelen her şeyi incelemişler ve not etmişlerdir. Bölgedeki şehirlerin, kasabaların arasındaki mesafeler mutlaka not edilmiştir.¹²³

Florio Beneveny'nin başkanlığındaki elçilik heyeti Buhara'da diplomatik amaçlarını gerçekleştirme konusunda başarısız olmuşlardır. Florio Beneveny Buhara Hanlığı'yla bir askeri ittifak girişiminde bulunmanın dahi kesinlikle başarısız olacağını anlamıştır. Bunun en önemli nedeni dönemin Buhara hanının Özbek reislerine güvenmemesi ve hanlıktaki iç karışıklık durumu olmuştur.¹²⁴ Tüm bu gelişmelerin ışığında Rus Elçilik heyetinin başkanı olan Florio Beneveny 16 Şubat 1725 tarihinde Rusya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır.¹²⁵

Rusya ve Buhara Hanlığı arasında diplomatik ilişkilerin zayıfladığı bir dönemde Rus Çarlığı'na, Buhara Hanlığı hakkında çok önemli bilgiler getiren ve Buhara Hanlığı'nda uzun yıllar görev yapmış olan Filipp Sergeeviç Efremov, Rus elçilik heyetinin görevlerini adeta tek başına üstlenmiştir. Filipp Sergeeviç Efremov 1750 yılında Vyatka şehrinde dünyaya gelmiştir. Kendisi henüz on üç yaşındayken ailesi tarafından Nijegorod askeri alayına gönderilmiştir. Efremov aldığı askeri eğitimden sonra 1774 yılında Nijegorod askeri birliğinin hizmetine girmiştir. Efremov burada askeri görevine devam ederken bölgedeki Kazaklar tarafından esir alınmıştır. Kazaklar onu diğer Rus esirlere yaptıkları gibi satmışlardır. Efremov bu olayların sonunda Buhara Hanlığı'na esir olarak gitmek mecburiyetinde kalmıştır.¹²⁶

Efremov'u satın alan ve Buhara Hanlığı'na getiren kişi Gafur Hoca isminde bir tüccardır. Filipp Sergeeviç Efremov daha sonra Buhara Hanlığı hükümdarı Muhammed Daniyal Atalık'ın hizmetine girmiştir. Efremov'un Daniyal Atalık'ın hizmetine girmesi kendisi için bir dönüm noktası olmuştur. Askerî yeteneklerini Buhara ordusu için kullanmaya başlayan Efremov yaptığı yararlı hizmetler dolayısıyla yüzbaşı rütbesine kadar yükselmiş ve Buhara Hanlığı'nın birçok askeri seferine katılmıştır. Efremov Buhara ordusunda görev yaparken Mangıt sülalesinin saltanatını da yakından izlemek

¹²³ Halfin, a.g.e., s. 20.

¹²⁴ Halfin, a.g.e., s. 22.

¹²⁵ Halfin, a.g.e., s. 25.

¹²⁶ O.V. Maslova, (1955), *Obzor Russkih Puteşestviy i Ekspeditsiy v Srednüü Aziü Materialı k İstorii İzuçeniya Sredney Azii Çast 1. 1715-1856*, İzdatelbstvo Sagu, Taşkent: s. 23.

imkânını bulmuştur. Buhara Hanlığı'nın ekonomik durumunu da çok iyi bir şekilde incelemeyi başarmıştır. Efremov Buhara Hanlığı ile ilgili bilgilerinin pek çoğunu sonradan kitap haline getirmiştir.¹²⁷ Filipp Sergeevič Efremov, Buhara Hanlığı'ndaki medrese, hamam gibi mimari yapıları, Buhara ordusunun savaş stillerini, ordunun kullandığı silahları, Buhara Hanlığı'nın idari ve hukuk yapısını, halkın yaşayış biçimi gibi geniş çaplı bilgilere sahip olmuştur. Bu bilgileri hem Rus makamlarına açıklamış hem de bu bilgiler hakkında bir eser yayımlamayı başarmıştır. Efremov bu bilgileri 1782 yılında Rusya'ya döndükten sonra verebilmiştir.¹²⁸

Rusya'nın Buhara Hanlığı'na gönderdiği elçilerden bir diğeri ise Mendiya Bekçurin'dir. Mendiya Bekçurin Orenburg Valiliğinde görev yaparken pek çok kez Türkistan Hanlıkları ile Rusya arasındaki diplomatik faaliyetlerde yer almıştır. Mendiya Bekçurin soylu sınıfına mensup biri değildir. O sıradan bir asker ailesine mensuptur. 1760 yılından itibaren Orenburg Valiliği'nde tercüman olarak görev yapmaya başlamıştır. Mendiya Bekçurin doğu dillerini çok iyi bilen birisidir. Orenburg Valiliği ve bölgedeki Başkurtlar arasında olan ilişkilerde tercümanlık ve elçilik görevlerini de üstlenmiştir. Ayrıca 1779 yılında Yüzbaşı Liningrey'in başkanlık ettiği bir diplomatik heyette de görev yapmıştır. Bu diplomatik heyet Kazak Hanı Ablay Han'ı ziyaret etmiştir. 1780 yılında bilgi toplamak amacıyla Omsk bölgesindeki kalelerde de bulunmuştur. Mendiya Bekçurin'in kariyerindeki en önemli görevlerinden birisi 1780 yılında Buhara Hanlığı'na yapmış olduğu elçilik ziyareti olmuştur. Bu elçilik seyahati bizzat dönemin Çariçesi II. Yekaterina tarafından planlanmış ve çok önemli bir resmi görev olarak tanımlanmıştır. Buhara elçilik heyeti için Bekçurin'i seçen kişi Orenburg Valisi Reynsdorop'tur. 1768 yılından beri Orenburg valisi olan Reynsdorop, Bekçurin'i iyi tanıması sebebiyle bu görev için en uygun kişinin Bekçurin olduğunu iyi bilmektedir. Bekçurin'in bölgenin koşullarını iyi bilmesi, bölgede konuşulan dil ve lehçelere çok hâkim olması Bekçurin'in bu görev için seçilmesine neden olmuştur. Bekçurin'e diplomatik göreve ek olarak hanlığın genel durumu hakkında bilgiler edinmesi emredilmiştir.¹²⁹

¹²⁷ Djurabaev Djamşed Habibulloevič, (2013), İssledovanie İstorii Buharskogo Emirata Russkimi i Evropeyskimi Avtorami XVIII XIX vv., *Vestnik Tadjikskogo Gosudarstvennogo Universiteta Prava Biznesa i Politiki Seriya Gumanitarnih Nauk*, Sayı: 4, Hocand: s. 212.

¹²⁸ Maslova, a.g.e., s. 24.

¹²⁹ İgdavletov İlşat Suleymanoviç, (2014), Diplomaticheskaa Deyatelnost Maksüta Ünusova i Mendiya Bekçurina v Ügo Vostoçnoy Politike Rossii XVIII, *Teoriya i Praktika Obşşestvennogo Razvitiya*, Sayı: 13, Krasnodar: s. 115.

Mendiya Bekçurinin Orenburg Valiliğindeki göreviyle 1781 yılında gerçekleştirdiği Buhara diplomatik seyahati arasında büyük bir seviye farkı vardır. Bu diplomatik seyahat esnasında Mendiya Bekçurin sürekli Buharalı görevliler tarafından gözetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Bekçurin bu göz hapsine rağmen Buhara Hanlığı'nın genel durumu hakkında bilgi toplamayı başarmıştır. O, Buhara Hanlığı ve Rusya arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkileri olabildiğince geliştirmeye çalışmıştır. Rus elçisi diğer Rus diplomatlar gibi Buhara Hanlığı ve Rusya ilişkilerinin devam etmesinde önemli bir role sahip olmuştur.¹³⁰

Türkistan bölgesindeki İngiliz-Rus rekabeti, Rusya'nın Türkistan Hanlıkları ile olan diplomatik ilişkilerini etkilemiştir. 1770 ve 1780'li yıllarda Rusya, İngiltere'nin Türkistan bölgesi üzerinde hâkimiyet kurmasından korkarak Türkistan bölgesine olan ilgisini arttırmıştır. Dönemin Çariçesi II. Katerina Türkistan bölgesi ve hanlıklarıyla daha yakından ilgilenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yaşanan mücadeleler, Buhara Hanlığı ile Rusya arasındaki ilişkilerin belirli dönemlerde değişmesine yol açmıştır.¹³¹

Rusya 1768-1774 yılındaki savaşta Osmanlı Devleti'ni yenerek büyük kazanç sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1787 yılında bu savaşta kaybettiklerini geri alma amacıyla İngiltere, Fransa ve Prusya'nın da desteğiyle Rusya'ya savaş ilan etmesi Türkistan bölgesindeki tüm diplomatik dengeleri bir anda değiştirmiştir. Buhara'nın Osmanlı Devleti lehine olan tutumu ve Rusya'nın Türkistan bölgesi için kritik bir devlet olan Buhara Hanlığı'nı kaybetmek istememesinden dolayı, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Buhara'da büyük bir diplomatik hareketlilik olmuştur. Rusya Buhara Hanlığı'nın nasıl bir tavır takınacağını neler yapacağını öğrenebilmek için tüccar görünümlü diplomatik faaliyet yürütecek kişiler göndermeye başlamıştır. Bunlardan biri de Ryaziev isimli kişidir. Tatar asıllı olan Ryaziev görünürde eğitimle ve ticaretle uğraşırken gibi görünüp gittiği devletteki önemli kişiler ile diplomatik görüşmeler yapıyor ve bilgiler elde etmeye çalışan bir kişidir. 1789'da Buhara'ya gönderilen Ryaziev'e verilen görev Buhara Hanı

¹³⁰ Suleymanoviç, a.g.m., s. 116.

¹³¹ S.N. Brejneva, (2011), Popitki Ustanovleniya Pervih Kulturnih i Torgovnih Kontaktov Rossii s Hanstvami Sredney Azii v XVIII Veke, *Vestnik Saratovskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta*, Sayı: 2, Saratov: s. 293.

Şah Murat'ın Rusya'ya karşı tutumunu ve Buhara'ya gelen Türk elçilik heyetinin diplomatik faaliyetlerini incelemektir.¹³²

Ryaziev Buhara şehrine geldiğinde kendisine Sagitov isimli bir kişi yardım etmiştir. Ryaziev Buhara'da ilk olarak öğrendiği bilgi Osmanlı elçisinin yaklaşık beş aydan beri hanlıkta diplomatik faaliyetlerde bulunduğudur. Sagitov bir vesileyle Osmanlı elçisiyle görüşeceği sırada yanında Ryaziev'i de götürmüştür. Burada Ryaziev Osmanlı elçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin bölge ve hanlıklar hakkındaki düşüncelerini öğrenme imkânı bulmuştur. Ryaziev Buhara Hanlığı'nda yaptığı diplomatik faaliyetler ve görüşmeler neticesinde Buhara elçisinin Osmanlı Devleti'ne gittiği bilgisini de öğrenmeyi başarmıştır. Ryaziev Buhara Hanlığı'nın askeri ve siyasi durumunu, bölge hanlıkları ve Kazak toplulukları ile olan ilişkiler hakkında önemli bilgiler elde edip Rusya'ya dönmüştür. Ryaziev yaklaşık Buhara'da üç ay kalmıştır.¹³³

Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesiyle beraber Buhara Hanlığı'nın da Rusya'ya karşı katı tutumunu yumuşatmak zorunda kalmıştır. Buhara Hanlığı 1795 yılında Muhammed Yusuf Baykişev isimli elçisini Rusya'ya göndermiştir. Bu elçinin amacı Rusya ve Buhara Hanlığı arasındaki zayıflayan ilişkileri güçlendirmeye çalışmak olmuştur. Muhammed Yusuf Baykişev, Buhara Hanı Şah Murat'ın emri doğrultusunda yanında pek çok hediye götürmüştür. Bu hediyelerin arasında bir fil bile bulunmaktadır. Baykişev ilişkileri geliştirmek çabalarının yanı sıra Ruslardan Buhara Hanlığı için silah almaya da çalışmıştır. Çariçe II. Katerina'nın vefatından sonraki süreçte Rus Çarı I. Paul ile de görüşmeler devam edilmiş Buharalıların bazı talepleri Rus Çarı tarafından yerine getirilmiştir. Buna mukabil I. Paul'a da gümüş çay takımı son derece ince işçilikle yapılan bir masa gibi değerli hediyeler takdim edilmiştir.¹³⁴

Şah Murat'ın vefat etmesinden sonra yerine geçen Emir Haydar Han durumu bildirmek üzere Rusya'ya bir elçi göndermiştir. Molla Hayıt Muhammed isimli Buhara elçisi St. Petersburg'a geldikten sonra Rus Çarı I. Alexander ve kalabalık bir dinleyici topluluğu tarafından karşılanmıştır. Çar Buhara Hanı Emir Haydar Han'ın babası öldüğü için üzüntülerini ve tahta çıktığı için kendisini tebrik eden mektubu elçiye vermiştir.

¹³² İgdavletov İlşat Suleymanoviç, (2012), Otçet o Poezdke Konfidenta Abzyalil Ryazieva v Buharu v 1789-1790, *Teoriya i Praktika Obşşestvennogo Razvitiya*, Sayı: 12, Krasnodar: s. 354.

¹³³ Suleymanoviç, a.g.m., s. 355.

¹³⁴ İ.V. Zaytsev, (2008), Troitskiy İntsidet g 1802 Epizod İz Deyatelbnsti Buharskoy Missii v Rossii, *Vostochny Arhiv*, Sayı: 17, Moskova: s. 16.

Molla Hayıt Muhammed 1801 yılında Rusya'dan ayrılıp Buhara Hanlığı'na dönmüştür. 1802 yılının sonlarına doğru Buhara Hanlığı tekrardan bir diplomatik heyeti Rusya'ya göndermiştir. Bu heyete İsmail Bey isimli kişi başkanlık etmiştir.¹³⁵ Buhara elçisi Rus dış işleri yetkilileriyle yaptığı görüşmede Buhara Hanlığı'nın her surette Rusya ile dostane ilişkiler kurmaya çalıştığını ve her iki ülkenin de aralarındaki ticaretten büyük menfaat elde ettiklerini belirtmiştir. Buhara elçisi ticarî ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi konusuna vurgu yapmıştır. Rus yetkililer ise elçinin bu isteklerini onaylar nitelikte cevaplar vermişlerdir. Bölgedeki ticari kervanların durumu, yapılan eşkıyalık faaliyetleri gibi konularda görüşülmüştür. Orsk Kalesi civarında Rus tüccarlarına yapılan soygun girişimleri ve buradaki kayıplar da ele alınmıştır.¹³⁶

¹³⁵ V.A. Kostetskiy, (2008), *Rossiyane v Uzbekistane*, Nihol, Taşkent: s. 21.

¹³⁶ Kostetskiy, a.g.e., s. 22.

İKİNCİ BÖLÜM

MEYENDORF'UN HAYATI VE ESERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

2.1. MEYENDORF AİLESİNİN KÖKENİ

Rusya'nın önde gelen aristokrat ailelerinden biri olan Meyendorff ailesinin kökeni yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Tarih sahnesine ilk çıkış yerleri Almanya'nın Saksonya bölgesidir. Bu ünlü Baltık-Alman ailesinin üyeleri arasında Papa II. Clement de bulunmaktadır. Tam olarak 1200 yılında Livonya (Bugünkü Letonya ve Estonya) bölgesine yerleşmişlerdir.¹³⁷ Meyendorfflar ilk başta bölgenin soylu bir ailesi olan İkskul ailesinin bir koluydular.¹³⁸ 15. yüzyıldan sonra Meyendorff ailesi, İkskul ailesine tabi olmaktan çıkmıştır. Bu ünlü Baltık-Alman ailesi 6 Nisan 1679'da İsveç Kralı XI. Charles'a başvurdu ve Meyendorff soy ismini benimseyerek yeni bir baron soyu teşkil etti.¹³⁹

Meyendorff ailesi İsveç Krallığı'na müstakil bir soy için başvurduktan tam yirmi bir yıl sonra I. Petro yönetimindeki Rus İmparatorluğu ve İsveç Krallığı arasında yaşanan ve tarihte Büyük Kuzey Savaşı (1700-1721) diye adlandırılan savaş başlamış ve bu savaş Rusya kazanmıştır. İmzalanan Nystadt antlaşması ile Rusya, Meyendorff ailesinin de yaşadığı Livonya bölgesini ilhak etmiştir.¹⁴⁰ I. Petro'nun Büyük Kuzey Savaşı sonrası Livonya bölgesini ilhak etmesi gelenekleri, kökenleri, dünya görüşleri farklı olan Baltık-Alman soylularının Rus İmparatorluğu'na hizmet etmeye başlamasına neden olmuştur.¹⁴¹ Meyendorff ailesi de diğer Baltık-Alman soyluları gibi Rus hizmetine girmiştir.

Meyendorff ailesinin Rus İmparatorluğu'na hizmet eden ilk üyeleri arasında en ünlüsü Reinhold Johann von Meyendorff'tur. 1706-1776 yılları arasında yaşayan Reinhold von Meyendorff tanınmış bir diplomat ve askerî liderdir. İzmailovksy muhafız alayında görev yapmıştır. Rzeczpospolita'da (Bugünkü Lehistan) bulunan büyükelçilikte Count von Levenwolde'ye eşlik etmiştir. 1735-1739 Rus-Osmanlı Savaşı'na katılmış, yapılan barış antlaşmasından sonra St. Petersburg'daki Türk sefaretine de eşlik etmiştir. Bu

¹³⁷ George Ripley and Charles A. Dana, (1875), Meyendorff, *The American Cyclopaedia* C.XI, D. Appleton and Company, New York: s. 484.

¹³⁸ N. Andreyeva, (2004), Meyendorff, *Nemtsı Rossiyy Entsiklopediyya*, C.II, Ern, Moskova: s. 443.

¹³⁹ N.Yu. Masolikova, (2011), *Russkya Mogila Angliyskoy Riveri: Aleksandr Feliksoviç Fon Meyendorff V Peyntone, Yecegodnik Doma Russkoğo Zarubecya İmeni Aleksandra Solcenitsına*, Sayı: 2, Moskova: s. 704.

¹⁴⁰ Derek C. Offord, Vladislav Rjeoutski, (2003), Family correspondence in the Russia nobility: letters from Georges and Alexandre Meyendorff to their mother (1815-18) (introduction), *Faculty of arts research*, <https://frinru.ilt.bris.ac.uk/content/freemasonry-eighteenth-and-early-nineteenth-century-russia>, (10.06.2017).

¹⁴¹ Roger Barlett, (1993), *The Russian Nobility and The Baltic German Nobility in the Eighteenth Century*, *Cahiers du Monde Russe et Sovietique*, Sayı: 40, Paris: s. 233.

savaştan yaklaşık iki sene sonra çıkan 1741-1743 Rus-İsveç Savaşı'na da katılmıştır. 1752 yılında Riga bölgesinin komutanı, 1755 yılında ise tümgeneral rütbelerini elde etmeyi başarmıştır. 1755-1762 yılları arasında Riga'da bulunan Rus ordularının komutanlığını üstlenmiştir. 1762 yılında korgeneralliğe terfi etmiş ve Alexander Nevsky Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Aynı yıl sivil hizmette Riga vali yardımcısı olup öldüğü 1776 yılına kadar da bu görevine devam etmiştir.¹⁴²

Meyendorflar Rus İmparatorluğu'nun Baltık vilayetleri olan Estonya, Livonya, Kurlandinya, bölgelerine daha aristokrat bir yapı getirme konusunda başarılı olmuşlardır. Meyendorf ailesinin bürokraside ve Rus elitleri arasında konum ve itibarının artmasının temel sebebi ailenin erkek üyeleri arasında askerî kariyer yapmanın çok yaygın bir durum olmasıdır.¹⁴³

2.2. EGOR KAZİMİROVİÇ MEYENDORF'UN HAYATI

2.2.1. Ailesi ve Eğitim Hayatı

14 Ekim 1790'da Casimir İvanoviç Meyendorf, Riga Yargıcı ve Belediye başkanının torunu Anna Katherina von Vegesack ile evlendi. Bu evlilikten Casimir (1794-1854), Egor (1795-1863), Peter (1796-1863) ve Alexander (1798-1865) isiminde 4 çocukları oldu.¹⁴⁴ Egor (İgor) Kazimiroviç ile beraber kardeşleri Peter ve Alexander da kendi alanlarında yaptıkları önemli işlerle dikkat çekmişlerdir. Kardeşlerden Peter Rus Çarı I. Nikola'nın (1825-1855) emrinde önemli bir devlet adamı ve çok sevilen bir diplomat olarak tanınmıştır. En küçük kardeş Alexander ise 1840 yılında Rusya'da jeoloji ile alakalı ilk gezilere katılmış önemli bir şahsiyettir.¹⁴⁵

Casimir, Egor, Peter ve Alexander'ın babası olan Casimir Egoroviç Meyendorf, ailenin pek çok erkek üyesi gibi Rus İmparatorluğu içerisinde askerî bir kariyer yapmayı tercih etmiştir. 1765 senesinde Rus hizmetine giren Casimir Egoroviç Meyendorf 1773'te

¹⁴² Andreyeva, a.g.e., s. 443.

¹⁴³ N. Yu. Masolikova, (2012), *Vokrug Stolipina: Sudba Aleksandra Fon Meyendorfa (1869-1974), P. A. Stolipin i istoričeskiy opit reform v Rossii. K 100-letiyu so dnya gibeli P. A. Stolipina Mecdunarodnaya naučno-praktičeskaya konferentsiya*, 28-30 syentyabrya 2011, Moskova: s. 365.

¹⁴⁴ http://famous-birthdays.ru/data/15_oktyabrya/mejendorf_kazimir_ivanovich.html, (17.06.2017).

¹⁴⁵ Sir Roderick Impey Murchison, (1865), Address To The Royal Geographical Society, *Proceedings Of The Royal Geographical Society*, Wiley, 22 Mayıs 1865, Londra: s. 207.

binbaşı, 1776'da yarbay ve 1781 senesinde albay olmuştur. 1782 yılında Katherina ve 1789-1795 yılları arasında Riga Alaylarının komutanlığını yapmıştır.¹⁴⁶

Casimir Egoroviç Meyendorf 1789'da III. Dereceden Aziz George Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1797-1798 yılları arasında Harkov zırhlı süvari alayı komutanı olarak askerî hizmetine devam eden Casimir Egoroviç Meyendorf 1797 yılında general rütbesine yükselmiştir. 1802 tarihinden emekliliğine kadar süvari generali rütbesine de sahip olmuştur. Bu tarihten bir sene sonra 1803 yılında Aziz Alexander Nevsky Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1800-1805 yılları arasında Finlandiya (Vyborg bölgesi) askerî valiliği yapmıştır. 1803-1805 tarihleri arasında ise aynı bölgenin sivil valilik görevlerini de üstlenmiştir. 1805 yılından itibaren Moldova'daki sınır birliklerinin komutanlığını yapmıştır.¹⁴⁷

Casimir Egoroviç Meyendorf askerlik kariyerinin son dönemlerinde ortaya çıkan 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ilk yıllarına katılmıştır. 1806'daki Rus komutanlığının planına göre Besarabya'nın (Günümüz Moldova'nın tarihteki adı) işgali için on beş tabur piyade, iki Kazak alayı ile yaklaşık on binden fazla askerden oluşan General Casimir Egoroviç Meyendorf'un ordusu görevlendirilmiştir.¹⁴⁸ Meyendorf'un ordusu savaşta önemli vazifeleri yerine getirmeyi başarmıştır. Yusuf Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin savunduğu Bender şehrini anlaşmalı bir şekilde ele geçirmiştir.¹⁴⁹ Bölgedeki en önemli kalelerden biri olan İsmail Kalesi'ni on bin kişilik askeri birliği ile kuşatmayı başarmıştır.¹⁵⁰ Casimir Egoroviç Meyendorf arkasında önemli bir askerî kariyer bıraktıktan sonra 1813 yılında ölmüştür.¹⁵¹

Egor Kazimiroviç Meyendorf'un kendisinden yaşça küçük iki kardeşinden biri olan Peter Kazimiroviç Meyendorf 13 Ağustos 1796'da Riga'da doğmuştur.¹⁵² Peter Kazimiroviç Meyendorf ailenin diğer üyeleri gibi çok iyi bir eğitim aldıktan sonra genç

¹⁴⁶ Andreyeva, a.g.e., s. 443.

¹⁴⁷ E.L.Potemkin,(2017), Meyendorf fon Kaziymiy İyvanoviç, *Biografiçeskiy Slovar Vişşiy Çını Rossiyskoy İmperii*, C.II, B.Iy., Moskova: s. 363.

¹⁴⁸ V.B. Kaşirin, (2012), Vstupleniye russkih voysk v Bessarabiyu i likvidatsiya Budcakskey tatarskoy ordi v naçale russko-turetskoy voynı 1806–1812 gg., *Alipirea Basarabiei la Rusia în contextul relațiilor multiseulare moldo-ruso-ucrainene*, Cep Usm, 1-5 Nisan, Kişinev: s. 44.

¹⁴⁹ Rochechouart Comte, (1920), *Memoirs Of The Count De Rochechouart 1788-1822*, Frances Jackson (Çev.), J.Murray, London: s. 59.

¹⁵⁰ Jackson, a.g.e., s. 60.

¹⁵¹ Potemkiyn, a.g.e, s. 363.

¹⁵² Andreyeva, a.g.e. s. 444.

yaşında askerî hizmete girmiştir. 1813-1814 yılları arasında Rus ordusunun yabancı seferlerine katılan Peter Kazimiroviç Meyendorf 1814 yılında askerî kariyerine son verip diplomat kariyerine başlamıştır.¹⁵³ Peter Kazimiroviç Meyendorf'un Dış İşleri Bakanlığı bünyesinde diplomatik görevlerde çalışmaya başlaması onun çok farklı ülkelerde Rusya'ya hizmet etmesini sağlamıştır. Hollanda'da (1820-1824), İspanya'da (1824-1827), Viyana'da (1827-1832), Stuttgart'ta (1832-1839) son olarak ise Berlin'de (1839-1850) bir Rus diplomatı olarak çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1830 yılında Viyana'da görev yaparken Kontes Sophie Buol-Schauenstein ile evlenmiştir.¹⁵⁴ Peter Kazimiroviç Meyendorf'un bu evlilikten Alexander Petroviç, Rudolf Petroviç ve Ernest Petroviç isimli üç oğlu olmuştur. En büyük oğlu Alexander 1853-1856 yılları arasında meydana gelen Kırım Savaşı sırasında Sivastopol yakınlarında öldürülmüştür.¹⁵⁵ Peter Kazimiroviç Meyendorf, 1854 yılında St. Petersburg'daki Rus hükümetinin siyasal-iktisat departmanından federal meclis üyesi olmuştur. Peter 1857'de hükümdarın mabeyincisi olmuş ve imparatorluk özel kabinesi başkanlığına getirilmiştir. Peter Kazimiroviç Meyendorf dönemin Rus hükümdarı I. Nikola'nın en iyi Baltık diplomatlarından biri olarak değerlendirilmiştir.¹⁵⁶

Peter Kazimiroviç Meyendorf insani ilişkileri çok güçlü bir kişilik olarak ön plana çıkmıştır. Döneminin üst düzey siyasetçileri ve yüksek rütbeli devlet memurlarının çoğu ile dostça bağlar kurmanın yanı sıra Rus imparatoru ve ailesiyle de çok güçlü bir dostluk bağı teşkil etmeyi başarmıştır.¹⁵⁷ Peter Kazimiroviç Meyendorf kalan günlerini St. Petersburg'da saygı görerek İmparatorluk sarayıyla samimi ilişkiler içerisinde geçirmiştir.¹⁵⁸ Rus İmparatorluğu'na hizmet ettiği yıllar boyunca Aziz Andrey, Beyaz Kartal, III. Dereceden Aziz Vladimir, III. Dereceden Aziz Anna, III. Dereceden Kırmızı

¹⁵³ Valeriy İvanoviç Fedorçenko, (2003), Meyendorf Petr Kazimiroviç, *Imperatorskiy Dom Vıdayuşçiyesya sanovniki Entsiklopediya Biografiy*, C.II, Olma Press, Moskova: s. 39.

¹⁵⁴ Edgar Franz, (2005), *Philipp Franz Von Siebold and Russian Policy and Action on Opening Japan to the West in the Middle of the Nineteenth Century*, İudicium Verlag, Münih: s. 108.

¹⁵⁵ Fedorçenko, a.g.e., s. 40.

¹⁵⁶ Edgar Franz and Tadashi Yoshida, (2003), Philipp Franz von Siebold's Correspondence with Leading Russian Diplomats 1852 to 1853 in the Context of his Endeavors to Open Japan for Trade and Navigation, *Northeast Asian studies*, Sayı:7, Sendai: s. 129.

¹⁵⁷ Franz, a.g.e, s. 109.

¹⁵⁸ Theodor Schiemann, (1901), Vertrauliche Briefe des Freiherr Peter Von. Meyendorff an seine Brüder Georg und Alexander. 1840-1850., *Historische Zeitschrift*, Sayı: 86, Münih: s. 445.

Kartal, I. Dereceden Stanislavs, Beyaz Şahin, I. Leopold Aziz Gennero büyük haçı ile ödüllendirilen Peter Kazimiroviç Meyendorf 1863 yılında ölmüştür.¹⁵⁹

Egor Kazimiroviç Meyendorf'tan üç sene sonra 1798 yılında dünyaya gelen en küçük kardeşi Alexander Kazimiroviç Meyendorf ise Rusya'da ünlü bir ekonomist ve jeoloji bilimi uzmanı olarak tanınmıştır. Alexander Kazimiroviç Meyendorf ilk olarak ailesinin erkek üyeleri arasında yaygın olan askerî kariyeri denemiştir. 1815 yılında Rus ordusunda teğmen olan Alexander Kazimiroviç Meyendorf 1824 yılında albay rütbesine terfi etmiştir. Alexander kısa bir süre sonra askerî kariyerini bitirip sivil kariyerine başlamıştır. 1829 yılında Maliye Bakanlığında görev yapmaya başlayan Alexander Kazimiroviç Meyendorf aynı zamanda Maliye Bakanlığı bünyesindeki finans komitesinin de bir üyesiydi. 1839 yılında Devlet Konseyi üyesi olmuştur. 1840-1841 yıllarında Rusya'nın kuzey bölgelerindeki doğal kaynakları, ticareti ve bölgenin imalat sanayisini incelemek için yapılan jeolojik bir seferin organizatörü ve katılımcısıdır.¹⁶⁰ Alexander Kazimiroviç Meyendorf'un 1842 yılında Kafkasya bölgesine yaptığı bir seyahat sonucunda "Endüstriyel İşlerin Organizasyonu" isimli çalışması ortaya çıkmıştır. 1842 yılı içerisinde çalışmalarına devam eden Alexander, Rusya'nın endüstriyel haritasını ve "Elisavetpol (Gence) ve Çevresi, Kafkasya'da Sanayi Gezisinin Özeti" isimli kitabını yayımlamıştır. Son olarak 1846 yılında St. Petersburg da "Avrupa Rusya'sının Kuzey Havzasındaki Başlıca Jeoloji Uygulamaları Deneyimi" adlı eserini yayımlamıştır.¹⁶¹

Alexander Kazimiroviç Meyendorf uzun bir süre Moskova'da bulunan bir imalat kuruluşuna başkanlık etmiştir. Alexander Rusya'daki tüccar sınıfı için fuarlar yapılmasını ve eğitim kurumları kurulmasını teşvik edici faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁶² Alexander Kazimiroviç Meyendorf 1842 yılından itibaren fabrika ve ticaret konseyinin Moskova şubesi başkanlığını yapmaya başlamıştır. Başkanlık görevi ile beraber imalat ve ticaret endüstrisi Paris temsilciliği görevini yürütmüştür. Rusya'daki eğitim konusuna da büyük ilgi gösteren Alexander Kazimiroviç Meyendorf 1. ve 2. Moskova çizim okullarının

¹⁵⁹ Potemkiyn, a.g.e., s. 363.

¹⁶⁰ Andreyeva, a.g.e., s. 444.

¹⁶¹ N.İ. Boriskovskiy, (1966), Mezere-Meyendorf, *Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya*, C.IX, Gosudarstvennoe Nauçnoe İzdatelstvo, Moskova: ss. 292-293.

¹⁶² İ.E. Andreevskiy, (1896), Myeydum-Meyerberg, *Entsiklopediçeskiy slovar Brokgauza i Yefrona*, C.XVIII., Syemenovskaya Tipolitografiya, St. Petersburg: s. 946.

(sanat ve ziraat okulu) mütevellî heyetinde görev yapmıştır. Tam bir doğa dostu olan Alexander Kazimiroviç Meyendorf Rusya'daki orman miktarını arttırmak amaçlı kurulmuş ormanları teşvik topluluğunun başkan yardımcılığını yapmıştır. Alexander, Rus Coğrafya Cemiyeti istatistik bölümü politik-ekonomik topluluğu onursal üyeliğine de layık görülmüştür. III. Dereceden Aziz Vladimir Nişanı, II. Dereceden Aziz Anna Nişanı, II. Dereceden Aziz Stanislavs yıldızına sahip Alexander Kazimiroviç Meyendorf 1865 yılında ölmüştür.¹⁶³

Egor Kazimiroviç Meyendorf da kardeşleri gibi Rus aristokrasisi içerisinde başarılı işlere imza atmıştır. Egor'un bu başarılarının temel sebebi babası Casimir İvanoviç Meyendorf ve annesi Anna Katherina von Vegesack'ın küçük yaşlardan beri kendisine aldıracağı mükemmel eğitimidir. Egor Kazimiroviç Meyendorf özel hocalar vasıtasıyla eğitim hayatına başlamıştır. Egor, kardeşi Alexander ile beraber Maréchaux des Entelles isminde ünlü bir Fransız göçmen tarafından eğitilmiştir. Meyendorfların aile arşivlerinde Maréchaux des Entelles'in öğrencileri Egor ve Alexander için tasarladığı eğitim gezisinin planı bulunmaktadır. Maréchaux des Entelles, öğrencileri Egor ve Alexander Meyendorf'a Avrupa ülkelerine olan büyük seyahatlerinde eşlik etmiş olması çok muhtemeldir. 1812 yılının Mayıs ayında iki kardeşin Paris'te bulunduğu bilinmektedir.¹⁶⁴ Meyendorf ailesinin, Egor Kazimiroviç'e, Fransız özel hoca tutması yaşadıkları yüzyılın düşünce yapısı ile çok uyumludur. 19. yüzyılın başında edebiyatta, sanatta, askerî literatürde yaygın olarak kullanılan dil Fransızca idi. Bu sebeple Egor ve Alexander kardeşlere Fransız bir hocaların ders vermesi dönemin gereklilikleri göz önünde bulundurulduğunda yadırganacak bir durum değildir. Ayrıca Egor Kazimiroviç Meyendorf gençlik eğitiminin bir bölümünü de Fransa'nın Metz bölgesinde almıştır.¹⁶⁵

Egor Kazimiroviç Meyendorf, eğitim hayatının ilk bölümünü özel hocalar ile sürdürse de Meyendorf ailesinin diğer erkek üyeleri gibi askerlik mesleğini tercih ettiği

¹⁶³ Potemkiyn, a.g.e., s. 363.

¹⁶⁴ Derek C. Offord, Vladislav Rjeoutski, (2003), Family correspondence in the Russia nobility: letters from Georges and Alexandre Meyendorff to their mother (1815-18) (introduction), *Faculty of arts research*, <https://frinru.ilt.bris.ac.uk/content/freemasonry-eighteenth-and-early-nineteenth-century-russia>, (10.06.2017).

¹⁶⁵ Johann Friedrich Von Recke, (1831), *Allgemeines Schriftsteller und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland Esthland und Kurland*, Steffenhagen, Mitau: s. 217.

için 8 Ekim 1811’de bir askerî okul olan Kollonnovojatih’e katılmıştır.¹⁶⁶ Egor Kazimiroviç Meyendorf’un öğrenim gördüğü Kollonnovojatih askeri okulu imtiyazlı bir okuldur. Kollonnovojatih askerî okuluna kabul edilmek için bazı şartlar aranmaktadır. 1810 yılında ilan edilmiş olan bu şartlar arasında Rus dilini iyi bilmek, bunun yanı sıra mümkünse bir yabancı dil bilmek, aritmetik, cebir, geometri ve tarih alanlarında yeterli derecede bilgiye sahip olmak, vardır.¹⁶⁷

Bildiğimiz kadarıyla bu okulun amacı öğrencilerini askerî bir rütbe ile mezun ederek geleceğe hazırlamaktı. Final sınavlarında başarılı olan öğrenciler yaptıkları hizmet ve yaşa bakmadan subay olabiliyordu. Kollonnovojatih okulunun bir diğer amacı da genel eğitimi iyi olan gençleri okula almak ve onlara iyi bir eğitim vererek askerlik dışındaki alanlarda da başarılı olabilmelerini sağlamaktı. Kollonnovojatih askeri okuluna girenlerin çoğu 16-18 yaşlarındaydı hatta bu yaş ortalaması 12-15 yaşlarına kadar düşmektedir.¹⁶⁸

Egor Kazimiroviç Meyendorf’un Kollonnovojatih askeri okulunda öğrenim gördüğü dönemde, kendisinden 1 yaş büyük olan kuzeni Egor Fedoroviç Meyendorf da öğrenim görmekteydi. Öğrenciler ikisini ayırt etmek için Egor Fedoroviç Meyendorf’a “Kara”, Egor Kazimiroviç Meyendorf’a “Kızıl” lakabını takmışlardır. O dönem Kollonnovojatih okulunun müdürü olan Nikolay Nikolaeviç Muravov bile Meyendorfları takma isimleri ile beraber not etmiştir.¹⁶⁹ Nikolay Nikolaeviç Muravov notlarında iki kuzen Egor Kazimiroviç ve Egor Fedoroviç’i en yetenekli öğrenciler listesine eklemiştir.¹⁷⁰

Eğitim hayatının bir bölümünü özel hocalar, bir bölümünü Kollonnovojatih askeri okulunda sürdürmüş olan Egor Kazimiroviç Meyendorf, öğrenimi tamamladıktan sonra bir subay olarak Kollonnovojatih askeri okulundan mezun olmuş ve 1812 yılında askerlik mesleğine başlamıştır.

¹⁶⁶ E. K. Meyendorf, (1975), *Puteşestvie İz Orenburga v Buharu i so Vstupitelnoy Statey N. A. Xalfina*, Evgeniy Karloviç Betger (Çev.), Nauka, Moskova: s. 5. Bundan sonra bu eser *Puteşestvie* olarak kısaltılacaktır.

¹⁶⁷ D. A. Skalon, (1902), *Stoletiye Voennogo Ministerstva 1802-1902*, Tip. M.O.Volf, St. Petersburg: s.276.

¹⁶⁸ Skalon, a.g.e., s. 203.

¹⁶⁹ Nikolaya Nikolaeviça Muraveva, (1885), *So Vremeni Opredleşya v Slucbu do Vıstupleniya v Pohod 1811-1812.*, *Russkiy Arhiv*, Sayı: 9, Moskova: s. 15.

¹⁷⁰ Muraveva, a.g.m., s. 18.

2.2.2. Askerî Hizmetleri ve Buhara Seyahati

Egor Kazimiroviç Meyendorf'un askerî hizmetlerini daha iyi anlayabilmek için, bu dönemde Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ve askerî durumun iyi bilinmesi gerekmektedir. 1806 yılı itibarıyla Rus çarı üzerinde büyük bir üstünlük kuran Fransa İmparatoru Napolyon, İngiltere hariç tüm Avrupa kıtasında siyasi ve askeri üstünlüğünü kabul ettirmiştir. İngiltere'ye de diz çöktürmeyi amaçlayan Napolyon, bunun için farklı bir strateji uygulamaya koymuştur. Bu amaçla üstün olduğu Avrupa kıtasındaki devletler ile İngiltere arasındaki tüm ticari faaliyetleri yasaklamıştır, bu stratejinin ismine kıta ablukası denmektedir. Fakat Rus İmparatorluğu Fransa'nın kurduğu bu ittifaktan ticari olarak büyük kayıplar yaşadığı gerekçesiyle ayrılması ve ittifakı bozmasıyla beraber Napolyon Büyük Rus Seferi'ne çıkmaya karar vermiştir.¹⁷¹ Egor Kazimiroviç Meyendorf, Fransızların Büyük Rus Seferi, Rusların ise 1812 Vatanseverlik Savaşı adını verdikleri savaşa katılarak askerlik mesleğine başlamıştır.

1812 Vatanseverlik Savaşı'nın kaderini değiştiren en önemli olay ünlü Rus generali Mihail Kutuzov'un başkomutanlığa atanmasıdır. Rus Çarı I. Alexander (1801-1825), General Mihail Kutuzov'a 1805 seferindeki başarısızlığı ve Austerlitz Savaşı'ndaki yenilgisi yüzünden güvenmiyordu. Fakat savaş Rusya aleyhine dönüp cephede işler çok kötü gitmeye başlayınca Çar I. Alexander 1805'te yaşanan olayları unutmak zorunda bırakıldı. Ünlü General Kutuzov büyük bir kamuoyu baskısı ile tekrar başkomutan olarak atandı.¹⁷²

Egor Kazimiroviç Meyendorf 1812 yılındaki Vatanseverlik Savaşı sırasında, Rus ordusunun geri çekildiği ve daha sonra Mihail Kutuzov emri altında Fransızları kendi topraklarından attıkları savaşların hepsine katılmıştır. Savaş, Rus topraklarından çıkıp Avrupa'nın farklı yerlerinde devam edince Egor Kazimiroviç Meyendorf, Wirtemberg, Halle, Bautzen, Kulma, Leipzig, Fershampenoise ve en sonunda Paris'te meydana gelmiş olan tüm savaşlarda da yer almıştır. Bu savaşları takiben gelişen olaylarda Napolyon'un ünlü yüz günlük dönemi başlamış ve Egor Kazimiroviç Meyendorf 1815 yılındaki bu ünlü yüz günlük dönemde Fransızlara karşı yeniden cephede yer almıştır. Egor

¹⁷¹ Kemal Beydilli, (1991), Avrupa, *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul: s. 143.

¹⁷² T. P. Filippova, (2012), Oteçestvennaya Voyna 1812 Goda V Osveşçenii L. A. Tera, *Dialog so Vremenem*, Sayı: 40, Moskova: s. 236.

Kazimiroviç bu savaşlarda üstün hizmetlerinden dolayı birçok madalya, cesaretinden dolayı ise ona özel ithaf edilen altın bir kılıç ile ödüllendirilmiştir. Bu savaşlardan yaklaşık üç sene sonra 14 Ağustos 1818 tarihinde Pavlovsk bölgesi için kartografik çalışma planı yapmış ve bu çalışmasının sonucunda da elmas bir yüzük ile ödüllendirilmiştir.¹⁷³ Egor Kazimiroviç Meyendorff'un Pavlovsk çalışmasında başarılı olmasının temel nedeni Kollonnovojatih okulunda aldığı haritacılık bilgisi olmuştur. Egor Kazimiroviç Meyendorff askerî kariyerine devam ederken Rusya'nın, Buhara Hanlığı ile ilişkilerinde ilginç gelişmeler olmaktadır.

Rusya, Türkistan bölgesinde güçlü bir hanlık olan Buhara Hanlığı ile ilişkilerine 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır.¹⁷⁴ Bölgeye giden elçiler Rusya'nın siyasi, ekonomik, politik çıkarları ile alakadar olmuşlardır. Rusya'nın Buhara ile gelişmekte olan ilişkilerinde gösterdiği ısrarcı ve girişimci tavırlar etkisini Buhara yönetici çevrelerinde göstermiştir. Buhara Hanı Emir Haydar'ın elçisi olan Azimcan Mumincanov Rusya'ya gelmiştir. Azimcan Mumincanov 1815 yılına dayanan Buhara-Rus ticaret anlaşmasını sonuçlandırmak için bir elçilik heyetinin Buhara Hanlığı'na gönderilmesini talep etmiştir. Rus Dışişleri yetkilileri, Mumincanov'un isteğini değerlendirdikten sonra Çar I. Alexander'ın seve seve Buhara'ya elçi göndereceğini söylemişlerdir. Fakat böylesine hızlı gelişen bu elçi gönderme süreci hemen sonuçlanmamıştır. Azimcan Mumincanov Rusya'yı bir kez daha ziyaret etmesi ancak 1819 yılında mümkün olmuştur. Bu ziyaretinde elçilik konusunu tekrar gündeme getirmiştir. Bu ziyaretten bir yıl sonra Rusya'dan gelen bir haberci Buhara Han'ı Emir Haydar'a, Alexander'den bir mesaj getirmiştir. Bu mesajda Alexander: "Ben yakında kraliyet diplomat yetkililerini hanlığınıza göndereceğim, sizi temin ederim" diyordu. Çok geçmeden Buhara'ya gidecek olan elçilik heyetinin başına 1818 yılında Tahran şehrinde, Rusya için üst düzey danışman olarak görev yapmış ve doğu uzmanı olarak kabul edilmiş Alexander Fedoroviç Negri atanmıştır.¹⁷⁵

Elçilik heyeti görünüşte bir ticaret anlaşması için bölgeye gönderilmiştir. Fakat elçilik heyetine Türkistan bölgesinin tarihini, coğrafyasını, doğal kaynaklarını incelemesi ve bölgede bulunan hanlıkların askerî, politik ve ekonomik durumu ile alakalı geniş çaplı

¹⁷³ Meyendorff, a.g.e., s. 6.

¹⁷⁴ Baron George Meyendorff, (1827), Russian Embassy To Bukharia, *North American Review*, Sayı: 57, Boston: s. 316.

¹⁷⁵ Meyendorff, *Puteşestvie...*, s. 5.

bilgi toplaması emredilmiştir. Hatta bu amaç için heyete sadece yüksek eğitilmiş memurlar değil çeşitli profilde bilim adamları da dâhil edilmiştir. Buhara elçilik heyetinin en bilinen katılımcılarından biri de 1794 yılında doğan Eduard Aleksandroviç Eversman'dır. Eversman Almanya'nın en prestijli üniversitelerinde eğitim gördükten sonra Dorpat Üniversitesinde tıp doktorasını yapmıştır. Eversman bir süre sonra kendisini Rusya'nın doğu sınırlarında bulmuştur ve kendini tamamen tıp bilimine adanmıştır. Eversman tıp bilimine ek olarak botanik ve zooloji alanında da geniş bilgiye sahiptir. 1820 yılında uzman bir doğa bilimci olmuştur.¹⁷⁶

Elçilik heyetinin belli başlı bilinen diğer üyeleri Budrin isminde bir rahip, H. Genrih Pander isminde bir doğa bilimcidir. Bu tarihlerde kurmay albay rütbesinde olan Egor Kazimiroviç Meyendorf ise elçilik heyetinin sekreterlik görevini üstlenmiştir.¹⁷⁷ Egor Kazimiroviç Meyendorf elçilik heyetine katıldığı zamanlarda matematik, topografya ve astronomi bilimlerinde kapsamlı bilgilere sahiptir. Elçilik heyetinin verdiği emir gereğince Orenburg'dan Buhara'ya kadar olan elçilik yolu da dâhil bölgede bulunan tüm güzergâhların tanımlanması işlerini grubun diğer üyeleri ile beraber yürüten Meyendorf, bu görevine ek olarak Kazak ve Buhara bozkırlarının geniş kapsamlı bir haritasını da çizecektir.¹⁷⁸

1820 yılının Ağustos ayında elçilik heyeti Rusya'nın başkenti olan St. Petersburg'dan 2200 verst (Rus uzunluk ölçü birimi, verilen uzaklık 2346 km.'ye tekabül eder.) uzakta olan Orenburg'a gitmiştir. Heyete katılmak üzere ayrıca iki yüz Kazak, iki yüz piyade askeri ve yirmi beş Başkır atlısı hazır bulunmaktaydı. Yolculuk güzergâhında uzun çöller olduğu için bu seyahate uygun malzemeleri toplamak Orenburg'da altı hafta sürmüştür. Elçilik heyetinde toplam üç yüz elli sekiz deve, yük taşımıştır. Bunun yanında deveden başka binek hayvanı olarak dört yüz at bulunmaktadır. Yolculuk sırasında elçilik heyetinin çeşitli masrafları ve geçimi için toplam yetmiş iki bin rubleye ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Böyle büyük bir meblağı elçilik heyetinin yanında taşıması gerekmektedir. 19. yüzyılın başlarında bu tür elçilik görevleri gayet masraf gerektiren işlerdir. Elçilik heyetinin geçiş güzergâhında bulunan bazı Kırgız göçebe kabileleri

¹⁷⁶ R.G. Nazaryan, (2011), Rossiyskiye Nemtsı Pioneri İssledovaniya Sredney Azii, *Gracdanskaya İdentiçnost i Vnutrenniy mir Rossiyskih Nemtsev v Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı i v İstoriçeskoj Pamyati Potomkov*, Msnk-Press, 21-23 Ekim 2011, Moskova: s. 445.

¹⁷⁷ Koç, a.g.m, s. 74.

¹⁷⁸ Nazaryan, a.g.m., s. 445.

yağmacı ve savaşçı yapıdadırlar. Fakat elçilik heyetini koruyan muhafızlar çok nitelikli ve güçlü olduğu için elçilik heyetinin geçiş yolu üzerinde bulunan bozkırları geçmek tehlikeli bir hal olmaktan çıkmıştır. Alınan güvenlik tedbirlerine ek olarak, Kırgızların bir reisi birkaç yüz adamı ile beraber elçilik heyetine Seyhun Nehri'nden itibaren refakat etmeyi kabul etmiştir. Elçilik heyeti Ekim ayında Orenburg'tan ayrılmıştır.¹⁷⁹

Yolculuk uzun ve zahmetli bir şekilde yapılabilmektedir. Elçilik heyetinin muhtemelen iki ay sürecektir olan çöl bölgesini geçmesi zorunlu bir durum olmuştur. Bunun için her bir askere yol boyunca iki yüz yirmi altı kg. bisküvi ve her bir at için toplam beş yüz kg. yulaf; ayrıca yolculuğa katılacak olan tüm katılımcılar için yemek sağlanması gerekmiştir. Bunun yanı sıra yoldaki tehlikelerden korunmak için elçilik heyetine alınan iki parçalı toplara yeteri kadar mühimmat alınması zorunlu bir ihtiyaç olmuştur. Barınma ihtiyacını gidermek için kibitka (Kırgız ve Kalmukların kullandığı yerel çadır türü) ve keçe çadırlar da gerekli olmuştur. Uzun çöl yollarında seyahat edecek olan elçilik heyeti katılımcıları için hayati öneme sahip olan şey sudur. Çöl boyunca su ihtiyacını gidermek için iki yüz fıçı su ve birkaç fıçı konyak da alınmıştır. Yük taşıyan toplam üç yüz elli sekiz devenin üç yüz yirmisi elçilik heyetinde seyahat eden hizmetlilerin erzakını geriye kalan otuz sekiz deve ise elçi ve maiyetinin bagaj ve erzaklarını taşımıştır.¹⁸⁰ Elçilik heyeti toplam beş yüz otuz kişilik bir konvoy ile Orenburg'dan yola çıktıktan sonra sırasıyla İleg Nehri, Mugocar Dağları, Büyük ve Küçük Barsu, Sapakkum, Kamışlı Gölü, Sırderya, Kızılkum Çölü, Kuvenderya ve Yeni Derya Mecrası, Betpak Kumulu, Katagan ve Vafkend Köyü güzergâhını takip ederek Buhara'ya ulaşmayı başarmıştır.¹⁸¹

Egor Kazimiroviç Meyendorff'un eserinde yazdığına göre elçilik heyeti çöl bölgesini geçip Buhara sınırlarına ulaştığında pek çok köy, bahçe, büyük çiftlikler, camiler ile çevrili olan yerler görmüştür. Egor Kazimiroviç Meyendorff ve elçilik heyeti üyeleri ülkenin korunmuş doğal alanlarını gördüklerinde adeta bir peri alanına ulaşmış olduklarını hissetmişlerdir. Meyendorff yerel halkın onları gördüğünde iyi davrandığını, hatta aralarında Rus dili ile onları selamlayabilen kişilerin olduğunu fark etmiştir. Bu

¹⁷⁹ Baron Georges de Meyendorff, (1827) , Voyage d'Orenbourg d Boukhara, fait en 1820, à travers les Steppes qui s'étendent d cest de la Mer d' Aral et au-dela de Vancien Jaxartes, *The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies*, Sayı: 24, Londra: s.740.

¹⁸⁰ Count Meyendorff, (1840), *Journey of The Russian Mission from Orenbourg to Bokhara*, Colonel Monteith and Madras Engineers (Çev.), Spectator Press, Londra: ss. 1-2. Bundan sonra bu eser *Journey* olarak kısaltılacaktır.

¹⁸¹ Koç, a.g.m, s. 74.

arada bölgede bulunan Rus esirlerini de görme imkânını elde eden Meyendorff ve elçilik heyeti Rus esirlerin sefil ve bitkin halini gördüğünde çok derin bir üzüntü duymuştur.¹⁸²

Egor Kazimiroviç Meyendorff ve elçilik heyeti Buhara'ya çok yakın bir yer olan Vafkend Köyüne geldiklerinde Buhara Hanlığı yönetimi tarafından gönderilen dört yetkili elçilik heyetinin başkanı olan Alexander Fedoroviç Negri'yi ziyaret etmiştir. Hanlık yetkilileri Negri'ye Buhara hanından gelen bir tebrik mektubu teslim etmiştir. İlerlemeye devam eden elçilik heyeti Buhara'ya yaklaşık on altı km. kala bir yerde konaklayarak hanlık yetkilileriyle toplam otuz altı saat müzakere etmiştir. Bu uzun müzakerelerin sonucunda elçilik heyetinin kabul seremonisi üzerine anlaşmaya varılmıştır. Buhara hanı, Rus elçilik heyeti başkanı Alexander Fedoroviç Negri'nin huzurunda oturmasını kabul etmiştir. Egor Kazimiroviç ve elçilik heyeti 20 Aralık 1820'de Buhara kentine halka açık bir törenle giriş yapmışlardır. Bu törene özel olarak yetiştirilmiş Kazak müfrezesiyle katılmış olan elçilik heyeti yanlarında porselenler, kristaller, kürkler, saatler ve silahlardan meydana gelen hediyelerini de getirmiştir.¹⁸³

Egor Kazimiroviç Meyendorff'un anlatımına göre elçilik heyeti Buhara sarayına belirlenen güzergâhta ilerlemeye devam etmiştir. Saraya gelmeden hemen önce tuğladan yapılmış kubbeli bir koridora girmişler ve bu koridorun her iki tarafında yaklaşık dört yüz civarında asker görmüşlerdir. Bu askerlerin hepsi şekil ve uzunluğu farklı tüfekler ile silahlanmıştır. Nihayetinde altın sırmalı mont ve beyaz sarık giyinmiş kişilerin bulunduğu üç yüz veya dört yüz insanın oturabileceği etrafı duvarlar ile çevrili saray meydanına ulaşmışlardır. Han ile görüşecekleri salona ulaştıklarında Egor Kazimiroviç Meyendorff salonun zemininin İran halısı ile kaplı olduğunu, duvarlarının beyaz sıvalı, salonun tavanlarında ise renkli kaplamalar olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşmede hanın sol tarafında yaklaşık on beş yaşlarında olan iki oğlu sağ tarafında Koşbegi (Emir Haydar'ın veziri ve en sadık adamı) bulunmuştur. Han'ın Farsça hitap etmesiyle Egor Kazimiroviç Meyendorff ve elçilik heyeti üyelerinin hana doğru on iki adım ilerlemesine iki mabeyinci eşlik etmiştir. Koşbegi vasıtasıyla hana iltifat name mektubu sunulmuştur. Koşbegi, hana yüksek sesle mektubu okuduktan sonra han elçilik heyetindeki bazı askerlerin kendi emrine verilmesini istemiştir. Egor Kazimiroviç Meyendorff Buhara Hanını çok zayıf vücuda sahip, kara gözlü, tamamen sakallı ve yeşil tonlu bir cildi olan yaklaşık kırk beş

¹⁸² Meyendorff, Journey..., s. 34.

¹⁸³ Meyendorff, Journey..., s. 36.

yaşlarında biri olarak tasvir etmiştir. Hanın giyim tarzını Osmanlı sadrazamı veya kızlar ağasının kıyafetine çok benzetmiştir.¹⁸⁴

Meyendorff'un yazdığına göre elçilik heyeti başkanı Alexander Fedoroviç Negri ve bazı yetkili kişiler Buhara şehrinde Koşbegi'ne ait olan büyük bir eve yerleşmişlerdir. Egor Kazimiroviç Meyendorff ve elçilik heyeti 20 Aralık 1820'den, 10 Mart 1821'e kadar Buhara şehrinde kalmıştır.¹⁸⁵

Elçilik heyeti 1821 yılında, geldiği güzergâh yolu ile Rusya'ya geri dönmüştür.¹⁸⁶ Buhara Hanlığı'nda toplam üç ay kalan elçilik heyeti geçtikleri güzergâhların topografi incelemelerini yapıp bu bölgeler ile alakalı bir harita hazırlamıştır. Elçilik heyetinin üyelerinden Pander, Eversman ve Meyendorff geçtikleri güzergâhların ayrıntılı tasvirlerini çizmişlerdir.¹⁸⁷ Egor Kazimiroviç Meyendorff, aktif görevler aldığı Alexander Fedoroviç Negri başkanlığında olan Buhara seyahatini en iyi açıklayan katılımcılardan biri olmuştur.¹⁸⁸

2.2.3. Sivil Hizmete Geçişi ve Son Yılları

Egor Kazimiroviç Meyendorff, Buhara seyahati görevini bitirip Rusya'ya döndükten sonra askerlik mesleğine kaldığı yerden devam etmiştir. Egor Kazimiroviç Meyendorff'un Buhara seyahatine gitmesi ve orada yaptığı çalışmalar kendisi için çok önemli olup Avrupa'da ve özellikle Fransa'da tanınmasını sağlamıştır.

1823 yılının Aralık ayında albay rütbesinde bulunan Egor Kazimiroviç Meyendorff özel bir atama ile demir yolları bakanlığında görevlendirilmiştir. Daha sonra dışişleri bakanlığının talimatı üzerine Kyakhta bölgesinde giden Meyendorff'un buradaki görevi Rusya'nın Asya bölgesindeki tüm sınırlarını gözden geçirip, yeni ticari alanlar aramaktır. Meyendorff bu görevini başarı ile yerine getirmiştir. Rus Çarı I. Alexander'ın ölümü ile beraber çıkan isyana Egor Kazimiroviç Meyendorff'un pek çok arkadaşı katılmıştır. Bu yüzden Meyendorff'unda bu isyanın bir parçası olduğundan

¹⁸⁴ Meyendorff, Journey..., s. 37.

¹⁸⁵ Meyendorff, Journey..., s. 38.

¹⁸⁶ Koç, a.g.m, s. 74.

¹⁸⁷ A.A. Çibilev, (1993), *V Glub Stepey: Oçerki Ob Estestvoisputatelyah Orenburgskogo Kraya*, Uif Nauka, Ekaterinburg; s. 48.

¹⁸⁸ Svetlana Gorshenina, (2003), *Explorateurs En Asie centrale: Voyageurs Et Aventuriers de Marco Polo a Ella Maillart*, Editions Olizane, Cenevre: s. 152.

şüphelenilmiştir. Fakat bu suçlamaların Meyendorff'u emekli etmek amacıyla yapılmış olması da mümkündür.¹⁸⁹

Egor Kazimiroviç Meyendorff askerlik mesleğinden bir süre sonra emekli olmuştur. 1826 yılı itibariyle sivil hizmete geçen Egor Kazimiroviç Meyendorff devlet konseyi üyesi olarak görevine başlamıştır. Bir süre sonra aldığı bu göreve ek olarak dış ticaret departmanı başkan yardımcısı da olmuştur.¹⁹⁰ Egor Kazimiroviç Meyendorff 1828 yılından 1835 yılına kadar Rus Çariçesi Maria Feodorovna'nın nedimliği ve işlerinin yöneticiliğini yapmıştır.¹⁹¹ Egor Kazimiroviç Meyendorff neşeli kişiliğiyle çariçenin etrafındaki soyluların da sevgisini kazanmayı başarmıştır. Meyendorff'un, Çariçe Maria Feodorovna'nın emri altında olduğu zamanlar çariçenin nedimeliğini yapmış olan Alexandra Smirnova'nın hatıratında, çalışanların çoğunun sıkıcı olduğu ama Kızıl ünvanlı olan Egor Kazimiroviç Meyendorff'un çok eğlenceli biri olduğundan bahsetmektedir.¹⁹² Meyendorff'un aynı zamanda çariçeye çeşitli toplantı ve yemeklerde kitap okuduğu da bilinmektedir. Alexandra Smirnova, çariçenin üzeri tuval işlemeli yuvarlak bir akşam yemeği masasına oturduğunu Egor Kazimiroviç Meyendorff'un ona Fransızca bir kitap olan "Les Memories de St. Helene" isimli bir kitap okuduğundan bahsetmektedir.¹⁹³

Egor Kazimiroviç Meyendorff kamu hizmetine, imparatorluk borçları geri ödeme komisyonu yöneticiliği ile devam etmiştir. 1837 yılından 1847 yılına kadar Livonyalı şövalyeleri temsil etmiştir. Bu arada Kontes Sofya von Stackelberg ile evlenmiştir.¹⁹⁴ İyi bir coğrafyacı olan Egor Kazimiroviç Meyendorff Rus Coğrafya Cemiyeti üyesidir. Rus Coğrafya Cemiyeti 1847 yılı sonunda geçici tüzüğünün dört yıllık geçerlilik süresinin dolmasıyla yenilenme sürecine girmiştir. 5 Kasım 1847 tarihinde mevcut tüzüğün gözden geçirilmesi için özel bir kurul toplanmıştır. Bu kurulun kararıyla Egor Kazimiroviç Meyendorff genel kurul üyeliğine atanmış; bu sayede Rus coğrafya cemiyetinde uzun yıllar aktif bir rol üstlenmiştir.¹⁹⁵ Egor Kazimiroviç Meyendorff 1863 yılı sonbaharında

¹⁸⁹ http://famous-birthdays.ru/data/15_oktyabrya/mejendorff_kazimir_ivanovich.html, (17.06.2017)

¹⁹⁰ Von Recke, a.g.e, s. 217.

¹⁹¹ Andreyeva, a.g.e., s. 443.

¹⁹² Aleksandra Smirnova Rosset, (1989), *A.O. Smirnova-Rosset Dnevnik Vospominaniya*, Nauka, Moskova: s. 164.

¹⁹³ Rosset, a.g.e., s. 182.

¹⁹⁴ Andreyeva, a.g.e., s. 443.

¹⁹⁵ Semönov Tyan Şanskiy Pötr Petroviç, (1896), *İstoriya Poluvekovoy Deyatelnosti İmperatorskogo Russkogo Geografıçeskogo Obşşestva 1845-1895*, Tip. V. Bezobrazova i Komp, St. Petersburg: s. 11.

Würzburg bölgesinde geçirmiş olduğu uzun bir hastalıktan sonra vefat etmiştir. Askerî ve sivil kariyerinde pek çok başarılarla sahip olan Egor Kazimiroviç Meyendorf II. Dereceden Aziz Anna Nişanı, III. Dereceden Aziz Vladimir Nişanı ve cesareti için altın bir kılıç ile ödüllendirilmiştir.¹⁹⁶

1820 yılında Rus elçilik heyeti ile beraber gittiği, Buhara Hanlığı hakkında yazmış olduğu “Voyage D’Orenburg A Boukhara” isimli eseriyle Egor Kazimiroviç, dönemin Avrupa’ında Meyendorf ailesinin en bilinen üyesi olmuştur. Buhara seyahatini yaptığı 1820 yılından itibaren Avrupa’daki kaynaklarda Egor Kazimiroviç Meyendorf’un ismi geçmeye başlamıştır. Fakat yazarın hayatı hakkında Avrupa kaynaklarında çok detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Meyendorf ailesi Rus aristokrasisi içerisinde etkin konumunu uzun yıllar boyunca devam ettirebildiği için ailenin askerî ve sivil hizmette çok önemli üyeleri bulunmaktadır.

2.2.4. Meyendorf Ailesinin Diğer Önemli Üyeleri

Meyendorf ailesi çarlık rejimine sadakat ile hizmet etmiştir. Ailenin askeri ve sivil alanda başarılı olmuş pek çok üyesi vardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Meyendorf ailesinin erkek üyeleri arasında askerî kariyer yapmak çok popülerdir. Egor Kazimiroviç Meyendorf’un kuzeni olan ve onunla aynı askerî okula giden Egor Fedoroviç Meyendorf ailenin en iyi askerî kariyer yapmış üyelerinden biridir.

Baron Friedriç Reinhold Meyendorf ve Anna Nee Gertrude’nin en büyük çocukları olan Egor Fedoroviç Meyendorf askerî kariyerine 1812 yılındaki Vatanseverlik Savaşına katılarak başlamıştır. Vatanseverlik Savaşları içerisinde olan Vitebsk ve Smolenks Muharebelerinde faal bir şekilde görev almıştır. Fakat bu savaşların sonucu Egor Fedoroviç Meyendorf ve Rus ordusu için iyi olmamıştır. Ruslar Smolensk bölgesinden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yapılan seri muharebelere katılmaya devam eden Egor Fedoroviç Meyendorf, Borodino Savaşı sırasında ağır yaralanmıştır. Egor Fedoroviç Meyendorf iyileştikten sonra 1813 ile 1814 yılları arasında Rus ordusunun Avrupa topraklarında olan askerî seferlerine katılmaya devam etmiştir. 1813 yılının Nisan ayından, 1814 yılının Ocak ayına kadar sırasıyla Lutzen, Kulm, Leipzig, Fere Champenoise ve Lrienne Savaşları’na katılmış olan Egor Fedoroviç Meyendorf’a

¹⁹⁶ http://famous-birthdays.ru/data/15_oktyabrya/mejendorf_kazimir_ivanovich.html, (17.06.2017)

Kulm Savaşı'nda gösterdiği yararlılıklar sebebiyle IV. Derece Aziz Vladimir Nişanı verilmiştir. Egor Fedoroviç Meyendorf 1825 yılında Albay rütbesine terfi ederek Rus zırhlı süvari alay komutanı olmuştur.¹⁹⁷

Egor Fedoroviç Meyendorf 1831 yılında meydana gelen Polonya ayaklanmasının bastırılmasına katılmıştır. Bu ayaklanma sırasında meydana gelen Grokhov Savaşı'nda yaptığı askerî manevralar ile savaşın kazanılmasındaki payı çok büyük olmuştur. Egor Fedoroviç Meyendorf emrindeki askerlerini isyancı Polonyalıların merkez cephesine saldırtmıştır. Daha sonra Prag yakınlarındaki bir Rus ordusunu geri çekilmekte olan Polonyalıların arkasına sürmüştür. Böylece isyancı Polonya ordusunun yardım alma umudu sona ermiş ve tüm isyancı Polonya birliklerinin birbirleri ile iletişimi kopmuştur. Egor Fedoroviç Meyendorf savaş sırasında yapmış olduğu bu kritik hamle sayesinde askerî yeteneğini herkese göstermiştir. Cesareti nedeniyle IV. Derece Aziz George Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1838 yılında saray ahırları yöneticisi olan Egor Fedoroviç Meyendorf 1856 yılı itibarıyla süvari generali olmuştur. 1862 yılında Prince Albert'in zırhlı süvari alayı ikinci komutanlığını da yapmaya başlamıştır.¹⁹⁸

Askerlik kariyerini başarılı bir şekilde sürdüren Egor Fedoroviç Meyendorf sivil hayatta da çok etkin bir kişiliktir. Fedorovna Potemkin ile evli olan Egor Fedoroviç Meyendorf uzun yıllar Livonya köylüleri yaşam derneğinin üyeliğini yapmıştır. I. Derece Aziz Andrew Nişanı da dâhil olmak üzere tüm büyük Rus nişanlarına layık görülen Egor Fedoroviç Meyendorf 87 yaşında ölmüştür.¹⁹⁹

Egor Fedoroviç Meyendorf'un oğulları da babaları gibi askerlik mesleğini tercih etmiştir. Egor Fedoroviç Meyendorf'un en büyük oğlu Nikolay Egoroviç Meyendorf 1835 yılında doğmuştur. Nikolay Egoroviç Meyendorf askerlik mesleğinde gösterdiği yararlılıklar sayesinde 1877 yılında tümgeneral rütbesine ulaşmıştır. 1877-85 yılları arasında IV. Süvari Tümeni ve I. Tugay Komutanlığı görevini yürütmüştür. 1885-86 yılları arasında IX. Süvari Tümeni ve II. Tugay Komutanı olan Nikolay Egoroviç Meyendorf 1896 yılında geçici olarak Varşova askeri bölgesinin süvari komutanı olmuştur. 1897 yılında yine geçici bir görev ile süvari kolordu komutanlığı yapmıştır.

¹⁹⁷ Valeriy İvanoviç Fedorçenko, (2003), Meyendorf Egor Fedoroviç, *İmperatorskiy Dom Vıdaişşiesya Sanovniki Entsiklopediya Biografiy*, C.II, Olma Press, Moskova: s. 38.

¹⁹⁸ Novitskiy Vasiliy Fedoroviç, (1914), Meyendorf, *Novitskiy V. F. Voennaya Entsiklopediya*, C.XV, T-vo İ. Sıtina, Moskova: s. 246.

¹⁹⁹ Fedorçenko, a.g.e., s. 39.

1865 yılından 1891 yılına kadar III. Derece Aziz Anna, II. Derece Aziz Stanislavs, II. Derece Aziz Anna, I. Derece Aziz Stanislavs, II. Derece Vend, III. Derece Aziz Vladimir, I. Derece Aziz Anna, II. Derece Aziz Vladimir, Beyaz Kartal ve Philip Yüce komutanlık nişanlarının sahibi olan Nikolay Egoroviç Meyendorf 1902 yılında askerlik mesleğinden emekli olmuştur.²⁰⁰

Egor Fedoroviç Meyendorf'un askerlik mesleğini seçen bir diğer oğlu Feofil Egoroviç Meyendorf'tur. Kendisi St. Petersburg'da eğitim görmüştür. Dönemin Avusturya Dışişleri Bakanının kızı Sofya Rudolfovna Buol-von-Schauenstein ile evlenmiştir. Feofil Egoroviç Meyendorf 1856 yılında yaşam muhafızları atlı alayına dâhil olmuştur. Feofil Egoroviç Meyendorf 1860-64 yılları arasında Kafkasya'da birçok askerî sefere katılmıştır. Askerî seferler de gösterdiği yararlılıklar sebebiyle III. Derece Stanislavs, II. Derece Aziz Anna nişanlarına layık görülmüş ve rütbesi yüzbaşıliğe yükseltilmiştir. 1866 yılında albay rütbesine terfi eden Feofil Egoroviç Meyendorf 1869 yılından 1874 yılına kadar XIV. Rus Alayı'na komuta etmiştir. 1874-1877 yılları arasında yaşam muhafızları Gusar Alayı'nı yönetmiştir. Feofil Egoroviç Meyendorf 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'na IV. süvari birliği I. Tugay komutanı olarak katılmıştır. Bu savaşta göstermiş olduğu yararlılıklar sayesinde I. Derece Stanislavs Nişanı, altın bir kılıç ve tümgenerallik rütbesiyle ödüllendirilmiştir. Askerî görevlerine devam eden Feofil Egoroviç Meyendorf 1884 yılından 1892 yılına kadar II. süvari birliğinin komutanlığını yapmış ve bunun akabinde 1886 yılında korgeneralliğe terfi etmiştir. Feofil Egoroviç Meyendorf askerî terfi aldıktan bir süre sonra St. Petersburg askeri birliklerinin komutanı olarak atanmıştır. 1896'da I. Ordu komutanı ve 1898'de süvari generali olmuştur. Feofil Egoroviç Meyendorf 1904-1905 yılları arasındaki Rus-Japon Savaşı'na da katılmıştır. Bu savaşta gösterdiği cesaret nedeniyle elmas ile süslü altın silah ve IV. Derece Aziz George Nişanı almıştır. Feofil Egoroviç Meyendorf 1902 yılından 1917 yılına kadar I. Derece Aziz Vladimir de dâhil olmak üzere ünlü Rus nişanlarının hepsine sahip olmuştur. Feofil Egoroviç Meyendorf askerler için protez temin komisyonu başkan yardımcılığını ve Marinsky Yetimhanesi'nin de onursal başkanlığını yürütmüştür. Ataları gibi arkasında büyük bir askerî kariyer bırakan Feofil Egoroviç Meyendorf 1919 yılında ölmüştür.²⁰¹

²⁰⁰ Potemkin, a.g.e., s. 363.

²⁰¹ Fedorçenko, a.g.e., s. 40.

Fedor Egoroviç Meyendorff da, kardeşleri gibi başarılı bir asker olarak çarlık rejimine hizmet etmiştir. 1896 yılında tümgeneral rütbesine terfi eden Fedor Egoroviç Meyendorff 1893-1898 yılları arasında imparatorluk karargâhı genel sekreteri olarak görev yapmıştır. 1898'den 1902 yılına kadar imparatorluk karargâh kumandanı olarak hizmet eden Fedor Egoroviç Meyendorff 1898-1902 yılları arasında dönemin Çariçesi Maria'nın St. Petersburg Mütevelli heyeti onursal üyeliğini yapmıştır. 1905 yılında korgeneral olan Fedor Egoroviç Meyendorff II. Derece Aziz Vladimir ve I. Derece Aziz Anna nişanlarının sahibidir.²⁰²

Meyendorff ailesinin askerî hizmette başarılı olduğu kadar kamu hizmetinde de ön plana çıkmış çok önemli üyeleri bulunmaktadır. Egor Kazimiroviç Meyendorff'un ağabeyi olan Casimir Meyendorff'un oğlu Felix Kazimiroviç Meyendorff, kamu hizmetinde uzun yıllar çalışmıştır. 24 Ocak 1834'te Mitau'da doğan Felix Kazimiroviç Meyendorff kamu hizmetlerine Stuttgart ve Roma büyükelçiliklerinde genel sekreterlik yaparak başlamıştır. Felix Kazimiroviç Meyendorff dönemin Alman toprakları içerisinde var olan Saxe-Weimar Dukalığı'nda 1867-70 yılları, Baden Büyük Dukalığı'nda ise 1870-71 yılları arasında Rus maslahatgüzarı olarak çalışmıştır. Daha sonra devlet danışmanı ve kethüda rütbelerine ulaşan Felix Kazimiroviç Meyendorff 1871 yılında vefat etmiştir. Kamu hizmetinde başarılı olan bir başka aile üyesi ise Egor Kazimiroviç Meyendorff'un, yeğeni olan Ernest Petroviç Meyendorff'tur. Ernest Petroviç Meyendorff'un babası, Peter Kazimiroviç Meyendorff'tur. 1836 yılında doğan Ernest Petroviç Meyendorff 1857 yılından itibaren Rus İmparatorluğu hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1886 yılından itibaren ise farklı pozisyonlarda danışmanlık görevleri ile kamusal hizmete devam etmiştir. Devlet konseyi üyesi olan ve kethüdalık da yapmış olan Ernest Petroviç Meyendorff 1896-1899 yılları arasında Lizbon'da büyükelçilik yapmıştır. 1902 yılında ise vefat etmiştir.²⁰³

Meyendorff ailesinin bağları günümüze kadar ulaşmıştır. Meyendorff ailesinin birçok üyesi farklı alanlarda başarılı işlere imza atmışlardır. Peder John Meyendorff 1926 yılında doğmuş ve 1992 yılında vefat etmiş çok başarılı bir ilahiyatçı ve kilise tarihçisidir. Rusya'da 1888-1969 yılları arasında yaşayan Nikolay Meyendorff çok ünlü bir ressamdır. Meyendorff ailesinin bayan üyelerinden olan Margarita Meyendorff Amerika'da aktrislik

²⁰² Potemkin, a.g.e., s. 363.

²⁰³ Andreyeva, a.g.e., s. 443.

yapmış ünlü bir sinemacıdır. Sovyetler Birliği zamanında Sovyet Dışişleri Halk Komiserliği yapmış Çiçerin’inde Meyendorff ailesi ile akrabalığı bulunmaktadır. Birçok askerî, sosyal ve kültürel figür yetiştirmeyi başarmış bu ünlü Baltık-Alman ailesi Rus ve dünya tarihine çok önemli katkılarda bulunmuştur.²⁰⁴

2.3. E.K MEYENDORF’UN ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.3.1. Eserin Ortaya Çıkışı ve Farklı Dillerde Yayımlanması

Egor Kazimiroviç Meyendorff Buhara görevini tamamladıktan sonra St. Petersburg şehrine gitmiştir. Burada Buhara seyahatinde başına gelen her şeyi yazmaya başlayan Egor Kazimiroviç Meyendorff 1826 yılı itibarıyla bu yazılarını “Voyage D’Orenburg A Boukhara” ismiyle Paris’te yayımlatmıştır. Avrupa okuyucusu ilk defa Rusya’nın doğu komşuları ve Türkistan bölgesi hakkında detaylı bilgiye erişmiştir. Bu esere ilginin büyük olması nedeniyle aynı sene içerisinde kitap Almanya’da basılmıştır.²⁰⁵ Egor Kazimiroviç Meyendorff’un eseri Buhara Hanlığı ve bölge coğrafyası açısından çok detaylı ve değerli bilgiler içermektedir. Eser sadece Buhara şehri hakkında bilgi vermekle kalmayıp aynı zamanda Buhara’nın nüfusu, ticareti, endüstrisi, idari yapısı, Buharalıların yaşamları, gelenek ve görenekleri, yöresel kıyafetleri, dini fikirleri ve şehir yaşamları gibi tüm özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.²⁰⁶

Egor Kazimiroviç Meyendorff’un “Voyage D’Orenburg A Boukhara” isimli eseri Paris’te üç kitap olarak yayımlanmıştır. İlk kitapta elçilik heyetinin Kırgız bozkırlarını geçişi, Kırgızların yaşam biçimlerini, gelenek görenekleri ve avcılık yöntemleri gibi pek çok bilgi verilmektedir. İkinci kitapta ise Türkistan’ın coğrafyası anlatılmaktadır. Türkistan’ın dağları, iklimi, bölgenin akarsu ağı tanımlanmaktadır. Son olarak üçüncü kitap ise Türkistan Hanlıkları’nın kentleri, tarihi, ticareti gibi konular ele alınmaktadır.²⁰⁷

“Voyage D’Orenburg A Boukhara” eserinin ilk kitabı seksen yedi sayfa ve altı alt başlıktan, ikinci kitabı elli yedi sayfa ve beş alt başlıktan, üçüncü ve son kitabı ise yüz

²⁰⁴ Masolikova, a.g.e., s. 706.

²⁰⁵ Nazaryan, a.g.m., s. 445.

²⁰⁶ Nazaryan, a.g.m., s. 446.

²⁰⁷ Çibilev, a.g.e., s. 48.

elli yedi sayfa sekiz alt başlıktan oluşmuştur. Ekler ve sonuç bölümleri üçüncü kitapta bulunmaktadır.

“Voyage D’Orenburg A Boukhara” eseri 1840 yılında Albay Monteith tarafından orijinal Fransızca kitaptan İngilizceye tercüme edilmiştir. Aynı eserin 1826 yılında Almanya’da yayınlanan sürümü ise İngiliz diline Yüzbaşı E.F Chapman tarafından tercüme edilmiş ve 1870 yılında yayımlanmıştır.

Meyendorf’un bu önemli eseri 1826 yılında Fransa’da yayımlandıktan sonra eser tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Meyendorf’un bir Rus aristokratı olmasına rağmen eserini Fransa’da yayımlatmasının sebebi o dönemlerde Fransa’nın doğu bilimlerinde dünyada lider konumda olmasıdır. Rusya’daki imparatorluk yetkilileri bu esere gereken önemi göstermemişler ve Meyendorf’un eserinin önemini kavrayamamışlardır.²⁰⁸

Paris’te Fransızca yayımlanan “Voyage D’Orenburg A Boukhara” eseri Evgeniy Karloviç Betger’in yapmış olduğu Rusça çeviri ile 1975 yılında Rus okurlarıyla buluşmuştur. Eserin Rusça versiyonu toplam yüz yetmiş beş sayfa ve sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. Meyendorf’un bu eseri aynı zamanda coğrafya ve hidrografya ile ilgilenen kesimler tarafından da büyük ilgi görmüştür. Avrupalı bilim insanları ilk kez Seyhun Nehri’nin bir zamanlar var olan, sonrasında ise kuruyan kolları hakkında bilgi sahibi olmuştur. Egor Kazimiroviç Meyendorf eserinde seyahat güzergâhında bulunan olan eski sulama kanalları hakkında da önemli bilgiler vermiştir.²⁰⁹

2.3.2. Eserin Dönemin Kaynakları İle Değerlendirilmesi

Egor Kazimiroviç Meyendorf’un “Voyage D’Orenburg A Boukhara” isimli eseri yukarıda da bahsedildiği gibi Türkistan ve Buhara Hanlığı ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Dönemin birinci el kaynakları ile Meyendorf’un eseri arasında Buhara Hanlığı ile ilgili benzerlik gösteren ve aynı zamanda farklı olan bilgiler bulunmaktadır. Bu durum Meyendorf’un eserinin dönemin diğer birinci el kaynakları ile beraber değerlendirilmesini gerektirmektedir. Meyendorf’un eserinde geçen bilgilerin çeşitli dönemlerde bölgeyi ziyaret edip bölge hakkında eser yazmış kişilerin bilgileri ile

²⁰⁸ Meyendorf, Puteştvie..., s. 9.

²⁰⁹ Anatoliy Sterlikov, (1980), *B Del’te Sirdasi*, Gidrometeoizdat, Leningrad: s. 50.

değerlendirilmesi sayesinde Egor Kazimiroviç Meyendorff'un Buhara Hanlığı ile ilgili verdiği bilgiler daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır.

2.3.2.1. Buhara Hanlığı'nın Coğrafi Yapısı

Meyendorff'a göre Buhara Hanlığı'nın bulunduğu bölge bir çöl bölgesidir ve hanlık çöllerle çevrili olduğu için coğrafi olarak kesin sınırların saptanmasında zorluk yaşanmaktadır.²¹⁰ Buhara ile alakalı önemli bilgilerin bulunduğu bir başka eserin yazarı Alexander Burnes'e göre ise Buhara'nın coğrafi yapısının önemi ülkenin sınırları ile alakalı değildir. Bu tanıma Harezmi, Hazar, Horosan ve Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasındaki Maveraünnehir bölgesi de dâhildir. Burnes'e göre Buhara'nın coğrafi önemi Avrupa bölgeleri ile Asya arasında yer alması tüccar ve seyyahların dinlenme yeri olarak büyük bir ticaret merkezi konumunda bulunmasıdır. Bu durum askeri ve politik açıdan bakıldığı zamanda çok önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹¹

Meyendorff Buhara Hanlığı'nın coğrafi yapısını açıklamaya devam ederken ülkenin doğu kısmının dağlık olduğundan bahseder ve aynı şekilde bölgedeki sıradağların Buhara'nın kuzeyine uzandığını ve Semerkand'ın batısında sona erip güneydeki Ceyhun Nehri'ne indiğini belirtmektedir. Hanlığın Batı kısmının tümü engebeli bir oavadan oluşmakta, uzun ve geniş olan küçük tepeler bulunduğunu da eklemektedir. Meyendorff bölgenin toprak yapısından bahsederken killi topraklara çok vurgu yapmıştır. Killi toprakların Kızıl Kum civarında şekil ve boyut olarak değişebilen tepecikler halinde bulunduğundan gevşek kumlarla kaplı olduğundan bahsetmektedir. Aynı zamanda Seyhun ve Ceyhun arasındaki bölgede Kızıl Kum Çölü olduğunun burada kuzey-güney yönünde toprakların killi olduğu bilgisi de Meyendorff'un eserinde yer almaktadır.²¹²

Meyendorff'a göre ülkenin tarımı açısından önemli iki büyük nehir bulunmaktadır. Bunlardan ilki Zereşan ya da Kuvan denilen bir nehir ikincisi ise Kaşka Derya Nehridir.²¹³ Eversmann da kendi eserinde Meyendorff'un toprak yapısı hakkında verdiği bilgileri tasdikleyen açıklamalarda bulunmuştur. Eversmann bozkırların verimsiz

²¹⁰ Baron Von Meyendorff, (1870), *A Journey from Orenburg to Bokhara in The Year 1820*, Captain E.F. Chapman (Çev.), Foreign Department Press, Kolkata: s. 26. Bundan sonra bu eser *The Year* olarak kısaltılacaktır.

²¹¹ Alexander Burnes, (1834), *Travels Into Bokhara: Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia*, C.II, John Murray, Londra: s. 362.

²¹² Meyendorff, *Journey...*, s. 45.

²¹³ Meyendorff, a.g.e., s. 27.

ve tuzlu olduğundan bahsetmiştir. Ekili alanlarda beyaz tuzdan oluşan kil toprakları bulunduğunu söylemiştir. Eversmann'a göre bölgedeki çöllerde eski tarla kalıntıları görülmekte bu kalıntıların olduğu yerlerde benzer kil toprakları bulunmaktadır.²¹⁴

Buhara bölgesi hakkında önemli bir coğrafi çalışmaya sahip olan Pander de toprak yapısı ve akarsular hakkında Meyendorf ile benzer bilgiler vermektedir. Pander'e göre bozkır topraklarının yapısı genellikle killi veya kumludur. Orenburg ve Buhara arasında bulunan bozkırın kuzey kısımlarındaki otlaklarda killi kumlar bulunmaktadır.²¹⁵ Ayrıca bölgedeki çöllerin öncesinde veya sonrasında oluşan killi ovalar da Buhara topraklarını oluşturmaktadır. Burada birçok tuz gölleri meydana gelmektedir. Bu topraklarda ağaç ve yerli olarak kabul edilen hiçbir bitki yetişmemektedir. Ülkenin önemli nehirlerinden olan Zereşan Nehri Buhara Hanlığı ovaları boyunca akmaktadır. Pander tüm bu bilgilere ilave olarak eğer bir önlem alınmazsa bu büyük ve önemli nehrin önceki akarsular gibi kuruyacağından bahsetmektedir.²¹⁶

Eserinde Buhara Hanlığı'nın coğrafi yapısı hakkında önemli bilgiler veren Khanikoff da Meyendorf'un bölgenin coğrafyası ile ilgili bilgilerini teyit edici açıklamalarda bulunmaktadır. Khanikoff'a göre Buhara Hanlığı'nın önemli bir bölümü killi, tuzlu ve kumlu topraklardan oluşmaktadır. Bunlar güneybatıya doğru bir eğilim gösterirler ve bölgenin kuzeydoğu kısmında çok sayıda dağlar bulunmaktadır. Bölgenin kuzey tarafında bulunan coğrafi yapıda doğudan kuzeydoğuya, batıdan kuzeybatıya neredeyse birbirine paralel uzanan küçük dağ zincirleri vardır.²¹⁷

Khanikoff, Buhara Hanlığı'nı Ceyhun Nehri ve iki kolunun sulak hale getirdiğinden bahsetmektedir. Ayrıca Zereşan Nehri'nin bu akarsu sisteminin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Son zamanlara kadar Ceyhun Nehri'nin kaynaklarının bilinmediğinden de bahsetmektedir.²¹⁸ Khanikoff hanlığın ikinci büyük nehri olarak Zereşan Nehri'ni görmektedir. Bu nehrin kıyılarındaki nüfus yoğunluğu ve kıyılarda yapılan tarım nedeniyle önemli bir nehir olduğunu vurgulamaktadır. Bu akarsular Kara-

²¹⁴ Filipp Nazarov, (1823), *Russian Missions Into The Interior of Asia*, Richard Phillips, Londra: s. 45.

²¹⁵ M. Pander, (1828), *Natural History of Bokhara, The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies*, Sayı: 25, Londra: s. 210.

²¹⁶ Pander, a.g.m., s. 212.

²¹⁷ Nikolai Vladimirovich Khanikoff, (1845), *Bokhara: Its Amir and Its People*, The Baron Clement A. De. Bade (Çev.), James Madden, Londra: s. 11.

²¹⁸ Khanikoff, a.g.e., s. 18.

Ta dağlarında bulunan kar yağışıyla beslenmektedirler.²¹⁹ Ayrıca Meyendorf kış aylarında Buhara'ya doğru seyahat ederken bölgenin en önemli nehirlerinden biri olan Seyhun Nehri'nin donduğuna şahit olmuş ve bir dizi önlem ile karşıya geçebildiklerinden bahsetmiştir.²²⁰ Khanikoff ise eserinde bölgenin bir diğer önemli nehri Ceyhun'un kış aylarında iki ya da üç hafta donduğundan kervanların buradan rahat bir şekilde geçtiklerinden bahsetmektedir.²²¹ Meyendorf bölgenin coğrafi yapısından bahsederken deprem konusuna da değinmiştir. Meyendorf'a göre Hive ve Buhara bölgeleri sık sık depremler ile karşı karşıya kalmaktadır ve yaklaşık beş yüz yıl önce meydana gelmiş büyük bir deprem Ceyhun Nehri'nin rotasını değiştirmiştir.²²² Khanikoff ise depremler hakkında farklı bilgiler vermektedir. Buhara'da depremlerin çok az olduğunu söyleyen Khanikoff bölgede yaşanan en şiddetli depremi yaşlı insanların yirmi yıl önce hatırladığını, bu deprem sonucunda Semerkand'taki Uluğ Bey Medresesi'nin tahrip olduğundan bahsetmektedir.²²³

Meyendorf Buhara'nın coğrafyası ile ilgili bilgiler vermeye devam ederken çöllerin batı kısımlarında Buhara'dan Orenburg'a giden yolda yetişen bazı bitkilerin yalnızca Moughodjar dağlarında bulunduğu bahsetmektedir. Buradaki kervanların ısınmak veya ateşi kullanmak için yanlarında yakıt taşımak zorunda olduklarından bahseden Meyendorf özellikle "Saksaul" olarak adlandırılan çalı veya küçük ağaç türü üzerinde durmaktadır.²²⁴ Pander'in açıklamalarında ise "Saksaul" bitkisinin Moughodjar dağlarının her iki yanında küçük bir bitki gibi yetiştiğini ve büyüyüp ağaç haline geldiğinden bahsetmiştir.²²⁵ Pander bu konuda Meyendorf'un bölge üzerindeki gözlemlerinin bir benzerini yaparak kendi eserinde bu durumu açıklamıştır.

Son olarak Meyendorf, Buharalıların coğrafyaya ve coğrafi envanterlere çok yabancı olduklarını belirtmektedir. Rus tüccarların harita getirmeseler, Buharalıların haritadan dahi haberleri olmayacağını belirtmiştir. Meyendorf'un bu gözlemini İngiliz seyyah James Abbot da doğrulamaktadır. James Abbot Buhara bölgesindeyken ona bir Özbek'in gösterdiği haritada İtalya, İngiltere'nin kuzeyinde ve Rusya, Çin bölgesinin

²¹⁹ Khanikoff, a.g.e., s. 35.

²²⁰ Meyendorff, Journey..., s. 24.

²²¹ Khanikoff, a.g.e., s. 46.

²²² Meyendorff, Journey..., s. 49.

²²³ Khanikoff, a.g.e., s. 47.

²²⁴ Meyendorff, Journey..., s. 45.

²²⁵ Pander, a.g.m., s. 211.

güneyinde gösterilmiştir. Bu durum Buharalıların coğrafya ilmi ve haritacılık hakkında ne kadar geri kaldıklarını kanıtlamaktadır.²²⁶

2.3.2.2. Buhara Hanlığı'nın İklimi

Meyendorf eserinde Buhara Hanlığı'nın iklimi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Meyendorf'a göre Buhara bölgesindeki mevsimler çok düzenli bir şekilde oluşmaktadır. Şubat ayının ortalarına doğru meyve ağaçları ve mart ayının başında ise diğer tür ağaçlar çiçek açmaya başlamaktadır. Meyendorf bu dönemde üç hafta kadar sürebilen yoğun yağmurların sona erdiğini ve hissedilen sıcaklıkların bunaltıcı bir seviyeye yükseldiği açıklamasında bulunmaktadır. Meyendorf, Kasım ve Aralık aylarında soğuk ve bazen de kar yağışına sebep olan havaların iklime etki ettiğinden bahsetmektedir.²²⁷ Ayrıca Meyendorf Ocak ayında soğuk havaların en üst dereceye çıktığını karların herhangi bir erime belirtisi bile göstermeden iki hafta boyunca yerde kaldığını belirtmiştir. Meyendorf Buhara'nın iklimi ile ilgili ifadelerini açıklamaya devam ederken bölgedeki yağmurların Şubat ayının yedisi veya on beşi gibi sıklaştığını ve ay sonuna kadar sürdüğünden bahsetmektedir. Yaz mevsiminde bazı zamanlar kuraklıkların şiddetli bir boyuta ulaştığını bu yüzden halkın ancak nehir yataklarından su temin edebildiğini ifade eden Meyendorf kışın ve yağmur zamanları bölgedeki havanın temizlendiğini Buhara'nın tam manasıyla sağlıklı bir havaya ve iklime sahip olduğunu söylemektedir.²²⁸

Türkistan Bölgesi ve Buhara'ya gitmiş ve bölge hakkında önemli bir esere sahip olan Jules Joseph Leclercq'e göre de Buhara'nın havası çok temiz ve sağlıklıdır.²²⁹ Jules Joseph Leclercq eserinde Meyendorf'un da açıkladığı gibi Buhara'daki şiddetli sıcaklıklardan bahsetmiş, Buhara hanının Şehr-i Sebz adıyla bilinen şehre dört yüz kişiyle beraber hareket ettiğini fakat gündüzleri altmış dereceye kadar çıkabilen şiddetli sıcaklar nedeniyle Buhara hanının maiyetinin telef olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Meyendorf'un eserinde iklim konusunu açıklarken bahsettiği bölgede bunaltıcı sıcaklıkların olması

²²⁶ Thierry Zarcone, (2014), *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, Ali Berktay (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: s. 8.

²²⁷ Meyendorf, *The Year...*, s. 28.

²²⁸ Meyendorf, *The Year...*, s. 29.

²²⁹ Jules Joseph Leclercq, (2015), *Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya 1890 Trans Kafkasya-Buhara-Fergana-Tanrı Dağları*, Haktan Birsell (Çev.), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: s. 70.

²³⁰ Leclercq, a.g.e., s. 89.

durumunu, Türkistan'ı ziyaret etmiş olan Amerikalı seyyahlardan Eugene Schuyler de tasdik etmektedir. Eugene Schuyler Buhara şehrine ulaşmak için konakladığı Şehr-i Sebz'de gün içerisinde çarşyı ziyaret etmeye karar vermiş fakat gölgede bile sıcaklık doksan altı fahrenheit (Otuz beş Santigrat'a tekabül etmektedir.) derece olduğundan çarşıda kimseyi bulamadığından bahsetmiştir.²³¹ Bölgede İngiltere adına faaliyetlerde bulunan seyyah Mohan Lal da Meyendorf gibi genel olarak Buhara iklimini çok sağlıklı bulmakta ve bölge sakinlerinin çok büyük hastalıklarla karşılaşmadıklarını söylemektedir. Kışın yeterince soğuk olduğunu insanların kış boyunca çeşitli aktiviteler ile vakit geçirdiklerini de eklemektedir.²³² Alexander Burnes de eserinde bölgedeki sıcaklık konusunda Meyendorf'un verdiği bilgiler ile örtüşen açıklamalarda bulunmuştur. Buhara şehrinde sıcakların çok bunaltıcı bir duruma gelebildiği, bu yüzden halkın içme suyu olarak kullanmak ve serinlemek için şehirde buz satın aldığını söylemektedir.²³³ Ticari faaliyetlerde bulunmak için bölgeyi ziyaret eden İngiliz William Moorcroft da eserinde Buhara'da meydana gelen aşırı yaz sıcakları ve insanı rahatsız eden sıcak hava esintilerinden bahsetmektedir. Bu durumdan korunmak için ilk olarak Özbek tarzı bir sisteme başvurmuş; ağır yüklü ve uzun bir elbise altında kendisini güneşten saklamaya çalışmıştır. Ayrıca soğuk yayık ayran ve pazarlardan aldığı meyveli dondurma gibi soğuk besinler denediğini söylemiştir.²³⁴

Meyendorf gibi Buhara'nın iklimi hakkında detaylı bilgilerin bulunduğu bir başka kaynak Khanikoff'un eseridir. Meyendorf ve Khanikoff Buhara'nın iklimi hakkında benzer ifadeler kullanmışlardır. Khanikoff eserinde ilk olarak Buhara Hanlığı'nın güneyde bulunan konumu sayesinde sıcak bir ülke olduğunu söylemektedir. Sıcaklıkların tüm yıl boyunca bir olmadığı ve değiştiğini söyleyen Khanikoff, bunu bölgedeki karasal uzaklıkların olmasına, ekilmemiş arazilere ve güneydeki Hindu Kuş Dağları'na atfetmektedir.²³⁵

²³¹ Eugene Schuyler, (2007), *Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Firdevs Çetin ve Halil Çetin (Çev.), Paradigma, İstanbul: s. 401.

²³² Mohan Lal, (1846), *Travels in the Panjab, Afghanistan, Turkistan, to Balk, Bokhara, and Herat; a visit to Great Britain and Germany*, W.H. Allen, Londra: s. 131.

²³³ Burnes, a.g.e., s. 278.

²³⁴ Garry Alder, (1985), *Beyond Bokhara: The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825*, Low Price Publications, Delhi: s. 350.

²³⁵ Khanikoff, a.g.e., s. 44.

Khanikoff, Buhara'nın sıcak bir iklime sahip olduğu durumunu benimsemiştir. Khanikoff'a göre Mart ortasından Kasım ayına kadar ortalama sıcaklık çok yüksektir ve Khanikoff yaz aylarında bu sıcaklığın dayanılmaz boyutlara ulaştığından bahsetmektedir. Kasım ayında don olaylarına rastlandığını söyleyen Khanikoff yağın karın çok uzun bir süre yerde kalmadığını da belirtmiştir.²³⁶

Meyendorff Buhara Hanlığı'nın iklimi ile ilgili açıklamalarına devam ederken bölgede esen rüzgârlara da değinmiştir. Güçlü rüzgârların hem yaz hem de kış aylarında esebildiğini belirten Meyendorff bu rüzgârların ince tozlar getirdiğini hatta toz bulutlarının zaman zaman havayı grimsi bir renk ile kapattığını söylemiştir. Meyendorff hastalıklara neden olan kirli bir havanın Buhara bölgesinde bulunmadığını fakat ülkede romatizma hastalığının ve rüzgârların getirdiği ince tozlar yüzünden körlük olaylarının yaygın olduğunu söylemiştir.²³⁷ Khanikoff da Buhara rüzgârları ile ilgili açıklamalarında kuzey ve kuzeydoğu yönünden esen rüzgârlara dikkat çekmektedir. Khanikoff Buhara'da kaldığı sekiz ay boyunca güney yönünden en fazla on defa rüzgâr estiğine şahit olduğunu belirtmiştir.²³⁸

2.3.2.3. Buhara Hanlığı'nın Nüfusu

Meyendorff'un eserinde Buhara Hanlığı'nın nüfus yapısı ile ilgili kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerin pek çoğu Buhara Hanlığı'nın nüfus yapısını incelemiş olan diğer önemli şahsiyetlerin eserlerinde benzer ifadeler ile yer almaktadır. İlk olarak Meyendorff'un eserinde Kırgız, Özbek, Türkmen, Osmanlı Türkü, Kırım ya da Kazan Tatarları arasında özellik olarak hiçbir fark bulunmadığını belirtmesi oldukça dikkat çekicidir.²³⁹ Khanikoff ise Buhara nüfusunu oluşturan tüm ırkları bir arada tutabilecek tek önemli bağın din ögesi olduğu açıklamasında bulunmaktadır.²⁴⁰

Meyendorff, Buhara nüfusunu iki kısma ayırmaktadır. İlk kısımda Buhara bölgesini fetheden bölgede baskın bir güç olan Özbekleri ikinci kısımda ise fethedilen olarak tabir ettiği Tacikleri Buhara'nın ana nüfusu olarak belirlemiştir. Bu iki ana sınıfa ilaveten Türkmenler, Araplar, Kalmuklar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Afganlar, Yahudiler,

²³⁶ Khanikoff, a.g.e., s. 45.

²³⁷ Meyendorff, Journey..., s. 69.

²³⁸ Khanikoff, a.g.e., ss. 47-48.

²³⁹ Meyendorff, Journey..., s. 42.

²⁴⁰ Khanikoff, a.g.e., s. 67.

Çingeneler ve çoğunluğunu İranlıların oluşturduğu birkaç bin kadar kölenin de bu nüfus yapısına dâhil olduğunu belirtmektedir. Meyendorf Buhara'daki gibi birçok halk grubunun beraber yaşadığı başka bir yer bulmanın oldukça zor olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Buhara nüfusu içerisinde ayrıcalıklı bir konumda olan Özbeklerin kendi içerisinde pek çok kabileye ayrıldığını, bu kabileler arasında en ünlüsünün Buhara Hanlarının da mensup olduğu Mangıt Kabilesi olduğunu belirtmiştir. Buhara Hanlığı içerisinde Özbeklerin yaşadığı şehirleri Semerkand, Buhara, Kara-Kul, Karşı, Hisar ve Miyankal olarak açıklamıştır. Meyendorf diğer bir ana nüfus olarak tanımladığı Tacikleri kısa boylu, siyah saçlı, İranlılardan daha açık bir renge sahip Avrupaî tipler olarak ifade etmektedir. Meyendorf bölgede kalabalık bir nüfusa sahip Türkmenleri tanımlarken Özbeklerden daha geniş yüzlü ve Kalmuklara daha çok benzeyen bir yapıda olduklarından bahsetmektedir. Ayrıca Türkmenlerin en güçlü kabilesinin Teke olduğunu söylemiştir. Tarım yapmaya elverişli Ceyhun Nehri'nin kıyılarında yaşayan Türkmenlerin, Merv yakınlarında da ikamet ettiğini belirten Meyendorf onların Kırgızlar kadar zengin olmadığını ve en fazla altmış attan oluşan küçük sürülere sahip olduğunu söylemektedir. Meyendorf, Türkmenlerin Buhara hanına vergi verdiklerini bu vergiyi ödemezler ise hanın onlara düşmanca davrandığını belirtmiştir. Buhara'daki Arapların ise Müslümanların Buhara'yı fethettiği ilk zamanlardan beri burada olduğu belirten Meyendorf, Arapların koyu-kahverengi cilt yapılarıyla hemen fark edilebildiklerini ayrıca bunların çoğunluğunun köylerde ikamet ettiğinden bahsetmektedir.²⁴¹

Jules Joseph Leclercq'in Buhara'nın nüfus yapısı ile ilgili açıklamaları ile Meyendorf'un eserinde verdiği bilgiler doğru orantılıdır. Jules Joseph Leclercq de Buhara'da çok farklı milliyetten insanların bir arada yaşadığını gördüğünde şaşırmıştır. Bu durumu tarif edebilmenin imkânsız olduğunu söyleyen Jules Joseph Leclercq Özbek, Kırgız, Tacik, Hindu, Sart, Yahudi ve İranlı olan farklı milliyetten insanların birbirlerine karışmadan yaşayabildiklerini eserinde pek çok kez vurgulamaktadır. Bu kadar farklı millete mensup olan insanları birbirinden ayırabilen tek şeyin giyim kuşam farkı olduğundan bahseden Jules Joseph Leclercq Buharalıların daha çok İranlı veya Hiveli görünümde olduklarından bahsetmektedir.²⁴²

²⁴¹ Meyendorf, *The Year...*, s. 39.

²⁴² Leclercq, a.g.e., s. 80.

Meyendorf'un nüfus açıklamaları ile aynı doğrultuda bilgiler veren bir diğer kişi Arminius Vambery'dir. Vambery eserinde Buhara Hanlığı'nı oluşturan temel halklardan birinin Tacikler olduğunu söylemektedir. Taciklerden sonra Turaniler yani Türkler'in Buhara Hanlığı'nın demografik yapısı içerisinde etkin bir konumda olduğu bilgisi eserinde yer almaktadır. Aynı Meyendorf gibi Vambery de Buhara emirlerinin, Özbeklerin Mangıt Kabilesi'ne mensup olduklarını, bu yüzden Buhara'daki Özbek nüfusunun diğer ırklar üzerinde ayrıcalıklı bir konumda olduğu bilgisini gayet net bir şekilde açıklamıştır.²⁴³ Bölgedeki Türkmen nüfusundan da bahseden Vambery, Türkmenlerin aşiretlere bölündüğü söylemektedir. Meyendorf gibi Türkmenlerin çoğunluğunun mensup olduğu Teke Kabilesi hakkında da bilgiler veren Vambery, Teke Kabilesi'nin Ceyhun Nehri üzerindeki topraklarda yaşadığını söyleyerek, Buhara bölgesindeki Türkmen Kabileleri arasında en gaddar olanların Teke Kabilesi'ne mensup olan Türkmen kitleleri olduğunu belirtmiştir.²⁴⁴ Türkmenlerin, Ruslardan çekindiğini ve İranlıları küçük gördüklerini belirten Vambery, bölgedeki Türkmen Kabileleri arasında birlik olmadığını bu yüzden sürekli kavga ve düşmanlık halinin bulunduğu dair bilgiler vermektedir.²⁴⁵

Eversman'ın Buhara nüfusuyla ilgili verdiği bilgiler de Meyendorf'un kendi eserinde verdiği bilgilerle büyük benzerlik göstermektedir. Eversman Buhara şehrinin en önemli sakinlerinin Tacikler, Özbekler ve Yahudiler olduğunu söylemektedir. Taciklerin Buhara'nın asıl yerleşimcileri olduğunu söyleyen Eversman, Özbeklerin daha sonra şehrin ve ülkenin efendisi konumuna geldiklerini ve bir soylu sınıf oluşturdıklarını belirtmektedir. Özbeklerin Buhara Hanlığı'nın tüm sivil ve askerî makamlarında kendilerine yer bulduklarını belirten Eversman, Taciklerin ise sadece tüccar olarak faaliyet gösterdikleri açıklamasında bulunmaktadır.²⁴⁶

Meyendorf, Buhara bölgesindeki Kırgızların zaman zaman Buhara'yı terk ederek bozkıra döndüklerini, daha sonra tekrar Buhara'ya geldiklerini söylemektedir. Genelde Buhara'nın kuzeydoğu kısmındaki Miyankal'da ikamet eden Kırgızlar burada Karakalpaklar denilen başka bir topluluk ile karşılaşmaktadırlar. Meyendorf Buhara'da

²⁴³ Arminius Vambery, (1993), *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, Ahmet Özalp (Çev.), Ses Yayınları, İstanbul: s. 152.

²⁴⁴ Vambery, a.g.e., s. 48.

²⁴⁵ Vambery, a.g.e., s. 50.

²⁴⁶ Nazarov, a.g.e., s. 43.

az sayıda Afgan bulunduğundan da bahsetmiştir. Meyendorf, Çingenelerin ülkenin her yerinde bulunduğunu, küçük gruplar halinde gezdiklerini, ayrıca falcılık ve at cambazlığı yaptıkları bilgisini vermektedir. Yazar, Buhara'nın ana nüfusu olan Taciklerin genel özelliklerini hoş endama sahip, ılımlı ve nazik insanlar olarak tanımlamaktadır, fakat Taciklerin yaradılış olarak yalancı, alçak bir topluluk olduğunu da eklemektedir. Kendisi Taciklerin zanaatkârlık, tüccarlık ve çiftçilik mesleklerini en iyi şekilde icra ettiklerinden bahsetmektedir. Buhara halkı arasında en medeni insanların Tacikler olduğunu belirten Meyendorf, neredeyse tüm Taciklerin okuma yazma bildiğini, fakat çok bilgili olmalarına rağmen korkak bir yapıda oldukları için sürekli yönetilen tebaa olarak kaldıkları açıklamasında bulunmaktadır. Buhara ülkesinde hiçbir Tacik'te silah bulunmadığını, ülke savunmasına hiçbir şekilde karışmadıklarını belirten yazar Özbeklerin ise karakter olarak tam tersi bir yapıda olup savaşçı bir ruha sahip olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Meyendorf'a göre Özbekler ülkenin hâkim nüfusu olduklarının farkındadırlar.²⁴⁷

Meyendorf Buhara ülkesinin kaderini belirleyen Özbekler hakkında bilgi vermeye devam ederken Özbeklerin çoğunun bir yandan devlet görevini yürütürken diğer bir yandan ticaretle uğraştıklarını söylemektedir. Özbekler arasında entrika, açgözlülük ve rüşvetin yaygın olduğundan da bahseden Meyendorf'un verdiği sayısal değerlere bakarsak Buhara'da yaklaşık 1.500.000 Özbek, 650.000 Tacik, 200.000 Türkmen, 50.000 Arap, 20.000 Kalmuk, 4000 Yahudi ve Afgan'ın bulunduğu bilgisine ulaşılmaktadır.²⁴⁸

Arminius Vambery, Buhara nüfusunu oluşturan ırklardan biri olan Kırgızları açıklarken Meyendorf ile benzer ifadeler kullanmaktadır. Kırgızların Buhara'ya geldiklerini fakat Buhara'ya yerleşmediklerini ve Buhara şehrinden ayrıldıklarını söyleyen Vambery, Kırgızların genellikle Buhara Hanlığı'nın kuzey bölgelerinde dolaştıklarından bahsetmektedir.²⁴⁹ Khanikoff ise Buhara Hanlığı'nın nüfus yapısını açıklarken Meyendorf'un demografik açıklamalarına uygun ifadeler kullanmıştır. Khanikoff'a göre de Özbekler Buhara'daki en üstün ırktır ve onlar pek çok kabileye ayrılmışlardır.²⁵⁰ Khanikoff Özbeklerin, Taciklerden daha az ahlaklı olduklarından bahsetmektedir. Ayrıca Rus seyyah Özbeklerin yağma ve cinayet işlemeye meyilli olduklarını da belirtmiştir. Khanikoff, Buhara'da kaldığı yedi ay boyunca Buhara emiri

²⁴⁷ Meyendorf, The Year..., s. 40.

²⁴⁸ Meyendorf, The Year..., s. 41.

²⁴⁹ Vambery, a.g.e., s. 153.

²⁵⁰ Khanikoff, a.g.e., s. 73.

tarafından cezalandırılmış pek çok Özbek olduğunu söylemektedir. Özbeklerin yakalanmamak için çok sayıda kişi ile ve gece saldırdıklarını da ekler.²⁵¹ Özbeklerin çok azının okuma yazma bildiği ve Buhara'daki Özbeklerin genellikle şehirlerde yaşadıkları bilgisi de Khanikoff'un eserinde yer almaktadır.²⁵² Yazar, eserinde Tacikleri tanımlar iken Meyendorf'un açıklamaları ile örtüşen ifadeler kullanmaktadır. Khanikoff, Taciklerin Buhara şehrinin yerlisi olduğunu fakat bölgedeki başka şehirlerde çok az miktarda bulunduklarını söyler. Taciklerin savaşçı bir yapıda olmadığını söyleyen Khanikoff, Tacik topluluklarının kötü özelliklerinin aç gözlülük, yalancılık ve inançsızlık olduğunu söylemektedir. Fakat Khanikoff cinayet gibi büyük suçların Tacik toplulukları arasında nadiren işlendiği hususuna da dikkat çekmiştir.²⁵³

Meyendorf Buhara bölgesindeki Yahudiler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Buhara şehrinde yaşayan Yahudilerin şehirde toplam sekiz yüz evi olduğunu söyleyen Meyendorf, Yahudilerin bu bölgeye yedi yüz yıl önce Bağdat'ı terk ederek Semerkand üzerinden yerleştikleri bilgisini vermektedir. Meyendorf, Türkistan şehirleri arasında Yahudi nüfusunun en kalabalık olduğu şehrin Buhara olduğunu belirtmektedir. Ona göre Semerkand ve Herat şehirlerinde sadece on hane, Hive'de dört hane Yahudi yerleşim yeri bulunmaktadır.²⁵⁴

Ayrıca Meyendorf, Bedeşan, Hokand ve Kaşgar şehirlerinde hiç Yahudi yerleşim yerinin olmadığını da belirtmektedir. Meyendorf Yahudileri tasvir ederken onların düzgün bir baş biçimi, solgun bir ten ve ateş saçan gözleri bulunduğunu söylemektedir. Buhara şehrindeki Yahudi topluluğunun yaşamasına izin verilen sadece üç sokak bulunmaktadır. Meyendorf, her şeye rağmen Türkistan'ın diğer kentlerine nazaran Buhara'da kendilerine iyi muamele edildiğini söyleyen Yahudiler olduğunu belirtmektedir. Fakat devlet Yahudi nüfusuna baskı yapmakta ve hor görmektedir. Meyendorf bu durum için on altı yaşına basmış veya mal sahibi olan her Yahudi'den devletin belli bir miktar vergi almasını örnek göstermektedir. Meyendorf, Buhara'daki Yahudilerin ham ve iplik haline gelmiş ipekleri boyama ve ticaretini çok iyi bir şekilde yaptıkları bilgisini vermektedir. Aynı zamanda Buhara Hanlığı'nın bölgedeki Yahudilere önemli kısıtlamalar getirdiğini anlatmaya devam eden Meyendorf onların şehir içinde ata

²⁵¹ Khanikoff, a.g.e., s. 85.

²⁵² Khanikoff, a.g.e., s. 86.

²⁵³ Khanikoff, a.g.e., s. 71.

²⁵⁴ Meyendorf, The Year..., s. 34.

binmelerinin, ipekli giysi giymelerinin, yeni bir Sinagog inşasına başlamalarının yasak olduğunu belirtmiştir. Meyendorf, Buhara şehrinde bir haham ile görüştüğünü, hahamın ona buradaki Yahudilerin kutsal kitaplarından sadece iki tane kaldığını, durumlarının dini bakımdan çok kötü olduğunu söylediğinden bahsetmiştir.²⁵⁵

Alexander Burnes de Buhara’da yaşayan Yahudiler ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Alexander Burnes’in Yahudileri tasviri Meyendorf’tan biraz daha farklıdır. Burnes Yahudilerin dikkat çekici ve çok güzel bir ırk olduklarından bahsetmektedir. Burnes’e göre Yahudilerin yanaklarından ve boyunlarından sarkan lüleler onlara güzellik katmaktadır. Alexander Burnes de aynı Meyendorf gibi Buhara’da yaklaşık dört bin Yahudi’nin olduğunu söylemektedir ve buradaki Yahudilerin, Hindularla aynı şekilde muamele gördüklerini de ekler.²⁵⁶ Eserinde Yahudi nüfusu ile ilgili açıklamaları bulunun Mohan Lal Meyendorf’tan farklı Alexander Burnes ile benzer Yahudi tasvirleri yapmaktadır. Mohan Lal Yahudilerin hepsinin güzel ve çekici bir görümüne sahip olduklarını söylemiştir. Mohan Lal Buhara’da Yahudilerin bulunduğu sokaktan geçmiş ve burada güzellikten mahrum olan bir kadın veya adam görmediğini söylemiştir. Mohan Lal bu durum ile ilgili olarak “Güzelliğe tapan bir Hintli gelse buradaki Yahudilerin kurbanı olacaktır.” demiştir. Yahudi kadınlarının elbiselerini erkekleri baştan çıkartmak için diktirdiklerini söylemektedir. Son olarak Mohan Lal Buhara da en az üç bin tane Yahudi yaşadığından bahsetmektedir.²⁵⁷

Eversmann, Buhara’daki Yahudiler hakkında kısa ve öz bilgiler vermiştir. Bu bilgiler Meyendorf’un Yahudiler hakkındaki açıklamalarıyla da benzerlik göstermektedir. Eversmann, Yahudilerin Buhara’da yaşayan ırklardan biri olduğunu fakat Yahudilere Buhara şehrinin üçte birinde yaşama hakkı verildiğini söyler. Eversmann bunun nedenini Müslümanların, Yahudileri hor görmesi olarak açıklamaktadır. Yahudilerin hepsinin Farsça konuştuğunu ayrıca aralarından bazılarının Türkçe de anladığını belirtmiştir. Eversmann Taciklerin ve Özbeklerin Buhara hanına vergi vermediklerini, şehirde on altı yıldan daha fazla yaşayan Yahudilerin vergi verdiklerini söylemektedir. Buhara’da vergi ödeyen Yahudilerin sayısının bin iki yüz olduğunu ve tüm uygulamalara rağmen buranın diğer yerlere göre Yahudiler için bir

²⁵⁵ Meyendorf, The Year..., s. 35.

²⁵⁶ Burnes, a.g.e., s. 275.

²⁵⁷ Lal, a.g.e., s. 127.

cennet olduğu açıklamalarında yer almaktadır. Yahudilerin geçim kaynağının pamuk ve ipek boyama olduğunu söyleyen Eversmann, daha zengin olan Yahudilerin ticaret yaptıklarını ifade etmektedir. Eversmann Hokand, Taşkent ve Kaşgar da Yahudilerin olmadığını sadece Semerkand da Buhara'dan çıkartılan birkaç Yahudi ailesi olduğunu söylemektedir. Eversmann Buhara şehrindeki Müslümanların Yahudileri selamlamadıklarını, bunun nedeninin ise diğer Müslüman arkadaşları tarafından yanlış anlaşılma korkusu olduğundan da bahsetmektedir. Yahudilerin giyiniş bakımından Müslümanlardan ayrıldığına dair açıklamaları da bulunan Eversmann, Yahudilerin Müslümanlar gibi kafalarını tıraş ettiklerini fakat her iki tarafta da lüle bıraktıklarını açıklar.²⁵⁸ Arminius Vambery de Buhara bölgesinin nüfusu hakkında açıklamalarda bulunurken Yahudilerin kendi nüfuslarını muhafaza ettiklerini ve Türkistan halkları arasında asimile olmadıklarını belirtmiştir. Arminius Vambery, Meyendorf'un da söylediği gibi şehirdeki Yahudilere baskı yapıldığını zulüm ve aşağılayıcı hareketlerin dayanılmaz ölçüde olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁹

Khanikoff ve Meyendorf'un eserlerinde Buhara Yahudileri hakkındaki bilgiler benzerlik göstermektedir. Khanikoff da, Meyendorf gibi Yahudi nüfusa baskı yapıldığını teyit eden açıklamalarda bulunmuştur. Khanikoff Buhara'da yaşayan Yahudilerin haklarının ve ayrıcalıklarının kısıtlandığını ifade etmektedir; ayrıca bir Yahudi'nin asla bir Müslüman gibi giyinemeyeceğini açıklamaktadır.²⁶⁰

Yahudilerin kendilerine söylenenden farklı bir elbise giymelerinin kesinlikle yasak olduğunu ifade eden Khanikoff, tüm Yahudilerin ortak olarak kullandıkları bir kuşak türü ile bellerini sardıklarını ve bu kuşağı örtmek için herhangi bir şey giymenin kesinlikle yasak olduğunu söylemektedir. Khanikoff'un belirttiğine göre Yahudilerin şehirde at sırtında dolaşması kesinlikle yasaktır. Ayrıca Khanikoff bir Müslümanın herhangi bir ceza olmaksızın bir Yahudi'ye vurabildiğini, hatta şehir dışında onu öldürebildiğini söylemiştir.²⁶¹

Khanikoff, Buhara'daki Yahudilerin çoğunun kendi dilleri olan İbraniceyi bilmediklerini vurgulamaktadır. Khanikoff bir Yahudi'nin herhangi bir suçtan suçlu

²⁵⁸ Nazarov, a.g.e., s. 44.

²⁵⁹ Vambery, a.g.e., s. 154.

²⁶⁰ Khanikoff, a.g.e., s. 88.

²⁶¹ Khanikoff, a.g.e., s. 89.

bulunursa ilk cezası olması şartıyla asla ölüme mahkûm edilmeyeceğini, inancından vazgeçmek kaydıyla hayatına devam edebildiğini belirtmiştir. Eğer mahkûm inancından vazgeçmeyi kabul eder ve evli ise karısından boşandırılarak derhal Yahudi mahallesinden çıkarılır ve Kur'an'ın emir ve yasaklarını takip edip etmediği sıkı sıkıya kontrol edilirdi.²⁶²

2.3.2.4. Buhara Hanlığı'nın Yönetim Yapısı

Meyendorf ve Buhara bölgesini ziyaret eden kişiler eserlerinde hanlığın yönetimi hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Meyendorf'a göre Buhara'da baskıcı bir yönetim anlayışı bulunmaktadır. Fakat Meyendorf, Buhara yönetimindeki bu despotik anlayışın göçebe yaşam biçimi ve din etkisi ile biraz daha yumuşadığını söylemektedir. Meyendorf, Buhara hükümdarının imanlı komutan ya da "Emir-ül Mümin" ünvanını kullandığını belirtmektedir. Meyendorf net bir şekilde hanın devlet kurumları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Han tüm konularda kişinin yaşam ve ölüm hakkına karar verebilecek yetkilerle donatılmıştır. Meyendorf bir tek din adamları olan mollaların hanın kararları üzerinde büyük bir etkiye sahip olduklarını ve mollaların genelde dini iyi kullanarak insanı etki altına alabileceklerinden bahsetmiştir. Meyendorf'un açıklamalarına göre han sık sık divanı toplayarak mollaların görüşlerini almaktadır. Meyendorf, Buhara Hanlığı'nın çok geniş sınırlara sahip olmadığı için hanlıktaki valilerinin güçlerini keyfi olarak arttıramadıklarını da vurgulamaktadır. Meyendorf ayrıca başkente kolay ulaşım imkânının halkın şikâyetlerini bizzat hanın kendisine sunmasını kolaylaştıran bir etken olduğunu da eklemektedir.²⁶³

Khanikoff da Buhara'nın yönetim yapısı hakkında Meyendorf'un verdiği bilgiler ile örtüşen açıklamalarda bulunmuştur. Khanikoff'a göre Buhara Hanlığı'ndaki valiler daima kontrol altındadır. Bunun en önemli nedeni ise halkın Buhara emirine kolay ulaşabilmesi ve valilerin de bu durumdan haberdar olmalarıdır. Bu yüzden valiler yanlış bir karar vermekten ve görevden alınmaktan korkmaktadırlar. Khanikoff'un da belirttiği gibi onların makamında gözü olan birçok aday bulunmaktadır.²⁶⁴

²⁶² Khanikoff, a.g.e., s. 90.

²⁶³ Meyendorf, The Year..., s. 50.

²⁶⁴ Khanikoff, a.g.e., s. 234.

Alexander Burnes de Buhara ülkesinde dinin yönetim üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Buhara hanının her durumda Kur'an'a ve dini yasalara göre hareket ettiğini söyleyen Alexander Burnes ülke gelirlerinin mollalar ve camileri korumak için harcandığını söylemektedir.²⁶⁵ William Moorcroft Buhara Hanlığı'nın yönetimi ile ilgili açıklamalarında Buhara hanına gönderilen mektuplarda kendisine imanlı komutan, Müslümanların imamı tanrının vekili gibi hanın kendisine uygun gördüğü hitap şekilleri ile hitap edildiğinden bahsetmektedir.²⁶⁶

Khanikoff da Meyendorf gibi Buhara hanının sahip olduğu topraklarda insanların yaşam ve ölümüne karar verme yetkisi olduğundan bahsetmektedir. Fakat Khanikoff Buhara hanının gücünün Müslümanlığın kabul ettiği Kur'an, Tefsir ve Hadis yasaları ile sınırlandırıldığı açıklamasında bulunmaktadır. Khanikoff'un açıklamalarına göre Buhara hanı bölgedeki şehirleri, köyleri de kendi iradesiyle düzenleyebilmektedir. Khanikoff Buhara'dan uzakta olan şehirlere hanın bir yetkili atadığını bu yetkilinin ölüm cezası verme haricinde her türlü yönetim gücünü bulundurduğu bilgisini vermektedir. Ayrıca Khanikoff ölüm cezası verilmesi gerekiyorsa şehirdeki yetkilinin Buhara hanına başvurup izin alması gerektiğini, bunun bir zorunluluk olduğunu açıklamaktadır.²⁶⁷ Alexander Burnes de Meyendorf gibi dinin Buhara yönetimi üzerindeki etkisini tasdik eden açıklamalarda bulunmuştur. Alexander Burnes, Buhara Hanlığı'ndaki kasaba ve köylerin mollalar tarafından yönetildiğini söylemektedir. Ayrıca Alexander Burnes Buhara Devleti'nin temelini Kur'an olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁸ Arminius Vambery'de Buhara'nın yönetimi konusunda açıklamalarda bulunurken yöneticilerin dinsel konular üzerinde büyük bir hassasiyet gösterdiğinden bahsetmektedir. Vambery, Buhara'da ve diğer kentlerde dinsel buyrukların korunması ve yerine getirilmesi için yönetici kesimin görevlendirmiş olduğu memurlardan bahsetmektedir. Bu memurlar inanç ve ibadetle ilgili sorular soruyor ve namaz zamanları insanları camilere gitmeye zorluyorlardı.²⁶⁹ Vambery verdiği bu örnekler ile dinin Buhara yönetimi üzerindeki etkisini açıklamak istemiştir. Eugene Schuyler ise eserinde Meyendorf'un bahsetmiş olduğu gibi Buhara Hanlığı'nın merkezîyetçi yapısı hakkında bilgiler vermektedir.

²⁶⁵ Burnes, a.g.e., s. 293.

²⁶⁶ Alder, a.g.e., s. 123.

²⁶⁷ Khanikoff, a.g.e., s. 231.

²⁶⁸ Burnes, a.g.e., s. 366.

²⁶⁹ Vambery, a.g.e., s. 165.

Schuyler Buhara Hanlığı'nın başlarda Cengiz Han'ın çocuklarına yaptığı gibi bölge içerisindeki toprakları kısmen aile üyeleri içinde paylaşırma yoluna gittiği, fakat daha sonra ülkeyi tam anlamıyla birleştirmek ve merkezden uzakta kalan kısımlardaki yarı bağımsız gibi görünen yönetimleri ortadan kaldırmayı amaçladığını belirtir.²⁷⁰

Meyendorf Buhara Hanlığı'nın yönetim yapısı ile ilgili açıklamalarına devam ederken hanın yaptığı iyiliklerin hırslı devlet görevlileri tarafından bir şekilde suiistimal edildiğini, fakat bunun aşırıya kaçmasını hâkimlerin önlediğini söylemektedir. Ayrıca Meyendorf, Buhara Hanlığı'ndaki devlet görevlilerinin "Hanın Köleleri" ismi ile anılmaktan gurur duyduklarını da eklemektedir. Meyendorf bölgede bulunduğu zamandaki yönetim yapısını açıklarken Buhara hanı Emir Haydar'ın veziri Koşbegi üzerinden yönetim yapısı ile ilgili çok önemli bilgiler vermeye devam etmiştir. Buhara Hanlığı'ndaki tüm idare vezir Koşbegi ve onun kölelerinin elinde bulunmaktaydı. Vezirin yeğenlerinden biri Semerkand valisidir. Kardeşlerinden biri İnak özel meclis üyesi ünvanına sahiptir. Koşbegi'nin oğulları devlette herhangi bir görevde olmadıkları halde devletten maaş almaktadırlar. Meyendorf bu gibi örneklerin sayısını çoğaltarak Buhara Hanlığı'nda liyakat esaslı bir sistem olmadığını ifade etmektedir. Meyendorf ayrıca Buhara'daki görevlilerin tebaalarına değer vermediğini ve adam kayırma, rüşvet gibi kötü alışkanlıkların yaygın olduğunu söylemektedir. Meyendorf Buhara'da lükse itibar gösterilmemesinin nedenini de devlet görevlilerin zenginlerin mallarını bir şekilde elde etme hırsına bağlamaktadır.²⁷¹

Meyendorf, Buhara'daki devlet görevlileri arasında kıdemli kimselerin emri altındakilere halka baskı yapmasına olanak tanıdığını söylemektedir. Buradaki amaç varlıklı kimselerin mallarını yağmalamaktır. Meyendorf, Buhara'da hanların şahsına hizmetin devlet hizmeti olarak görüldüğünü, bunun yanlış bir durum olduğunu ifade etmektedir. Meyendorf, Buhara Hanlığı'nda vezir pozisyonunda bulunan Koşbegi ile Osmanlı Devleti'nin sadrazamını karşılaştırmakta bu karşılaştırmının sonuncunda faaliyet alanı ve güç olarak Osmanlı Devleti'nin sadrazamını işaret etmektedir. Meyendorf devlet yönetiminde vezirden sonra ikinci sırada askeri birliklerin başkomutanının olduğunu söylemektedir. Üçüncü sırada ise şeyhülislam olduğunu belirten Meyendorf şeyhülislamın saray çalışanlarına bağlı olmadığını bilgisini de ayrıca

²⁷⁰ Schuyler, a.g.e., s. 406.

²⁷¹ Meyendorf, The Year..., s. 51.

eklemektedir.²⁷² Meyendorf'a göre Buhara Hanlığı'ndaki kadınlar devlet yönetiminde etkin değillerdir. Meyendorf eserini yazdığı zamanda, Buhara hanının haremde yaklaşık iki yüz kadın olduğu bilgisini vermiştir. Fakat Meyendorf, Buhara hanının bu kadınlardan sadece dört tanesine ilgi gösterdiğini de eklemiştir.²⁷³

Khanikoff da Buhara Hanlığı'nda Emir den sonra gelen ilk kişinin vezir olduğundan bahseder. Khanikoff vezirin Buhara emirinin mührünü taşıdığını, ayrıca ithalat ve ihracatın vergilerini toplamaktan vezirin sorumlu olduğunu belirtir. Vezirin herhangi bir durumda memur ataması yapmak gibi yetkileri olduğunu da eklemektedir.²⁷⁴ Meyendorf, Buhara hanına yol gösteren ve karar almasında yardımcı olan divan hakkında da bilgiler vermektedir. Meyendorf divanın beş veya yirmi üye arasında kişilerden oluştuğunu belirtmektedir. Divanın üyeleri genellikle yüksek mevkili kişilerden oluşmaktadır. Divan da dinin etkisi çok büyük olduğu için din adamlarının da büyük ağırlığı bulunmaktadır. Buharalı din adamlarının başlarında şeyhülislam vardır ve kendilerine göre bir hiyerarşi oluşturmaktadırlar. Hukuki durumlar din yasaları ile açıklandığı için birçok konuda kendilerine başvurulmaktadır. Meyendorf'a göre savaşçı ve çok dindar olan Özbek nüfusu din adamlarına çok fazla saygı göstermekteydi. Meyendorf, Buhara Hanlığı'nın gelirleri hakkında yaptığı açıklamalarda hanlığa en fazla maddi katkının sahip olduğu topraklardan geldiğini ifade etmektedir. Meyendorf askerler ücretlerini hanın kendilerine yaptığı toprak bağışıyla aldıklarını, ayrıca bir savaş çağrısı olduğu zaman onların askerlik hizmetlerinin otomatik olarak başlamış bulunduğu bilgisini de vermektedir.²⁷⁵

Meyendorf Buhara Hanlığı'nın yönetim yapısı hakkında açıklamalarına devam ederken hanlık gelirleri ile ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Meyendorf'a göre ihracattan elde edilen gelir tahmini olarak elli milyon franktır. Meyendorf buradan gelen kâr ile okullar ve din adamlarının oluşturduğu sınıfın güçlendirilmeye çalışıldığını ifade etmektedir. Meyendorf yüzde iki buçuk olan bir vergi türü bulunduğunu bununla beraber ithalat vergisinden muaf tüccarların ülkedeki doğal ürünleri korumak için de vergi verdiklerinden bahsetmektedir. Meyendorf Buharalıların Kur'an'da sadaka harcaması olarak bilinen 1/10 oranında olan bir ödeme yapmak zorunda olduklarını belirtir.

²⁷² Meyendorf, The Year..., s. 52.

²⁷³ Meyendorf, The Year..., s. 53.

²⁷⁴ Khanikoff, a.g.e., s. 243.

²⁷⁵ Meyendorf, The Year..., s. 55.

Meyendorf yukarıdaki açıklamalarına ek olarak her Buharalının elindeki kırk koyundan birini devlete vermek zorunda olduğunu da ifade etmektedir. Meyendorf, hanın özel kullanımı için yaklaşık bir milyon ruble bütçe ayrıldığını açıklamaktadır. Yazar devletin finans yönetiminin tamamen hana ve o zamanki veziri Koşbegi'ne ait olduğunu belirtmiştir.²⁷⁶

Alexander Burnes ise sadece Müslümanların değil ülkenin tüm sakinlerinin yıllık vergi ödediklerinden bahsetmektedir. Savaş zamanları da ek olarak başka bir verginin alındığını belirten Burnes Buhara'nın diğer bir gelir kaynağının ise elinde bulunduğu topraklardan elde ettiğini söylemektedir.²⁷⁷ Son olarak ise Jules Joseph Leclercq Buhara'nın yönetim yapısındaki önemli bir âdetin yıllar içinde değiştiğinden söz etmektedir. Hanlığın ilk zamanlarında Avrupalılar, Buhara emirinin huzuruna çıktığında yerlere kapanarak saygılarını göstermek zorundaydılar. Fakat güç dengeleri değişince emirler Avrupalıları sarayda çok hoş karşılamaya başlamışlar, onların konumlarına göre çok güzel bir Türkistan atı ve ipek halı gibi hediyeler bile vermeye başlamışlardır.²⁷⁸

2.3.2.5. Buhara Hanlığı'nın Askeri Yapısı

Meyendorf'a göre Buhara Hanlığı'nın askerî güçleri iki ana sınıfa ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki sadece süvarilerden oluşan köleler ve paralı askerlerdir. İkincisi ise hanın daimi ordusudur. Meyendorf bu ordunun yaklaşık yirmi beş bin kişiden oluştuğunu, olağanüstü bir durum olursa bu sayının altmış binden daha fazla kişiyi kapsayabileceğinden bahsetmektedir. Meyendorf, Buhara hanının normal bir sefere ortalama on iki ile on üç bin kişiden oluşan askerî birlik gönderdiğini belirtmektedir. O ayrıca geri kalan birliklerin sınır kalelerini korumak üzere görevlendirildiği bilgisini de vermektedir. Meyendorf hanlığın kendine bağlı daimi askerlerine ödemelerini tahıl ya da para yoluyla yaptığını belirtmektedir.²⁷⁹ Alexander Burnes'e göre ise Buhara Hanlığı'nın ana askerî gücü yirmi bin at, dört bin piyade ve kırk bir toptan oluşmaktadır. Bunlardan hariç devlete hizmet eden kişilerin oluşturduğu elli bin atlı ve Ceyhun'un güneyinden gelen on bin kişilik askerî birlik de duruma göre orduya katılabilmektedir. Alexander Burnes, Türkmen aşiretlerinin de askerlik görevlerini yerine getirebildiklerini, fakat

²⁷⁶ Meyendorf, The Year..., s. 56.

²⁷⁷ Burnes, a.g.e., s. 369.

²⁷⁸ Leclercq, a.g.e., s. 88.

²⁷⁹ Meyendorf, The Year..., s. 56.

bunun için onları ikna edebilecek kişiler olması gerektiğinden de bahsetmektedir. Ayrıca Alexander Burnes ek askerî birliklerin nadiren hizmete çağrıldığını belirtmiştir.²⁸⁰

Mohan Lal ise olağanüstü bir tehlike anında Buhara hanının derhal köylerden birçok adam toplayabileceği iddialarının olduğunu, fakat en fazla on bin askerin toplanabileceğini söylemiştir.²⁸¹ Arminius Vambery Buhara Hanlığı'nın askeri gücünün tahmini kırk bin süvariden oluştuğunu söylemektedir. Fakat Arminius Vambery bu söylediği sayıyı abartılı bulmuştur. Bunun nedeni ise Buhara hanının savaşa giderken yardımcı bir kuvvet oluşturmak için yaklaşık elli bin frank harcama yapmasıdır.²⁸² Jules Joseph Leclercq de Buhara ordusunun mevcudunun kırk bin kişi olduğunu belirtmektedir. Jules Joseph Leclercq'e göre, bu ordunun dokuz bin kişilik kısmı bir tehlikeye karşı sürekli hazır halde bulunmaktaydı.²⁸³

Meyendorf Buhara Hanlığı'nın askeri yapısı ile ilgili bilgi vermeye devam ederken ordunun teçhizatından bahsetmektedir. Meyendorf'a göre ordunun atlı birliklerinin silahları aynı İran ordusunun süvarileri gibi eğri bir kılıca, çok uzun bir mızrağa ve fitilli bir tüfekten oluşmaktadır. Askerler çelik başlık, zincir zırhlı bir gömlek giymektedirler, ayrıca hepsi manda derisinden yapılmış yuvarlak bir kalkan taşımaktadırlar. Meyendorf'a göre Buhara ordusunun ağır silahları sadece üç ya da dört at arabasının taşıdığı on İran topundan oluşmaktadır. Ayrıca Meyendorf bu topları hareket ettirmenin ve kullanmanın zorluklarından bahsetmiştir. Yazar Buhara ordusunun en seçkin savaşçılarının Özbeklerden oluştuğunu söylemektedir. Meyendorf, Özbeklerin aynı zamanda disiplinsiz bir şekilde savaştıklarını da belirtmiştir. Özbeklerin çok güzel atlara sahip olduğunu ve iyi birer binici olduklarından da bahseden Meyendorf, Özbeklerin savaşlardaki teke tek çarpışmalarda çok başarılı olduklarını belirtmiştir. Özbeklerin bu özelliğinden saldırı savaşlarında yararlandığını söyleyen Meyendorf onların hız avantajını ne kadar iyi kullandıklarından bahsetmektedir. Meyendorf aynı zamanda Özbeklerin uzun seferlere dayanamayacağı bilgisini de vermektedir.²⁸⁴

Alexander Burnes de aynı Meyendorf gibi askerî birliklerin ücretlerinin tahıl ile ödendiğini söylemektedir. Ayrıca piyade birlikleri ile süvari birliklerinin ayrı ücret

²⁸⁰ Burnes, a.g.e., s. 371.

²⁸¹ Lal, a.g.e., s. 139.

²⁸² Vambery, a.g.e., s. 149.

²⁸³ Leclercq, a.g.e., s. 91.

²⁸⁴ Meyendorf, The Year..., s. 57.

aldığını da belirtmiştir. Meyendorf'un açıklamalarına paralel olarak Alexander Burnes de Buhara ordusundaki piyade birliklerinde fitilli tüfekler olduğunu söylemektedir. Burnes'e göre süvari birliklerinin uzun bıçakları ve yaklaşık yirmi metre uzunluğunda mızrakları bulunmaktadır. Alexander Burnes, savaşçı Özbek topluluğu hakkında özel bilgiler de vermiştir. Bu bilgilere göre Özbekler ateşli silahları iyi bir şekilde kullanamamaktadırlar, fakat bıçak ve mızrak kullanımlarında oldukça iyidirler. Özbek nüfusu ile ilgili açıklamalarına devam eden Alexander Burnes onların düşmanlarından hiç korkmadıklarını belirtir. Burnes, Buharalıların topun önemini kavrayamadıklarını, kalelerini savunmak için top yerleştirmediklerini de belirtmiştir. Alexander Burnes, Buhara hanının sadece atlı birlikler ile savaşa katıldığı bilgisini de vermektedir.²⁸⁵

Buhara Hanlığı'nın kendine ait topçu birlikleri olmadığını söyleyen Alexander Burnes silahların verimli kullanılmadığından bahsetmektedir. Toplar, topları taşıyan araba düzeneğinden ayrılmıştır. Tüm toplar pirinçten yapılmıştır ve bu topların 3/4 küçük sahra topu olarak ortaya çıkmaktadır. Alexander Burnes hanlıkta dört tane havan topu bulunduğunu söylemektedir.²⁸⁶

Jules Joseph Leclercq, Buhara askerlerinin ekipmanları hakkında bilgi verirken askerlere Avrupa'dan getirilmiş modelleri farklı ve eski tüfeklerin verildiğini belirtmiştir. Askerlerin değişik anlama gelen boru sesleri ile komuta edildiğini de aktaran Jules Joseph Leclercq bu sistem sayesinde ordudaki subaylara çok iş düşmediğinden de bahsetmektedir. Jules Joseph Leclercq, Buhara ordusundaki uygulamaların çoğunun Rus askeri sistemini taklit ettiğini de belirtmiştir.²⁸⁷

Eugene Schuyler, Buhara Hanlığı'nın askeri yapısı hakkında verdiği bilgilerde Buhara ordusunun düzensiz bir yapıda olduğunu söylemiştir. Askerlerin belli bir düzen içerisinde hareket etmediğini vurgulayan Schuyler askerlerin kiminin yaya, kiminin at üzerinde, kiminin deve üzerinde olduğunu da açıklamaktadır. Schuyler ayrıca Buhara askerlerinin çoğunda mızrak ve kılıç olduğunu askerlerin fitilli tüfekler kullandığını fakat bazı askerlerin diğerlerinden farklı olarak çakmaklı ve kapsüllü silah çeşitlerini de kullandıklarını belirtmektedir. Eugene Schuyler Buhara ordusunda atlar ve develerin

²⁸⁵ Burnes, a.g.e., s. 372.

²⁸⁶ Burnes, a.g.e., s. 373.

²⁸⁷ Leclercq, a.g.e., s. 92.

taşıdığı üç büyük top olduğunu söylemektedir.²⁸⁸ Buhara Hanlığı'nın askeri yapısı hakkında Meyendorf dâhil olmak üzere verilen sayısal veriler yazarların bölgeye farklı zaman dilimlerinde gitmesinden kaynaklanmaktadır. Esas olarak Meyendorf başta olmak üzere çoğu yazarın Buhara askerî sistemi ve donanımları üzerine belirttiği açıklamalar benzerlik göstermektedir.

2.3.2.6. Buhara Hanlığı'nın Ticari Yapısı

Meyendorf'a göre toprak ülkenin en önemli zenginlik kaynaklarından biridir. Topraktan elde edilen ürünler sayesinde nüfus kendi ihtiyaçlarını karşılamakta ayrıca büyük bir ticaret yapma şansına sahip olmaktadır.²⁸⁹ Meyendorf, Buhara Hanlığı'nın ticareti hakkında bilgilendirmelerine devam ederken Hindistan ve İran ile yapılan ticaretin önemli kısmını değerli taşların oluşturduğunu söylemektedir. Meyendorf, Buhara'da lüks düşkünlüğünün çok az olduğunu söylemekte bundan dolayı hanlıktaki lüks tüketim malların ihracatının daha aktif bir durumda olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Meyendorf, Buhara Hanlığı'nın ticaret yaptığı para değerlerini altın, gümüş ve bakır olarak belirtmektedir.²⁹⁰ Buhara'yı Türkistan'ın en önemli ticaret merkezi olarak tanımlayan Meyendorf burada her milletten tüccar olduğunu vurgulamaktadır. Meyendorf bu ifadelerine ek olarak Buhara kentini doğu ticareti ile batı ticaretinin buluşma noktası olarak tarif ederek ülkelerdeki siyasi değişikliklere bakılmaksızın Buhara'daki ticaretin olağan şekliyle sürdüğü bilgisini vermektedir. Rus seyyah Buhara Hanlığı'nda ticaretin gelişmesinin başlıca sebeplerini bölgenin coğrafi konumu, iklimi, toprağın yapısı ve komşu ülkelerin ellerinde bulundurdıkları ticari malların değeri olarak sıralamaktadır. Yazar bu sebeplerden dolayı Buhara'daki ticaretin hiç sona ermediğini belirtmektedir.²⁹¹

Rus seyyah Buhara Hanlığı'ndaki ticaret faaliyetlerini en iyi Taciklerin yaptığını söylemektedir. Ona göre Tacikler ticari konularda son derece zekidirler ayrıca kişisel yaşamlarında da tutumlu olmalarıyla ön plana çıkmaktadırlar. Meyendorf eserinde Buhara'nın önemli bir ticaret ülkesi olmasında Taciklerin katkılarının büyük olduğunu da ifade etmektedir. O ayrıca Buhara Hanlığı'nda ticaretten elde edilen zenginliğin yüksek

²⁸⁸ Schuyler, a.g.e., s. 416.

²⁸⁹ Meyendorf, The Year..., s. 42.

²⁹⁰ Meyendorf, The Year..., s. 45.

²⁹¹ Meyendorf, The Year..., s. 47.

olduğunu bu yüzden devlet memurlarının çoğunun ticaret ile uğraştığını açıklamaktadır. Meyendorf devlet memurlarının aynı zamanda ticaret yapmalarının halk nazarındaki itibarlarını sarsacağını bile düşünmedikleri açıkça ifade etmektedir. Rus seyyaha göre bu durum Buhara hanından aşağı rütbede olan herkesin para beklentisi içinde olması ile açıklanabilmektedir. Meyendorf, Buhara Hanlığı'nın ihracat vergilerini kaldırdığı bunun yanı sıra hanlıktaki ithalat vergilerinin de çok az bir tutar olduğu bilgisini vermektedir. Bundaki amaç bölgedeki ticareti geliştirmektir. Ayrıca Meyendorf Buhara'nın en büyük ticaret ortağının Rusya olduğu açıklamasında bulunmaktadır.²⁹²

Meyendorf, Rusya'ya gelen Buharalı tacirlerin ellerindeki malların onda dokuzunu sattıklarını ve Rusya'dan pek çok mal aldıklarını söylemektedir. Bu bilgiye ek olarak yazar Rusya'ya giden ticaret kervanlarının Hazar Denizi ile Petropolovsk arasındaki Rus sınır kasabalarında bulunduğu bilgisini de eklemektedir. Orenburg eyaletinde bir sınır kasabası olan Troistk'e Buharalı tacirlerin çoğunun gittiğini, çünkü burada diğer bütün şehirlerden daha ucuza demiri ve çeliği satın alabildiklerini açıklayan Meyendorf genelde ticaret kervanlarının Buhara'dan Mayıs'ta, Rus sınırından da Ekim ya da bazen Kasım ayında ayrılabilindiklerini eklemektedir. Meyendorf'a göre tüm Buharalı tacirler yolculuklarını at sırtında yapmaktadırlar. Buharalı tacirlerin hizmetkârları ise develere binmektedir.²⁹³ Meyendorf Rusya'dan sonra en fazla ticaretin Kaşgar'la yapıldığını da belirtmektedir. Rusya'dan bakır, demir çelik, civa, mercan, şeker, beyaz ve mavi kâğıt, pirinç, zeytinyağı ve tereyağı yapımında kullanılan madeni araç gereç ve bez geldiğini belirten Meyendorf ayrıca Rusya'dan dönen kervanların pamuk, firuze taşı, lacivert taşı, post, kuruyemiş, çay, kumaş, Keşmir şalları ile beraber Buhara'ya döndükleri bilgisini vermektedir. Meyendorf, Buhara kervanlarının Afganistan ve Hindistan'a at, Rus bakırı, demir tel, Bedahşan Firuze taşları, mercan, Buhara'ya özgü renkli ipekli elbiseler, ipek pamuklu veya sim işlemeli elbiseler, porselen götürmekte Afganistan ve Hindistan'dan ise elbiselik kumaşlar, kaplama bezleri, yünlü kumaşlar, sarıklar, beyaz şeker, baharat, dini kitaplar getirmekte olduğu açıklamasında bulunmaktadır.²⁹⁴ Rus seyyah ayrıca Buhara Hanlığı'nın İran ile asla dostça ilişkilere sahip olmadığını bunun nedeninin ise iki devletin farklı mezheplere sahip olmasından

²⁹² Meyendorf, *The Year...*, s. 48.

²⁹³ Meyendorf, *The Year...*, s. 49.

²⁹⁴ Zarccone, a.g.e., s. 78.

ileri geldiğini ifade etmektedir. Meyendorf Buhara’da yaklaşık otuz bin İranlı köle olduğunu, Buharalıların bunları sevmediğini söylemiştir.²⁹⁵ İranlıları köle yapabilen Buharalılar bölgedeki köle ticaretinin gelişmesinde önemli etkileri olmuştur.

Mohal Lal ise Buhara ticareti ile ilgili açıklamalarında Meyendorf’tan farklı olarak yıllık büyük miktarda Buhara’ya ihraç edilen çay ticaretinden bahsetmektedir.²⁹⁶ Ticaret ile ilgili açıklamalarına devam eden yazar Buhara tüccarlarının Kabil’i yılda iki ya da üç kez ziyaret ettiklerini ve bu bölgeden büyük miktarda ipek, Rus dantelleri, şeker ve kâğıt getirdiklerini belirtmektedir.²⁹⁷ Ayrıca bu duruma ek olarak kervanların faaliyetlerine hemen kış bittikten sonra Türkistan’da başladıklarını ve kar yağmadan önce Buhara’ya geri geldikleri açıklamasında bulunmaktadır. Mohan Lal kervanların Buhara’ya geri gelirken yanlarında ipek kumaş, çelik, demir, şeker ve ipek bezler getirdiklerini de söylemektedir.²⁹⁸

Eugene Schuyler ise Buhara pazarlarını ziyaret etmiş ve Buhara’nın ticareti hakkında önemli bilgiler vermiştir. Eugene Schuyler’e göre Buhara Türkistan’ın en önemli ticaret merkezidir. Schuyler, Meyendorf gibi Buhara pazarlarına dünyanın her tarafından gelen tüccarlar ve ticari mallar olduğunu söylemektedir.²⁹⁹ Eugene Schuyler Buhara pazarlarında Rus, İngiliz ve Alman kumaşları gördüğünü bunlar arasında İngiliz kumaşlarının Afganistan yolu ile ithal edilebildiği için “Kabili” adıyla tanımlanıp Rus kumaşlarından daha pahalıya satıldığı açıklamasında bulunmaktadır. Buhara pazarlarının çok kalabalık olduğunu söyleyen Eugene Schuyler pazarlarda saf pamuk, ipek kumaş gibi şeylerin satıldığı bilgisini vermiş, ayrıca pazardaki her zanaat kolunun kendine ait yerlerde ticari faaliyetlerini sürdürdüklerini belirtmiştir. Schuyler pazarda Rus basması, pamuklu bez ve başka tür pamuklu kumaşlar gördüğünü de eklemektedir.³⁰⁰ Eugene Schuyler Meyendorf’tan farklı olarak Buhara ile Rusya arasındaki ticaretin önemli bir kısmını Tatarların elinde bulundurduğundan söz etmektedir. Ayrıca Schuyler küçük bir sermayeye sahip olan kişinin Buhara’da Avrupa mallarıyla büyük kârlar yapabileceği konusunun altını çizmektedir.³⁰¹ Schuyler Buhara pazarlarında ipek tüccarları, Türkmen

²⁹⁵ Meyendorf, *The Year...*, s. 58.

²⁹⁶ Lal, a.g.e., s. 107.

²⁹⁷ Lal, a.g.e., s. 119.

²⁹⁸ Lal, a.g.e., s. 142.

²⁹⁹ Schuyler, a.g.e., s. 429.

³⁰⁰ Schuyler, a.g.e., s. 404.

³⁰¹ Schuyler, a.g.e., s. 430.

ve İran halıları satan dükkânların ve kuyumcuların olduğundan bahsetmektedir.³⁰² O Buhara’da kölelerin alenen satıldığını da açıklamaktadır. Ayrıca köle pazarlarında binlerce İranlının kolera ve açlıktan öldüğünü belirtmiştir.³⁰³

Alexander Burnes Buhara’nın ticari yapısı hakkında yaptığı açıklamalarında köle ticareti ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler Meyendorf’un eserinde köle ticaretini açıkladığı kısımlarla çok benzerlik göstermektedir. Alexander Burnes Buhara’da her cumartesi düzenlenen köle pazarlarına gittiğini burada Özbeklerin, İran’dan Türkmenler vasıtasıyla getirilen köleler ile ticaret yaptıklarını anlatmaktadır. Alexander Burnes, Buhara’da İranlı kölelerin ticaretinin yapıldığı kırk tezgâh olduğunu açıklamaktadır.³⁰⁴ Alexander Burnes Özbeklerin İranlıları gerçek bir mümin olarak görmedikleri için onlara mezhepleri ve dinle alakalı sorular sorduklarını, ayrıca Türkistan’da çok yaygın olan cüzzam hastalığı nedeniyle satılan kölelerin vücutlarını dikkatli bir şekilde incelediklerini söylemektedir. Burnes’e göre Buhara’daki köle ticaretinde alıcılar aldıkları kölenin kâfir olmasıyla memnun olmaktadır.³⁰⁵ İranlılar da Özbekler tarafından gerçek Müslüman olarak görülmedikleri için diğer köleler ile beraber kâfir statüsünde alımları yapılmaktaydı.

Khanikoff eserinde Buhara Hanlığı’nın ticaret yapısı ile ilgili çok detaylı bilgiler vermektedir. Bu bilgiler Meyendorf’un eserindeki bilgiler ile benzerlik göstermektedir. Yazara göre ticaret tarımdan sonra en önemli ikinci gelir kaynağı olmaktadır. O, iç ticaretin ülke için yeterli bir durumda olduğundan da bahsetmektedir.³⁰⁶ Khanikoff mal ücretleri ve madeni paraların sabitlendiği yerler olan Buhara, Semerkand ve Karşı’yi ticaretin ana noktaları kabul etmektedir. Yazar bu şehirlerdeki dükkânların çok olmasının ticaretin gerçekten geliştiği manasına gelmediğini, çünkü buralarda Rus malları haricinde değerli ürünlerin bulunmadığını söylemektedir.³⁰⁷

Khanikoff Buhara Hanlığı’nın farklı şehirlerine ulaşmanın zorluklarından bahsetmekte ve bunun ticareti kötü şekilde etkilediğini açıklamaktadır.³⁰⁸ Seyyah aynen Meyendorf’un açıklamalarındaki gibi Buhara şehrinin ticaret için çok önemli bir yer

³⁰² Schuyler, a.g.e., s. 432.

³⁰³ Schuyler, a.g.e., s. 436.

³⁰⁴ Burnes, a.g.e., s. 281.

³⁰⁵ Burnes, a.g.e., s. 282.

³⁰⁶ Khanikoff, a.g.e., s. 206.

³⁰⁷ Khanikoff, a.g.e., s. 207.

³⁰⁸ Khanikoff, a.g.e., s. 208.

olduğunu söylemektedir. İki yazar da bunun en önemli sebebinin Buhara şehrinin coğrafi konumu olduğu görüşünde birleşmektedirler. Khanikoff, Buhara şehrini doğu ve batı Asya arasındaki tüm ticaret yollarının merkezi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu bölgede üretilen birçok ürünün Avrupa'ya gönderildiği bilgisini de eklemektedir. Buhara'nın coğrafi konumunun bölge ticareti için ne kadar avantajlı olduğu açıklamalarına devam eden seyyah Buhara'nın, bölgede güney yönünde bulunan tüm devletler için önemli bir ikmal merkezi olduğunu da açıkça belirtmektedir. Khanikoff, Buhara Hanlığı'nın bölgeye gelen tüccarlardan büyük avantajlar sağlandığı için ülkeye daha çok kervansaraylar, gümrük bölgeleri ve su sarnıçları kurulduğu bilgisini vermektedir.³⁰⁹

Khanikoff aynı Meyendorf gibi Buhara Hanlığı'nın en önemli ticari ortağının Rusya olduğunu belirtmektedir. Yazar ticaret ile ilgili verdiği bilgilerin devamında bu iki devletin çok eski zamanlardan beri ticari ilişkiler içinde bulunduklarını da söylemektedir.³¹⁰ Khanikoff'a göre kervanların Rusya'dan ayrılması Eylül ortasından Kasım ayının ortasına kadar sürebilmektedir.³¹¹ Rusya'nın Buhara Hanlığı'ndan pamuk, kuru meyve, pirinç, çivit, boyalı ve beyaz ipek halatlar, küçükbaşlıklar gibi ticari ürünler aldığını söyleyen Khanikoff, Rusya'nın bu ürünler arasından en fazla pamuğu satın almayı tercih ettiğini belirtmektedir.³¹² Meyendorf gibi Khanikoff da Rusya'nın Buhara'dan aldığı ticari mallar arasında pamuğu ilk sıraya koymaktadır. Rusya'nın ise Buhara Hanlığı'ndan tüccarları vasıtasıyla bazı kumaş türleri ve ipek eşyalar aldığını belirten Khanikoff ayrıca Rus devletinin Buhara Hanlığı üzerindeki ticaret üstünlüğünün Rus tüccarlarının tutumuna bağlı olarak devam edebileceğini bilgisini de vermektedir.³¹³

Yazar son olarak Buhara ve Rusya arasındaki ticaret hacmini tanımlarken malların yıllık olarak taşınmasında beş bin veya altı bin devenin kullanıldığını söylemektedir. O, maddi olarak yaptığı bir hesaplama ile Buhara Hanlığı ve Rusya arasındaki ticaret miktarının üç buçuk milyon ile dört milyon duka altın değerinde olduğunu ifade etmektedir.³¹⁴

³⁰⁹ Khanikoff, a.g.e., s. 210.

³¹⁰ Khanikoff, a.g.e., s. 212.

³¹¹ Khanikoff, a.g.e., s. 214.

³¹² Khanikoff, a.g.e., s. 216.

³¹³ Khanikoff, a.g.e., s. 218.

³¹⁴ Khanikoff, a.g.e., s. 220.

2.3.2.7. Buhara Hanlığı'nda Tarım ve Zanaat

Meyendorf Buhara Hanlığı'nın tarım yapısı hakkında en büyük dezavantajın su sorunu olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda ekilecek olan tarlaları düzgün bir şekilde diğer topraklardan ayırma işleminin bölgedeki tarımı kolaylaştırdığı açıklamasında bulunan Meyendorf Buhara'da toprağın ekim işlemlerinin genellikle köle veya esirlere bırakıldığı bilgisini vermektedir. Meyendorf daha önce de belirttiğimiz gibi topraktan elde edilen gelirin çok yüksek düzeyde olduğunu söylemektedir. Rus seyyah toprağın verimli olması ve ekim yapılan arazilerin küçük olması yüzünden kalite ve verimin arttığı açıklamasını yapmaktadır. Çünkü işletilen arazi küçük boyutlarda olduğu zaman ekinlerin durumu ve kontrolünün daha sıkı bir şekilde yapılması kolaylaşmaktadır. Meyendorf Buhara'daki toprak mülkiyetlerini beş farklı çeşitte açıklamaktadır. Devlete ait araziler, şahıslar ile devletin arasında konumu çok belli olmayan ve genellikle anlaşmazlık çıkan topraklar, askeri hizmetlerde bulunanlara hayatlarını idame ettirmek için verilen araziler, mülk yani şahsi araziler ve vakıf arazileri olmak üzere toplam beş çeşit toprak mülkiyeti bulunmaktadır. Bu toprak mülkiyetleri sayesinde Buhara Hanlığı'ndaki halk çeşitli tarım gelirleri elde etmektedir. Meyendorf devlet arazilerinin kiralık olarak verildiğini ve Buhara Hanlığı'nın üretimin büyük bir bölümünü gerçekleştirdiğini söylemektedir. Rus seyyah açıklamalarının devamında toprağın verimliliğine etki eden en önemli olayın sulama kanalları olduğunu bu kanalların tıkanması durumunda hükümetin “Mirab” isminde yetkilileri sulama kanallarını açmak için görevlendirdiğinden bahsetmektedir. Yazar ayrıca bölgedeki tarım araçları hakkında da bilgiler vermiştir. Tarım için sabanların kullanıldığını ve bunların genel olarak öküzler tarafından çekildiğini belirten Rus seyyah ürünlerin nakli için at arabalarının kullanıldığını söylemektedir.³¹⁵

Meyendorf Buhara Hanlığı'nda yetiştirilen tarım ürünleri hakkında da bilgiler vermektedir. Hanlıktaki arazilerin belirli bir matematik düzenine göre bölündüğü ifade eden Rus seyyah sonbaharda ekilen bazı ürünlerin temmuzda biçildiğini söylemektedir. Ayrıca Temmuz'dan sonraki aylarda toprağın tekrar sürülerek fasulye, bezelye veya nohut ekildiğini de eklemektedir. Meyendorf Buhara Hanlığı'nda genelde fakirlerin temel besini olan ve siyah keten tohumundan daha küçük Mach isimli bir tarım ürününün ekildiğinden de bahsetmektedir. Yazar tarım ile ilgili verdiği bilgilerin devamında martın

³¹⁵ Meyendorf, The Year..., s. 42.

ilk haftasında arpanın ekildiğini ve arpanın buğdaydan önce sürüldüğü bilgisini de vermektedir. Meyendorf Buhara’da Avrupa da bulunan salatalık, lahana, soğan ve kavun gibi pek çok sebze türüne rastladığını ayrıca ülkede patates ve enginarın bilinmediğini ve yetiştirilmediğini belirtmektedir.³¹⁶

Eugene Schuyler de Buhara bölgesinde yetiştirilen kavunlardan yediğini ayrıca şehirde bol miktarda şeftali bulunduğunu söylemektedir. Eugene Schuyler verdiği bu bilgilere ek olarak Buhara’da yetiştirilen üzümlerden de bahsetmektedir.³¹⁷ Bu açıklamalarıyla Eugene Schuyler Buhara’da yetiştirilen ve Meyendorf’un eserinde geçen bazı tarım ürünleri ile alakalı bilgiler vermiştir.

Khanikoff ve Meyendorf’un Buhara bölgesinde yetiştirilen tarım ürünleri açıklamalarında benzerlikler vardır. Khanikoff da Meyendorf gibi salatalık, lahana, soğan, fasulye, kavun, bezelyenin Buhara’da yetiştigiinden bahsetmektedir. Bunlara ek olarak kabak, havuç, turp gibi sebzeleri de eklemektedir.³¹⁸ Khanikoff, Buharalı çiftçilerin tarım ürünlerini aşlamayı bildiklerini ve yetiştirdikleri üzümleri çeşitli şekillerde kullandıkları açıklamasında bulunmaktadır.³¹⁹ Ayrıca Khanikoff, Meyendorf’un da ifade ettiği pirinç, arpa, buğday gibi tahıl türlerinin Buhara Hanlığı’nda yetiştigiinden bahsetmektedir.³²⁰ Khanikoff da Buhara Hanlığı’nın kişiye tahsis ettiği toprak türünün ve sulama kanallarının bakımının önemli olduğunu tarımla uğraşan kişilerin bunlar için çeşitli masraflar yapıp vergi ödediklerini söylemektedir.³²¹

Meyendorf Buhara ülkesinin zanaatı hakkında yaptığı açıklamalarda bölgede büyük bir fabrikanın kesinlikle bulunmadığından bahsetmektedir. Yazar bu bilgiye ek olarak dört ya da beş ten fazla kişinin çalışabileceği büyük bir işletmenin Buhara’da bulunmadığını da eklemektedir. Buhara’da ipek üretiminin yaygın şekilde yapıldığını ifade eden Meyendorf, Buhara bölgesindeki Türkmenlerin güzel bir şekilde kumaş, keçe, kilim ve cübbe üretimi yaptıkları açıklamasında bulunmaktadır. Deriyi işleme yöntemi olan tabaklamanın Buhara’da daha yeni yapılmaya başlandığından da söz eden Rus seyyah bu işlem için gereken derinin Rusya’dan getirildiğini söyler. Meyendorf Buhara

³¹⁶ Meyendorf, The Year..., s. 43.

³¹⁷ Schuyler, a.g.e., s. 420.

³¹⁸ Khanikoff, a.g.e., s. 177.

³¹⁹ Khanikoff, a.g.e., s. 159.

³²⁰ Khanikoff, a.g.e., s. 189.

³²¹ Khanikoff, a.g.e., s. 194.

Hanlığı'nda ayakkabı tamirciliğinin önemli bir zanaat türü olduğunu eklemektedir. Ayrıca Buharalıların kumaş boyamalarında çok iyi olduklarını fakat imalatın diğer aşamalarında yetersiz kaldıklarından bahsetmektedir. Meyendorf güzel sanatların Buhara'da hiç gelişmediğini bunun nedeninin ise İslam dininin koyduğu yasaklar olduğunu belirtmektedir.³²²

Arminius Vambery Buhara Hanlığı'nın zanaatı hakkında yaptığı açıklamalarında özellikle ipek dokuma sanatının çok gelişmiş olduğundan bahsetmektedir. Vambery Buhara Hanlığı'nda pek çok kumaş türünün rahatça dokunduğunu ifade etmektedir. Vambery ayrıca işgücü ucuz olduğu için fiyatların çok makul olduğu bilgisini vermektedir.³²³ Khanikoff da Meyendorf gibi Buhara Hanlığı'nda büyük bir fabrika veya imalat sanayisinin bulunmadığından bahseder. Khanikoff bu açıklamasına ek olarak Buhara da sadece bir adet dökme demir fabrikası olduğunu söylemektedir.³²⁴

2.3.2.8. Buhara Hanlığı'nın Mimari Yapısı

Meyendorf Buhara şehrindeki caddeleri, pazarları, camileri tanımlayarak Buhara Hanlığı'nın mimari yapısı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Meyendorf Buhara şehrinin ilk intibada bir Avrupalı için endişe verici bir görüntü yarattığını söylemektedir. Meyendorf'a göre bunun nedeni Buhara şehrinin ilk görüldüğü anda çok güçlü bir devletin başkenti intibası yaratmasıdır. Rus seyyah uzaktan şehrin mimari yapıları olan kubbelerin, camilerin, etrafta bulunan bazı sarayların, düz çatılı evlerin onları ilk defa gören biri üzerinde büyük bir etki bıraktığından bahsetmektedir. Fakat Meyendorf Buhara şehrine yaklaştıkça bu durumun yerini hayal kırıklığının aldığını belirtmektedir.³²⁵ Meyendorf hayal kırıklığının temel nedeninin şehirdeki hamamlar, camiler ve medreseler dışında her yerin bakımsız ve pis bir durumda olmasına bağlamaktadır. Meyendorf Buhara'daki en küçük caddelerin üç ya da dört adım genişliğinde olduğunu en geniş caddelerin bile dar olduğundan bahsetmektedir. Şehirdeki caddelerin mimari yapısının ancak yürüyen insanlar için uygun olduğunu, hızlı hareket etmeye kalkılırsa bir binek hayvanına çarpıp kendini incitme ihtimali olduğu vurgulanmaktadır. Buhara şehrinin

³²² Meyendorf, The Year..., s. 46.

³²³ Vambery, a.g.e., s. 156.

³²⁴ Khanikoff, a.g.e., s. 144.

³²⁵ Meyendorf, The Year..., s. 33.

surlarının İran kasabalarının surlarına benzediğini söyleyen Meyendorf surların kalınlığının her yerde sabit olduğunu ifade etmektedir. Buhara şehrinin mimari özelliklerini tanımlamaya devam eden Meyendorf şehrin toplam olarak on bir tane kapısı olduğundan da bahsetmektedir. Bu kapıların hepsinin tuğladan yapıldığını ve iki kulenin de yanlarına dikildiği bilgisini vermektedir. Ayrıca şehirde gri renge sahip olan balçıktan yapılma evlerin düzensiz bir şekilde inşa edildiğini söyleyen Meyendorf şehirdeki caddeleri kirli, eğri ve dolambaçlı olarak tanımlamaktadır.³²⁶

Meyendorf düz bir çatı yapısına sahip olan Buhara evlerinin tahtalarla kaplı tavanlara sahip olduğunu söylemektedir. Buhara evlerinin yapısını açıklamaya devam eden yazar şehirdeki zengin evlerinin döşemelerinin tuğladan fakir evlerinin ise topraktan yapıldığını belirtmektedir. Meyendorf Buhara evlerinin ön kısımlarının ve pencerelerinin sürekli iç avluya bakan bir yapıda dizayn edildiğini ifade eder. O, Buhara evlerinin yaz sıcaklarından korunabilmek maksadıyla az güneş alan şekilde tasarlandığı bilgisini de vermektedir. Meyendorf'a göre bu durum kış aylarında Buhara evlerinin oldukça soğuk ve nemli olmasına neden olmaktadır.³²⁷ Meyendorf Buhara'da mimari olarak incelediği şehirlerin nerdeyse hepsinin akarsuların yanına inşa edildiğini ifade etmektedir.³²⁸ Buhara Hanlığı'ndaki bir diğer önemli şehir olan Semerkand'ın mimari yapısı hakkında da bilgiler verir. Meyendorf Semerkand'da yaklaşık elli bin yerleşimcinin yaşadığından söz etmektedir. Semerkand şehrindeki camilerin ve meydanların mimari yapısının Buhara'dakilerden daha güzel olduğunu, şehirdeki evlerin Buhara'dakilere benzediğini fakat Buhara şehrindeki evlerin mimari açıdan üstün bir durumda olduğu açıklamalarında bulunmuştur.³²⁹

Arminius Vambery eserinde Buhara şehrinin pazar ve medreselerini dolaşıp incelediği bilgisini vermektedir. Vambery Buhara şehrinde çok sayıda cami ve seksenden daha fazla sayıda medrese gördüğünü söylemektedir.³³⁰ Alexander Burnes de Buhara şehrinin içerisinde çok sayıda büyük binanın, yüksekokulun, camilerin bulunduğunu söylemektedir. Buhara şehrinde bulunan yaklaşık yirmi kervansarayda farklı milletlere

³²⁶ Meyendorf, The Year..., s. 34.

³²⁷ Zarcone, a.g.e., s. 124.

³²⁸ Meyendorff, Journey..., s. 69.

³²⁹ Meyendorff, Journey..., s. 74.

³³⁰ Vambery, a.g.e., s. 164.

mensup olan tüccarların konakladığını ayrıca mimari olarak kare biçiminde inşa edilmiş gölet ve çeşmelerin Buhara halkının su ihtiyacını karşıladığı bilgisini de vermektedir.³³¹

Eugene Schuyler de diğer yazarlar gibi Buhara şehrinin mimari açıdan ilginç olabilecek tüm yapılarını gördüğünü ve incelediğini söylemektedir. Schuyler şehirde ibadet edebilmek için pek çok cami bulunduğunu bunun yanı sıra pek çok dükkân ve mimari olarak çok iyi bir şekilde tasarlanmış hamamlar olduğundan bahsetmektedir. Buhara kentinin mimari açıdan Türkistan şehirleri arasında farklı bir konumu olduğunu belirten Schuyler Meyendorf'tan farklı olarak Buhara'daki evlerin genellikle iki katlı ya da oyma parmaklı balkonları olduğundan bahsetmektedir. Schuyler Buhara şehrinin kuzeybatı kısmında büyük camiler ve medrese binalarının olduğunu ifade etmektedir.³³²

Eugene Schuyler Buhara'da genellikle Cuma günleri kullanılan ve yaklaşık on bin kişi kapasiteli devasa büyük bir cami olduğu bilgisini de vermektedir.³³³ Eugene Schuyler Buhara mimarisi için önemli yapılardan biri olan hamamlar hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Schuyler açıklamalarında genellikle Buhara hamamlarının mimari olarak Türk hamamlarına benzediğini söylemektedir.³³⁴

³³¹ Burnes, a.g.e., s. 301.

³³² Schuyler, a.g.e., ss. 423-424.

³³³ Schuyler, a.g.e., s. 426.

³³⁴ Schuyler, a.g.e., s. 428.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Rusya tarih sahnesine çıktığı ve imparatorluk düzeyine ulaştığı bölgenin jeopolitik konumu nedeniyle tarih boyunca Türk topluluklarıyla etkileşim halinde olmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden Buhara Devletiyle olan ikili ilişkilerinde daha önceki Türk devletleri ve topluluklarıyla olan tecrübelerinden de yararlanmıştır. Buhara Devletiyse Türkistan sahasındaki önemli Türk devletlerinden birisidir. Ruslar yayılmacı siyasetlerini tatbik etmeye başladıkları zaman bölgedeki diğer devletlere nazaran hatırı sayılır derecede güçlü olan Buhara Devletine kesinlikle askeri bir müdahalede bulunmamışlardır. Nitekim bu eserde incelediğimiz Buhara ve Rusya arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerde de görüldüğü gibi Rusların kesinlikle Buhara Hanlığı'na doğrudan yaptığı bir askerî sefer bulunmamaktadır. Bu durum çok sonraları 19. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş olan bir durumdur.

Rusya ve Buhara ilişkileri genel manasıyla Rusya'nın bölge üzerindeki ilgisi artmaya başladıkça sıklaşmıştır. Rusya ve Buhara Hanlığı arasındaki diplomatik ilişkilerde iki taraf için bazı geleneksel istekler vuku bulmuştur. Rus tarafında bölgedeki Rus esirlerin salınması Buhara tarafında ise ticarî ilişkilerin geliştirilmesi isteği dönemin siyasi yapısı ve şartları ne olursa olsun her iki tarafın birbirinden sürekli talep ettiği iki önemli konu olarak dikkat çekmektedir. Rusya'dan Buhara Hanlığı'na giden elçilik heyetleri ve üyelerine bölge ve hanlık hakkında bilgi edinme faaliyetleri tembih edilip bu faaliyetler desteklenmiştir. İkili ilişkilerde Rusya'nın Buhara Hanlığı'nı ve bölgeyi çok iyi bilme çabasını neredeyse bölgeye giden tüm elçilik heyetlerinin göstermiş olduğu faaliyetlerden anlamaktayız.

Egor Kazimiroviç Meyendorf'un eserinde Buhara Hanlığı'nın siyasi, askeri ve ekonomik durumunu detaylı bir şekilde açıklaması da bu duruma gösterilebilecek en büyük örneklerden birisidir. İlginç olan nokta Meyendorf'un sürekli gözetim altında olmasına rağmen halkın günlük yaşamını, Buhara'daki mimari yapıları da detaylı bir şekilde açıklamış olmasıdır. Meyendorf'un eserinde Buhara Hanlığı'ndaki eğlence şekillerinden dilencilere kadar pek çok farklı sosyal sınıfla ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

Egor Kazimiroviç Meyendorf, mensup olduğu Meyendorf ailesinin soylu bir aile olması nedeniyle iyi bir eğitim almıştır. Bu yüzden O, dönemin aydın bir Avrupalı

aristokratıdır. Esasen Rus Çarlığına hizmet eden Meyendorf ailesine mensup tüm bireyler aldıkları iyi tahsil sayesinde Rus İmparatorluk sistemi içerisinde önemli mevkilere gelmişlerdir. Meyendorf ailesi için dikkat edilecek en önemli nokta bu ailenin erkek üyelerinin genelde askerlik mesleğini tercih etmeleridir. Egor Kazimiroviç Meyendorf'un Buhara Hanlığı elçilik heyetine seçilme nedenlerinden biri askerlik mesleğinde yaptığı başarılı çalışmalar ve faaliyetlerdir. Meyendorf ailesi içerisinde Rus ordusuna hizmet etmiş ve general rütbesine kadar yükselmiş pek çok kişi bulunmaktadır.

Egor Kazimiroviç Meyendorf'un 1820 yılında Buhara Hanlığı'na gitmekle görevli Alexander Fedoroviç Negri başkanlığındaki elçilik heyetine dâhil edilmesinin bir başka sebebi de kendisinin askerlik mesleği dışında pek çok farklı yeteneğe sahip olmasından ileri gelmiştir. Nitekim bu seyahat gezisinin sonunda "Voyage D'Orenburg A Boukhara" isimli eserini ortaya çıkarmıştır. Egor Kazimiroviç Meyendorf gibi Avrupa'da eğitim görmüş standart bir aristokrat için kitap yazmak normal bir durumdur. Fakat bu kitabın konusu olan Buhara Hanlığı'yla ilgili, dönemin modern dünyası olan Avrupa kıtasının hiçbir bilgisi bulunmamaktaydı.

Avrupa'da Rusya'nın doğu sınırlarında kalan bölgeler hakkında büyük bir merak vardır. Egor Kazimiroviç Meyendorf'un eserini böyle bir dönemde Fransa'da yayımlandığında tüm Avrupa'da büyük bir heyecan yaratmıştır. Eser kısa sürede çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Pek çok farklı dile çevrilmiştir. Pozitif bilimlere verilen değerin yüksek olduğu 19. yüzyıl Avrupa'sında doğu dünyasının bilinmeyen yerinden gelen bilgiler dönemin insanlarına çok ilgi çekici gelmiştir.

Meyendorf'un bu eseri kendinden sonra bölgeye giden İngiliz ve Rus seyyahlar için de önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. Meyendorf'tan önce Buhara Hanlığı hakkında çok detaylı bir eser bulunmuyorken Meyendorf'tan sonra Rus ve İngiliz seyyahlar Meyendorf'un tecrübelerinden yararlanarak Buhara Hanlığı'nı ziyaret etmeyi ve hanlık hakkında çeşitli bilgiler içeren eserler yazmayı başarmışlardır. Bu yönüyle de Meyendorf'un eseri bölgeye giden diğer seyyahlar ve kişiler için bir kaynak eser olmuştur. Meyendorf'un eseri sayesinde pek çok tarihçi dönemin Buhara Hanlığı'yla alakalı çok detaylı ve ilginç bilgilerin sahibi olmuştur. Bu bakımdan Meyendorf'un yazmış olduğu kitap çağının ötesinde bir eser olmuştur. Meyendorf'un "Voyage

D'Orenburg A Boukhara" adlı kitabı günümüz tarihçiliği ve bilim dünyası için hala önemini muhafaza eden bir kitaptır.

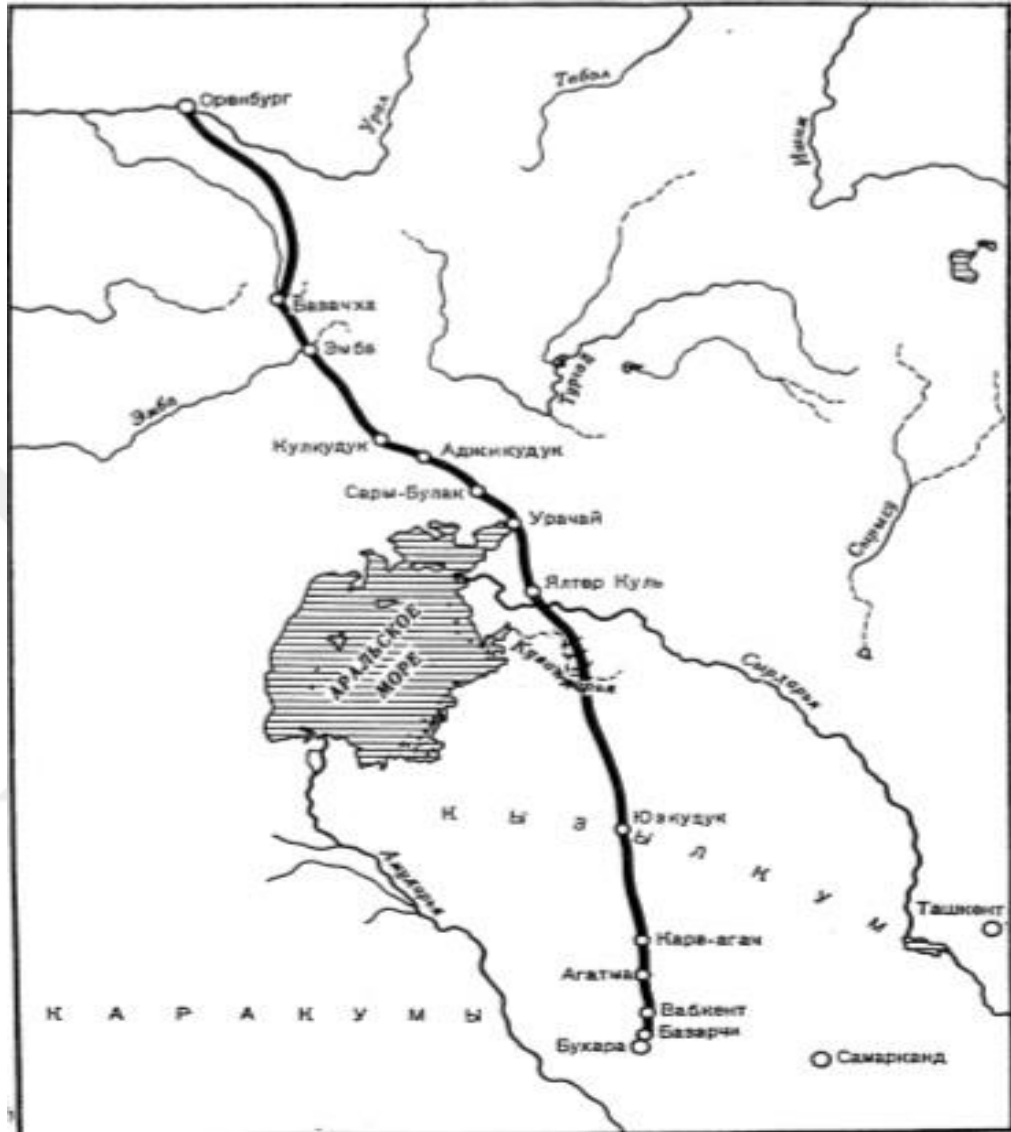

EKLER

Ek 1: Egor Kazimiroviç Meyendorf

Ek 2: Egor Kazimiroviç Meyendorf'un Seyahat Güzergâhı

Ek 3: Egor Kazimiroviç Meyendorf'un Kitabında Orta Asya Bölgesindeki İnsanlar

HABITANS DE L'ASIE CENTRALE.

1. Ouzbek.	5. Tadjik.
2. Turcoman.	6. Femme Tadjik.
3. Kirghiz.	7. Jeune Tadjik.
4. Sarty.	8. Affghan.

Ek 4: Meyendorf Aile Arması

Baron Meyendorff a. d. H. Dexhüll.

KAYNAKÇA

- ABDÜRREŞİD İbrahim, (2015), **Rusya İmparatorluğunda Müslümanlar Çoban Yıldızı**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara.
- AÇIKGÖZ, Halil, (1990), **Türkistan İllerinden Özbekistan**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- AHROR, Mukhtarov, (2003), “The Manghits”, **History of Civilazitions of Central Asia Volume v Development in Contrast: From The Sixteenth to Mid-nineteenth Century**, Chahryar, ADLE ve Irfan, HABIB, (Ed.). Unesco Publishing, Paris, ss.55-63.
- AKBIYIK, Hayrunnisa, (2003), “Mangitlar”, **İslam Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, C. XXVII., İstanbul, ss.569-571
- ALDER, Garry, (1985), **Beyond Bokhara: The Life of William Moorcroft Asian Explorer and Pioneer Veterinary Surgeon 1767-1825**, Low Price Publications, Delhi.
- ALLWORTH, Edward, (1994), “Encounter”, **Central Asia 130 Years of Russian Dominance A Historical Overview**, Edward, ALLWORTH, (Ed.). Duke University Press, Durham, ss.1-59.
- ALPARGU, Mehmet, (2002), “Türkistan Hanlıkları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.VIII, Ankara, ss.557-605.
- ALPARGU, Mehmet ve Muhammed, Bilal, ÇELİK, (2009), “Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi ve Sonuçları”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 29, İstanbul, ss. 511-530.
- ANDİCAN, Ahad, (2009), **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, Doğan Kitap, İstanbul.
- ANDREEVSKİY, İ.E., (1896), “Myeydum-Meyerberg”, **Entsiklopedičeskiy slovar Brokgauza i Yefrona**, Syemenovskaya Tipolitografiya, C.XVIII., St. Petersburg, s.946.
- ANDREYEVA, N., (2004), “Meyendorfi”, **Nemtsı Rossiyy Entsiklopediyya**, Ern, C.II, , Moskova: ss.441-443.

- ANNANEPESOV, M. (2003), "Relations Between The Khanates and With Other Powers", **History of Civilizations of Central Asia Volume v Development in Contrast: From The Sixteenth to Mid-Nineteenth Century**, Chahryar, ADLE ve Irfan, HABIB, (Ed.). Unesco Publishing, Paris, ss.83-89.
- BAILEY, Scott C., (2008), "Bukhara Emirate", **Encyclopedia of The Age of Imperialism 1800-1914**, Greenwood Press, C.I, Londra, s.118.
- BARLETT, Roger, (1982), "Imperial Russia", **The Cambridge Encyclopedia of Russia and The Soviet Union**, Cambridge University Press, C.I, Cambridge, ss.97-100.
- BARLETT, Roger, (1993), "The Russian Nobility and The Baltic German Nobility in the Eighteenth Century", **Cahiers du Monde Russe et Sovietique**, Sayı: 40, Paris, ss.233-243.
- BARTOLD, V.V., (1911), **İstoriya İzuçeniya Vostoka v Evrope i v Rossii**, İzdatelskie Arhivı, St. Petersburg.
- BEYDİŞLİ, Kemal, (1991), "Avrupa", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, C.IV, İstanbul, ss.135-151.
- BORİSKOVSKIY, N.İ, (1966), "Mezere-Meyendorf", **Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya**, Gosudarstvennoe Nauçnoe İzdatelstvo, C.IX, Moskova: ss.292-293.
- BREGEL, Yuri, (1988), "Bukhara Khanate", **Encyclopedia of Asian History**, Collier Macmillan Publishers, C.I, Londra, ss.194-195.
- BREGEL, Yuri, (2009), "The New Uzbek States: Bukhara, Khiva and Khoqand 1750-1886", **The Cambridge History of Inner Asia The Chinggisid Age**, Nicola Di COSMO ve Allen J., FRANK, (Ed.). Cambridge University Press, Cambridge, ss.392-411.
- BREJNEVA, S.N., (2011), "Popitki Ustanovleniya Pervih Kulbturnbih i Torgovbih Kontaktov Rossii s Hanstvami Sredney Azii v XVIII Veke", **Vestnik Saratovskogo Gosudarstvennogo Tehniçeskogo Universiteta**, Sayı: 2, Saratov, ss.289-295.

- BURNES, Alexander, (1834), **Travels Into Bokhara: Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia**, C.II, John Murray, Londra.
- BUSHKOVITCH, Paul, (2016), **Rusya'nın Kısa Tarihi**, Doğan, Mehmet, (Çev.), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- CLARKE, R.A., (1876), “A Voyage to Uzbekistan in 1671-72”, **Proceedings of the Royal Geographical Society of London**, Sayı: 3, Londra, ss.218-221.
- COMTE, Rochechouart, (1920), **Memoirs Of The Count De Rochechouart 1788-1822**, Jackson, Frances, (Çev.), J.Murray, Londra.
- ÇAŞIN, Mesut Hakkı, (2006), **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, (2009), “1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sakarya.
- ÇELİK, Muhammed Bilal, (2016), “Astrahanîler Döneminde Buhara Hanlığı”, **Bir İnsan-ı Selim Prof. Dr. Azmi Özcan'a Armağan**, Refik, ARIKAN ve Halim, DEMİRYÜREK, (Ed.). Lotus Yayınevi, İstanbul, ss.603-624.
- ÇİBİLEV, A.A., (1993), **V Glub Stepey: Oçerki Ob Estestvoispatatelyah Orenburgskogo Kraya**, Uif Nauka, Ekaterinburg.
- DEMİRAG, Yelda ve Cem, Karadeli, (2006), **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara.
- DEVLET, Nadir, (1999), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele tarihi (1905-1917)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- DOĞAN, Asude, (2008), “Bir Amerikalının Asya-yı Vusta'da Seyahati Eugene Schuyler'in Türkistan'ı”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Ankara. ss. 191-201.
- DOĞAN, Orhan ve Aysel, Erdoğan, (2017), **Batı Türkistan Hanlıkları**, Berikan Yayınevi, Ankara.

- ERDOĞAN, Aysel, (2013), “İngiliz Kaynakları ve Seyahatnameler Göre XIX. Yüzyılda Türkistan Şehirlerinin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kahramanmaraş.
- EVANS, John L., (1982), **Russia and the Khanates of Central Asia to 1865**, Associated Faculty Press, Washington.
- FEDORÇENKO, Valeriy İvanoviç, (2003), “Meyendorf Egor Fedoroviç”, **İmperatorskiy Dom Vıdaiüşşiesya Sanovniki Entsiklopediya Biografiy**, Olma Press, C.II, Moskova, ss.38-40.
- FEDORÇENKO, Valeriy İvanoviç, (2003), “Meyendorf Petr Kazimiroviç”, **İmperatorskiy Dom Vıdayuşşiesya sanovniki Entsiklopediya Biografiy**, Olma Press, C.II, Moskova, ss.38-40.
- FEDOROVİÇ, Novitskiy Vasiliy, (1914), “Meyendorfi”, **Novitskiy V. F. Voennaya Entsiklopediya**, T-vo İ. Sıtina, C.XV, Moskova, s.246.
- FİLİPPOVA, T. P., (2012), “Oteçestvennaya Voyna 1812 Goda V Osveşçenii L. A. Tera”, **Dialog so Vremenem**, Sayı: 40, Moskova, ss.231-239.
- FRANZ, Edgar ve Tadashi Yoshida, (2003), “Philipp Franz von Siebold's Correspondence with Leading Russian Diplomats 1852 to 1853 in the Context of his Endeavors to Open Japan for Trade and Navigation”, **Northeast Asian studies**, Sayı:7, Sendai, ss.125-145.
- FRANZ, Edgar, (2005), **Philipp Franz Von Siebold and Russian Policy and Action on Opening Japan to the West in the Middle of the Nineteenth Century**, İudicium Verlag, Münih.
- GEISS, Paul Georg, (2003), **Pre-tsarist and Tsarist Central Asia: Communal Commitment and Political Order in Change**, Routledge, Londra.
- GORSHENİNA, Svetlana, (2003), **Explorateurs En Asie centrale: Voyageurs Et Aventuriers de Marco Polo à Ella Maillart**, Editions Olizane, Cenevre.
- GÖMEÇ, Saadettin, (1999), **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara.

- GUPTA, Hari Ram, (1943), **Life And Work of Mohan Lal Kashmiri**, Minerva Book Shop, Lahor.
- HABİBULLOEVİÇ, Djurabaev Djamşed, (2013), “İssledovanie İstorii Buharskogo Emirata Russkimi i Evropeyskimi Avtorami XVIII XIX vv.”, **Vestnik Tadjikskogo Gosudarstvennogo Universiteta Prava Biznesa i Politiki Seriya Gumanitarnih Nauk**, Sayı: 4, Hocand, ss.211-219.
- HALFİN, V. G., (1986), **Poslannik Petra I na Vostoke Posolstvo Florio Beneveni v Persiu i Buharu v 1718-1725 Godah**, Nauka, Moskova.
- HATUNOĞLU, Nurettin, (2016), **Türkistan'da Son Türk Devleti Buhara Emirliği ve Âlim Han**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- HAYDAROVNA, Hujaeva Şahida, (2015), “Osobennosti Torgovih Vzaimootnoşeniy Mejdu Rossiey i Buharskim Emiratom”, **Molodoy Uçömy**, Sayı: 1, Kazan, ss.352-356.
- HAYİT, Baymirza, (1966), **Esir Türkler**, Engineri, Sekip, (Çev.), Kişisel Kitaplar Yayınevi, Ankara.
- İSMAİL, Zeyneş, (2002), **Kazak Türkleri**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İVANOV, Avel Petroviç, (1958), **Oçerki Po İstorii Sredney Azii**, Vostçnoy Literaturi, Moskova.
- JUKOVSKİY, S.V., (1915), **Snoşeniya Rossii s Buharoi i Hivoy za Poslednee Trehsotletie**, Tipografiya M. M. Stasüleviça, St. Petersburg.
- KAŞİRİN, V.B., (2012), “Vstupleniye russkih voysk v Bessarabiyu i likvidatsiya Budcaskoy tatarskoy ordı v naçale russko-turetskoy voynı 1806–1812 gg.”, **Alipirea Basarabiei la Rusia în contextul relațiilor multiseulare moldo-ruso-ucrainene**, Cep Usm, 1-5 Nisan, Kişinev, ss.41-52.
- KEMALOĞLU, İlyas, (2013), “Altın Orda Devleti”, **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Osman, KARATAY ve Serkan, ACAR, (Ed.). Kitabevi yayınları, İstanbul, ss.577-624.
- KHANIHOFF, Nikolai Vladimirovich, (1845), **Bokhara: Its Amir and Its People**, Bade, The Baron Clement A. De., (Çev.), James Madden, Londra.

- KOÇ, Dinçer, (2016), “Hive Hanlığı”, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizogulları**, Hayrunnisa, ALAN ve İlyas, KEMALOĞLU, (Ed.). Ötüken Neşriyat, İstanbul, ss.572-631.
- KOÇ, Dinçer, (2017), “XVI.-XIX. Yüzyıllarda Buhara Hanlığına Gelen Rus Diplomat ve Askerleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 227. İstanbul, ss.61-90.
- KOSTETSKİY, V.A., (2008), **Rossiyane v Uzbekistane**, Nihol, Taşkent.
- KURAT, Akdes Nimet, (1987), **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye kadar**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- LAL, Mohan, (1846), **Travels in the Panjab, Afghanistan, Turkistan, to Balk, Bokhara, and Herat; a visit to Great Britain and Germany**, W.H. Allen, Londra.
- LECLERCQ, Jules Joseph, (2015), **Avrupalı Gözüyle Kafkaslar ve Orta Asya 1890 Trans Kafkasya-Buhara-Fergana-Tanrı Dağları**, Birsell, Haktan, (Çev.), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- MACİT, Abdülkadir, (2016), **Şeybani Özbek Hanlığı Siyasi, İdari, Askeri ve İdari Yapı**, Nobel Yayınları, Ankara.
- MASLOVA O.V., (1955), **Obzor Russkih Putesestviy i Ekspeditsiy v Srednüy Aziü Materialı k İstorii İzuçeniya Sredney Azii Çast 1 1715-1856**, İzdatelbstvo Sagu, Taşkent.
- MASOLİKOVA, N.Yu., (2011), “Russkaya Mogila Angliyskoy Riveri: Aleksandr Feliksoviç Fon Meyendorf V Peyntone”, **Yecegodnik Doma Russkoğo Zarubecya İmeni Aleksandra Solcenitsına**, Sayı: 2, Moskova, ss.702-708.
- MASOLİKOVA, N. Yu., (2012), “Vokrug Stolipina: Sudba Aleksandra Fon Meyendorfa (1869-1974)”, **P. A. Stolpin i istoričeskiy opıt reform v Rossii. K 100-letiyu so dnya gibelı P. A. Stolpina. Međunarodnaya naučno-praktičeskaya konferentsiya**, 28-30 syentyabrya 2011, Moskova, ss.364-378.
- MEYENDORFF, Baron George, (1827a), “Russian Embassy To Bukharia”, **North American Review**, Sayı: 57, Boston, ss.308.334.

MEYENDORFF, Baron Georges de, (1827b) , “Voyage d'Orenbourg d Boukhara, fait en 1820, a travers les Steppes qui s'etendent d cest de la Mer d' Aral et au-dela de Vancien Jaxartes”, **The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies**, Sayı: 24, Londra, ss.739-748.

MEYENDORFF, Count, (1840), **Journey of The Russian Mission from Orenbourg to Bokhara**, Monteith, Colonel and Engineers, Madras, (Çev.), Spectator Press, Londra.

MEYENDORF, Baron Von, (1870), **A Journey from Orenburg to Bokhara in The Year 1820**, CHAPMAN, Captain E.F, (Çev.), Foreign Department Press, Kolkata.

MEYENDORF, E. K., (1975), **Puteşestvie İz Orenburga v Buharu i so Vstupitelnoy Statey N. A. Xalfina**, Betger, Evgeniy Karloviç (Çev.), Nauka, Moskova.

MURAVEVA, Nikolaya Nikolaeviça, (1885), “So Vremeni Opredleşya v Slucbu do Vistupleniya v Pohod 1811-1812.”, **Russkiy Arhiv**, Sayı: 9, Moskova, ss.5-31.

MURCHISON, Sir Roderick Impey, (1865), “Address To The Royal Geographical Society”, **Proceedings Of The Royal Geographical Society**, Wiley, 22 Mayıs 1865, Londra, ss.195-274.

MURPHEY, Rhoads, (1988), “Bukhara”, **Encyclopedia of Asian History**, Collier Macmillan Publishers, C.I, Londra, s.193.

NAZAROV, Filipp, (1823), **Russian Missions Into The Interior of Asia**, Richard Phillips, Londra.

NAZARYAN, R.G. , (2011), “Rossiyskiye Nemtsı Pioneri İssledovaniya Sredney Azii”, **Gracdanskaya İdentıçnost i Vnutrenniy mir Rossiyskih Nemtsev v Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı i v İstoriçeskoy Pamyati Potomkov**, Msnk-Press, 21-23 Ekim 2011, Moskova, ss.444-448.

ÖZCAN, Altay Tayfun, (2017), **Moğol-Rus İlişkileri 1223-1341**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

PANDER, M., (1828), “Natural History of Bokhara”, **The Asiatic Journal and Monthly Register for British India and Its Dependencies**, Sayı: 25, Londra: s.207-212.

- PETROVİÇ, Semönov Tyan Şanskiy Pötr, (1896), **İstoriya Poluvekovoy Deyatelnosti Imperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşşestva 1845-1895**, Tip. V. Bezobrazova i Komp, St. Petersburg.
- POLVONOVNA, Muhamedjanova Lola ve Mirzakulov, Beşim Tangrieviç, (2015), “Diplomatiçeskie i Torgovıe Svyazi Buharı s Rossıey XVI-XVIII”, **Molodoy Uçöniy**, Sayı: 20, Kazan, ss.547-550.
- POTEMKİN, E.L.,(2017), “Meyendorf fon Kaziymıyr İyvanoviç”, **Biografiçeskiy Slovar Vıssiye Çını Rossiyskoy Amperimi**, B.Iy., C.II, Moskova, s.363.
- RECKE, Johann Friedrich Von, (1831), **Allgemeines Schriftsteller und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland Esthland und Kurland**, Steffenhagen, Mitau.
- RİASANOVSKY, Nicholas V. ve Mark D., Stenberg, (2016), **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, Figen, Dereli, (Çev.), İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- RIPLEY, George ve Charles A. Dana, (1875), “Meyendorff”, **The American Cyclopedia**, Appleton and Company, C.XI, New York, s.484.
- ROSSET, Aleksandra Smirnova, (1989), **A.O. Smirnova-Rosset Dnevnik Vospominaniya**, Nauka, Moskova.
- RYWKIN, Michael, (1963), **Russia in Central Asia**, Collier Books, Londra.
- SARAY, Mehmet, (1984), **Türkistan Türkleri Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihleri**, Veli Yayınları, İstanbul.
- SARAY, Mehmet, (2014), **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, 3.Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SCHİEMANN, Theodor, (1901), “Vertrauliche Briefe des Freiherr Peter Von. Meyendorff an seine Brüder Georg und Alexander. 1840-1850.”, **Historische Zeitschrift**, Sayı: 86, Münih, ss.445-463.
- SCHUYLER, Eugene, (2007), **Türkistan, Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları**, Çetin, Firdevs ve Çetin, Halil, (Çev.), Paradigma, İstanbul.
- SELA, Ron, (2013), “Prescribing the Boundaries of Knowledge Seventeenth-Century Russian Diplomatic Missions to Central Asia”, **Writing Travel in Central**

- Asian History**, Nile, GREEN, (Ed.). Indiana University Press, Indianapolis: ss.69-88.
- SKALON, D. A., (1902), **Stoletiye Voennogo Ministerstva 1802-1902**, Tip. M.O.Volf, St. Petersburg.
- SKRINE, Francis Henry ve Edward Denison, Ross, (2003), **The Heart of Asia: A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates from the Earliest Times**, Routledge, Londra.
- SOUCEK, Svat, (200), **A History of Inner Asia**, Cambridge University Press, New York.
- STERLİKOV, Anatoliy, (1980), **B Del'te Sirdasi**, Gidrometeoizdat, Leningrad.
- SULEYMANOVIÇ, İgdavletov İlşat, (2012), "Otçet o Poezdke Konfidenta Abzyalil Ryazieva v Buharu v 1789-1790", **Teoriya i Praktika Obşşestvennogo Razvitiya**, Sayı: 12, Krasnodar, ss.354-356.
- SULEYMANOVIÇ, İgdavletov İlşat, (2014), "Diplomatiçeskaa Deyatelnost Maksüta Ünusova i Mendiya Bekçurina v Ügo Vostoçnoy Politike Rossii XVIII", **Teoriya i Praktika Obşşestvennogo Razvitiya**, Sayı: 13, Krasnodar, ss.114-116.
- ŞEŞEN, Ramazan, (1992), "Buhara", **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, C.VI, , İstanbul, ss.363-367.
- ŞİMŞİR, Nahide, (2010), **Rus Devleti Tarihi XVI. XX. Yüzyıllar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- ŞİMŞİR, Sebahattin, (2012), **Türk Dünyası Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TOGAN, Zeki Veli, (1981), **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi**, 2.Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TÜRKOĞLU, İsmail, (2010), "Şeybaniler", **İslam Ansiklopedisi**, C. XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul, ss. 45-47.
- VAMBERY, Arminius, (1993), **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, Özalp, Ahmet, (Çev.), Ses Yayınları, İstanbul.

- VERNADSKY, George, (2009), **Rusya Tarihi**, Mızrak, Doğukan ve Ç. Mızrak, Egemen, (Çev.), Selenge Yayınları, İstanbul.
- VESELOVSKİY, N.İ., (1891), “İvan Daniloviç Hohlov“, **Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşşeniya**, Sayı: 273, St. Petersburg, ss.48-72.
- VULPIUS, Ricarda, (2012), “The Russian Empire’s Civilizing Mission in The Eighteenth Century: A Comparative Perspective”, **Asiatic Russia Imperial Power in Regional and International Contexts**, Uyama, TOMOHİKO, (Ed.). Routledge, New York, ss.13-31.
- YALÇINKAYA, Alaeddin, (1997), **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- YEROFEVA, I.,(2007), “Rus İmparatorluğu Yönetiminde Kazakistan“, **Kazakistan Tarihi Makaleler**, Mehmet, SARAY, (Ed.). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 73-83.
- ZAİTSEV, İlya, (2002), “Sibir Hanlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, C.VIII, , Ankara, ss.472-479.
- ZARCONI, Thierry, (2014), **Yasak Kent Buhara 1830-1888**, Berkay, Ali, (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ZAYTSEV, İ.V., (2008), “Troitskiy İntisidnt g 1802 Epizod İz Deyatelbnsti Buharskoy Missii v Rossii”, **Vostochny Arhiv**, Sayı: 17, Moskova, ss.16-17.
- ZAYSTEV, İlya, (2016), “Astarhan Hanlığı“, **Avrasya’nın Sekiz Asrı Çengizoğulları**, Hayrunnisa, ALAN ve İlyas, KEMALOĞLU, (Ed.). Ötüken Neşriyat, İstanbul, ss.373-387.
- ZİYAYEV, Hamid, (2007), **Türkistan’da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele**, Çelikbay, Ayhan, (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Elektronik Kaynaklar

http://famous-birthdays.ru/data/15_oktyabrya/mejendorf_kazimir_ivanovich.html,
(17.06.2017)

OFFORD, Derek C. ve Vladislav Rjeoutski, (2003), “Family correspondence in the Russia nobility: letters from Georges and Alexandre Meyendorff to their mother

(1815-18) (introduction)", *Faculty of arts research*, <https://frinru.ilt.bris.ac.uk/content/freemasonry-eighteenth-and-early-nineteenth-century-russia.>, (10.06.2017).

DİZİN

-A-

Abdullah Han, 13, 25, 26, 27, 28, 34, 35
 Abdülatif Han, 25
 Abdülaziz Han, 25, 26, 40
 Ablay Han, 45
 Adem Bey, 37, 38
 Alexander Burnes, 1, 70, 74, 80, 83, 86, 88, 92, 97
 Alexander Fedoroviç Negri, 1, 58, 61, 62, 100
 Alexander Kazimiroviç Meyendorf, 54
 Alexander Nevsky, 51, 52
 Alexandra Smirnova, 63
 Altın Orda, 7, 8
 Anna İvonava, 17
 Anna Katherina von Vegesack, 51, 55
 Anthony Jenkinson, 35
 Arap, 23, 78
 Arminius Vambery, 77, 78, 81, 83, 87, 96, 97
 Astarhan, 8, 9, 10, 12, 15, 27, 28, 29, 31, 34, 39, 117
 Astarhan Hanlığı, 8, 9, 27, 117
 Azimcan Mumincanov, 58
 Aziz Andrey, 53
 Aziz George, 52, 65, 66
 Aziz Stanislavs, 55, 66
 Aziz Vladimir, 66

-B-

Baki Muhammed, 28, 29
 Başkurdistan, 12, 13
 Başkurt, 12, 13, 18
 Batuhan, 7
 Bekoviç Çerkaskiy, 21, 22
 Besarabya, 52
 Beyaz Şahin, 54
 Bizans, 6
 Boris, 9, 39
 Buhara, v, 1, 2, 5, 10, 13, 14, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,

87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 110, 112, 113, 115, 116, 117
 Büyük Orda, 16, 17

-C-

Can Muhammed, 27
 Casimir İvanoviç Meyendorf, 55
 Ceyhun Nehri, 21, 70, 71, 76, 77

-Ç-

Çin, 14, 16, 21, 72, 115
 Çingene, 23

-D-

Deşt-i Kıpçak, 23

-E-

Ebu Said Mirza, 23
 Ebu'l Feyz Han, 29, 30, 31
 Ebulhayr, 17, 18, 19
 Ebülğazi Han, 31
 Eduard Aleksandroviç Eversman, 59
 Egor Fedoroviç Meyendorf, 56, 64, 65
 Egor Kazimiroviç Meyendorf, v, 2, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 100
 Emir Haydar Han, 33, 47
 Ernest Petroviç Meyendorf, 67
 Estonya, 50, 51
 Eugene Schuyler, 74, 83, 88, 91, 95, 98
 Eversmann, 70, 80

-F-

Fedorovna Potemkin, 65
 Felix Kazimiroviç Meyendorf, 67
 Feofil Egoroviç Meyendorf, 66
 Filipp Sergeeviç Efremov, 44
 Fin, 5
 Florio Beneveny, 43, 44
 Fransa, v, 11, 46, 55, 57, 62, 69, 100

-H-

Hak-Nazar, 15
 Han Kuli Bek, 42

Harezmi, 24, 29, 34, 37, 70
 Hazar Denizi, 12, 16, 21, 90
 Hindistan, 15, 30, 89, 90
 Hindu, 74, 76
 Hive, 10, 18, 21, 22, 31, 35, 38, 39, 41,
 42, 72, 79, 112
 Hoca Sadık, 32
 Hokand, 22, 32, 74, 79, 81, 115
 Hristiyan, 6

-I-

III. İvan, 7

-İ-

İdil, 8
 İgor, 6, 51
 İran, 21, 27, 29, 30, 61, 87, 89, 90, 92,
 97
 İskender Han, 26, 27
 İslam, 10, 20, 23, 24, 25, 31, 57, 96,
 108, 109, 116
 İsmail Bey, 48
 İsveç, 17, 50, 51
 İvan Daniloviç Hohlov, 36, 37, 38, 116
 İzmailovksy, 50

-J-

James Abbot, 72
 Jules Joseph Leclercq, 73, 76, 86, 87, 88

-K-

Kadı Kelan, 32
 Kafkasya, 16, 54, 66, 73, 110, 113
 Kalmuk, 12, 13, 16, 18, 41, 78
 Kamışlı Gölü, 60
 Karakalpak, 30, 40
 Kasım Han, 15
 Kaşgar, 79, 81, 90
 Katerina, 10, 11, 46, 47
 Katolik, 6
 Kazak, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 28,
 29, 36, 45, 47, 52, 59, 61, 112
 Kazakistan, 15, 20, 117
 Kazaklar, 15, 16, 19, 20, 30, 44
 Kazan, 8, 10, 12, 34, 35, 36, 75, 112,
 115
 Kazan Hanlığı, 8, 12
 Kenges, 29

Khanikoff, 1, 71, 72, 74, 75, 78, 79, 81,
 82, 83, 85, 92, 93, 94, 95, 96
 Kıpçak, 7, 23, 27
 Kırgız, 16, 23, 59, 60, 68, 75, 76
 Kırım, 8, 12, 37, 53, 75
 Kırım Hanlığı, 8
 Kızılkum, 60, 70
 Kiev, 5, 7
 Kiev Knezliği, 5, 7
 Kollonovojatih, 56, 58
 Koşbegi, 32, 61, 84
 Kurlandinya, 51
 Kutuzov, 57
 Küçük Kaynarca, 20
 Küçük Orda, 16, 17, 18, 19
 Küçüm Han, 14

-L-

Livonya, 50, 51, 65

-M-

Mangıt, 29, 31, 44, 76, 77
 Maréchaux des Entelles, 55
 Maria Feodorovna, 63
 Maveräünnehir, 23, 24, 25, 26, 28, 30,
 31, 70
 Mendiya Bekçurin, 45, 46
 Mengü Han, 7
 Meyendorf, v, 1, 2, 3, 50, 51, 52, 53, 54,
 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,
 95, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 106,
 107, 109, 111, 113, 115
 Mihail Fedoroviç, 36, 37
 Moğol, 6, 7, 27, 114
 Moğollar, 6, 7
 Mohan Lal, 74, 80, 87, 91
 Moldova, 52
 Moskova, 7, 9, 21, 34, 37, 39, 41, 42,
 47, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 63,
 65, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115,
 117
 Moughodjar, 72
 Muhammed Danyal Atalık, 32
 Muhammed Hâkim Biy, 29, 30, 31
 Muhammed Hoca, 41

Muhammed Rahim, 31
 Muhammed Şibanî Han, 24
 Muhammed Yusuf Baykişev, 47
 Muhammed Yusuf Kasimov, 41

-N-

Nadir Şah, 21, 30, 31, 108
 Napolyon, 57
 Nazar Bey, 41
 Nevruz Ahmet Han, 26
 Nikola, 51, 53
 Nikolay Egoroviç Meyendorf, 65
 Nogay, 12, 15, 16, 37
 Novgorod, 5, 7, 8, 110

-O-

Onisim Gribov, 38
 Orenburg, 2, 18, 19, 20, 34, 45, 46, 59,
 60, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 90, 100,
 101, 114
 Orsk, 48
 Orta Orda, 16, 17
 Ortodoks, 6, 10
 Osmanlı, 10, 11, 12, 17, 20, 30, 43, 46,
 47, 50, 52, 62, 75, 84, 108

-Ö-

Özbek, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 27,
 29, 44, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 85,
 88, 113

-P-

Pander, 59, 62, 71, 72
 Paris, 10, 33, 50, 54, 55, 57, 68, 69,
 108, 109
 Pavel, 11
 Pavlovsk, 58
 Pazuhin, 39, 40, 41
 Peter Kazimiroviç Meyendorf, 52, 53,
 67
 Petro, 9, 10, 11, 15, 21, 42, 43, 50
 Pir Muhammet, 26, 28
 Polonya, 65

-R-

Rabia Sultan Begüm, 23
 Recep Han, 30
 Reinhold Johann Von Meyendorf, 50

Renat, 17
 Reynsdorop, 45
 Riga, 51, 52
 Romanov, 9
 Rudolfovna Buol-von-Schauenstein, 66
 Rurik, 5
 Rusya, v, 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
 14, 15, 17, 18, 19, 21, 33, 34, 35, 36,
 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
 47, 50, 51, 53, 54, 57, 58, 59, 62, 67,
 68, 69, 72, 90, 91, 93, 96, 99, 100,
 108, 110, 113, 115, 116
 Ryaziev, 46, 47

-S-

Safevi, 28, 29, 30, 36
 Samara, 37
 Sapakkum, 60
 Savin Gorokhov, 38
 Sırım Datulı, 20
 Sibir, 12, 13, 14, 16, 18, 117
 Sivastopol, 53
 Slav, 5, 9
 Sophie Buol-Schauenstein, 53
 St. Petersburg, 36, 40, 41, 47, 50, 53,
 54, 56, 59, 63, 66, 67, 68, 108, 109,
 112, 114, 115, 116
 Sünni, 24

-Ş-

Şah Murat, 31, 32, 33, 47
 Şehr-i Sebz, 73
 Şeyh Safer, 32
 Şibanî, 24, 25, 27, 28, 29
 Şii, 24

-T-

Tacik, 23, 76, 78, 79
 Tahmasb, 30
 Taşkent, 22, 36, 44, 48, 81, 113
 Tevkel Han, 15, 16
 Tevkelev, 15, 17, 18
 Theodore, 9
 Timur, 23, 24, 27, 33
 Türk, v, 1, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15,
 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 36, 43, 47,
 50, 66, 98, 99, 108, 110, 111, 112,
 113, 114, 115, 116, 117

Türkistan, v, 1, 2, 5, 10, 12, 14, 18, 19,
21, 22, 23, 24, 26, 30, 34, 35, 38, 39,
40, 45, 46, 58, 68, 69, 73, 74, 79, 81,
86, 89, 91, 92, 98, 99, 108, 110, 111,
112, 115, 117

-U-

Ubeydullah Han, 24, 25
Ufa, 12, 13
Uluğ Bey, 23, 72
Ural, 12, 16, 18

-Ü-

Üç Orda, 15, 16

-V-

Vafkend, 60, 61

Vambery, 1, 77, 78, 81, 83, 87, 96, 97
Vasily Aleksandrov Daudov, 41
Vladimir, 6, 53, 55, 64, 65, 66, 67

-W-

William Moorcroft, 74

-Y-

Yahudi, 23, 76, 78, 79, 80, 81
Yar Muhammed, 26, 27, 28
Yedisu, 16, 17
Yekaterina, 45
Yermak, 14

-Z-

Zerefşan, 70, 71
Zerefşan Nehri, 71

